

**T.C.
GAZİANTEP İSLAM BİLİM VE TEKNOLOJİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**MOLLA HALİL SİİRDÎ VE TECVİD İLMİNE DAİR MANZÛM
RİSALESİNİN TAHLİLİ**

Yüksek Lisans Tezi

Muhammed Sefa SAYLIK

**Danışman
Doç. Dr. Murat AKKUŞ**

**GAZİANTEP
2022**

**T.C.
GAZİANTEP İSLAM BİLİM VE TEKNOLOJİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**MOLLA HALİL SİİRDÎ VE TECVİD İLMİNE DAİR MANZÛM
RİSALESİNİN TAHLİLİ**

Yüksek Lisans Tezi

Muhammed Sefa SAYLIK

**Danışman
Doç. Dr. Murat AKKUŞ**

**GAZİANTEP
2022**

TEZ KABUL VE ONAYI

Muhammed Sefa Saylık tarafından, Doç. Dr. Murat AKKUŞ danışmanlığında hazırlanan *Molla Halil Siirdî ve Tecvid İlmine Dair Manzûm Risalesinin Tahlili* başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 17/11/2022 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvanı, Adı/Soyadı Üniversitesi
Ana Bilim/Ana Sanat Dalı

	İmza	Sonuç
Başkan		☐ Kabul
Doç. Dr. Murat AKKUŞ		☐ Ret
Üye		☐ Kabul
Doç. Dr. Mehmet Macit SEVGİLİ		☐ Ret
Üye		☐ Kabul
Dr. Öğr. Üyesi Hasan BULUT		☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

ONAY

... / ... /

Dr. Öğr. Üyesi Adnan Akalın

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK VE BEYANI

Hazırladığım yüksek lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

17/11/2022

Muhammed Sefa Saylık

ÖZET

MOLLA HALİL SİİRDÎ VE TECVİD İLMİNE DAİR MANZÛM RİSALESİNİN TAHLİLİ

Muhammed Sefa SAYLIK
Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Yüksek Lisans, Kasım/2022
Danışman: Doç. Dr. Murat AKKUŞ

Molla Halil Siirdî (ö. 1259/1843) son devir Osmanlı âlimlerinden biridir. Bitlis iline bağlı Hizan'da yetişmiş ve Siirt başta olmak üzere birçok yerde tedris faaliyetlerine aralıksız devam etmiştir. Günümüz geleneksel doğu medreselerinde okunan icazet silsilelerinde ismi geçmekte ve tedris faaliyetlerini sürdüren birçok âlimin de hocası sayılmaktadır. İslami ilimlerin hemen hemen her alanında telifleri olan Molla Halil, kıraat ve tecvid alanında da eserler kaleme almıştır. Çalışmada Molla Halil Siirdî'nin hayatına yer verilmiş ve tecvid ilmi ile ilgili yazdığı 235 beyitten müteşekkil *Risâle fî İlmi't-Tecvid* ya da *Risâle Tecwide* olarak bilinen Kürtçe manzum tecvid risalesinin el yazma nüshalarının karşılaştırılması yapılarak risalenin tahlili gerçekleştirilmiştir. Çalışma, bir giriş, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmuştur. Birinci bölümde Molla Halil'in hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ise risale ve risalenin ulaşılan nüshaları ele alınmıştır. Bununla birlikte Kürtçe yazılmış olan risale hem latinize edilmiş hem de Türkçe izah edilmiştir. Tezin sonuç bölümünde ulaşılan neticelere yer verilmiş ve konunun genel değerlendirilmesi gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Tecvid, Molla Halil Siirdî, Risâle, Manzûm, Tahlil

ABSTRACT

MOLLA KHALİL SIIRDÎ AND ANALYSIS OF THE POETICAL EPİSTLE ON THE SCIENCE OF TAJWĪD

Muhammed Sefa Saylık
Gaziantep Islam Science and Technology University
Graduate Education Institute
Department of Basic Islamic Sciences
Master's Thesis, November/2022
Thesis Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Murat AKKUŞ

Molla KHalīl Siirdī (d. 1259/1843) is one of the last Ottoman scholars. He grew up in Hizan, a province of Bitlis, and continued his teaching activities in many places, especially in Siirt. His name is mentioned in the ijazet sequences read in today's traditional eastern madrasahs and he is considered the teacher of many scholars who continue their teaching activities. Molla Halil, who has copyrights in almost every field of Islamic Sciences, has written works in the field of recitation and tajweed. In the study, the life of Molla Halil Siirdī was included and the analysis of the treatise was carried out by comparing the manuscripts of the Kurdish verse tajved treatise known as "Risāle fī İlmi't-Tecvid" or "Risāle Tecwide", which consists of 235 couplets that he wrote about the science of tajved. The study consists of an introduction, two chapters and a conclusion. In the first chapter, information about the life and works of Molla Halil is given. In the second part, the treatise and the copies reached are discussed. However, the treatise, which was written in Kurdish, was both Latinized and explained in Turkish. In the conclusion part of the thesis, the conclusions reached are given and a general evaluation of the subject is made.

Keywords: Tajwīd, Molla Halīl Siirdī, Epistle, Written in Verse, Analysis.

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Siirt, medreselerin membağı olup çokça âlimin yetiştirildiği ve hemen hemen her alanda da ilmî telifatların müelliflerini içinde barındıran bir şehirdir. Bu bağlamda hiç şüphesiz Siirt denilince akla büyük âlim Molla Halil Siirdî gelmektedir. Molla Halil, Temel İslam Bilimleri alanının neredeyse tümüne yönelik Kürtçe ve Arapça te'lifler kaleme almıştır. Kıraat ve tecvid ilmiyle ilgili de eserleri vardır. *Risale fi İlmi't-Tecvid* adlı Kürtçe manzum tecvid risalesi onlardan biridir. İlgili risalede kıraat ve tecvid alanına yönelik kaidelerin tarifleri yapılmış ve konular örnekleriyle izah edilmiştir. Ayrıca risale, medreselerde okuyan öğrencilere yönelik ders kitabı özelliğini de taşımaktadır. Bizim tezimiz ise ilgili risalenin müellifini ve tahlilini konu edinmektedir.

Tez konusunun tespitinde ve böyle bir çalışmanın hazırlanmasında kıymetli vakitlerini ve görüşlerini şahsımdan esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Murat Akkuş'a, risâlenin nüshalarının temini noktasında yardımcı olan Molla Sıbgatullah SEVGİLİ'ye, araştırmanın her safhasında kendileriyle istişare ettiğimiz Doç. Dr. Mehmet Macit SEVGİLİ ve Zafer ONUR'a saygılarımı sunarım. Özellikle eğitim hayatımda her türlü desteği veren kıymetli annem ve babama, sevgili eşime ve eğitim süreci boyunca yanımda olan değerli arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Muhammed Sefa SAYLIK

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Önemi ve Amacı	1
2. Araştırmanın Kapsamı ve Metodu	1
3. Literatür Değerlendirmesi	2
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
MOLLA HALİL SİİRDÎ VE ESERLERİ	3
1. Hayatı	3
1.1. İsmi, Künyesi ve Nesebi	3
1.2. Doğum Yeri ve Tarihi	3
1.3. Tahsil Hayatı	4
1.3.1. Hocaları	6
1.3.2. Olgunluk ve Tedris Dönemi	7
1.3.3. Talebeleri	8
1.4. Tasavvufî Yönü.....	9
1.5. Vefatı.....	10
1.6. İlmî Şahsiyeti	10
1.7. Eserleri	10
1.7.1. Kur'an İlimleri ve Tefsir.....	11
1.7.2. Hadis ve Hadis Usulü	13
1.7.3. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü	15
1.7.4. Tasavvuf	17
1.6.5. Kelâm	18
1.6.6. Arap Dili ve Belağatı	19
1.6.7. Diğer Eserleri.....	21
İKİNCİ BÖLÜM	23
RİSÂLE FÎ İLMÎ'T-TECVİD VE TAHLİLİ	23
2.Risâle fi İlmi't-Tecvid	23
2.1. Risâle Hakkında Genel Bilgi.....	23

2.1.1.	Şeyh Cüneyd Nüshası	23
2.1.2.	Molla Muhammed b. Molla Resul Nüshası	25
2.1.3.	Şeyh Fudayl Nüshası	25
2.2.	Risâle fi İlmi't-Tecvid Eserinin Muhtevası ve Tahlili	26
2.2.1.	Mukaddime.....	26
2.2.2.	Harflerin Mahreçleri.....	33
2.2.2.1.	Hurufu Cevf (Ağız-Boğaz Boşluğu Harfleri)	35
2.2.2.2.	Hurufu'l-Halk (Boğaz Harfleri)	36
2.2.2.3.	Hurufu Lisân (Dil Harfleri).....	37
2.2.2.4.	Hurufu's-Şefeh (Dudak Harfleri).....	42
2.2.2.5.	Hâyşûm (Geniz) Harfleri	43
2.2.3.	Harflerin Sıfatları	44
2.2.3.1.	Cehr ve Rihvet Harfleri.....	44
2.2.3.2.	Şiddet, Rihvet ve Beyniyye (Şiddet-Rihvet) Harfleri	45
2.2.3.3.	İsti'lâ-İstifâl ve İtbâk-İnfîtâh Harfleri	46
2.2.3.4.	İzlâk ve İsmât Harfleri	47
2.2.3.5.	Zıddı Olmayan Sıfatlar	48
2.2.4.	Harflerin Sıfatlarının Taksimi (Kısımları)	52
2.2.4.1.	Harflerde Bulunan Sıfat-ı Lazimeler Tablosu.....	53
2.2.4.2.	Harflerdeki Terkik Durumu	55
2.2.4.3.	Râ Harfinin Tefhim ve Terkiki	59
2.2.4.4.	Harflerdeki Tefhim Durumu	61
2.2.5.	İdğam.....	64
2.2.6.	Nûn'u Sakin ve Tenvin	74
2.2.6.1.	İzhar	74
2.2.6.2.	İdğam-ı Maal Ğunne ve Bilâ Ğunne	75
2.2.6.3.	İklâb	75
2.2.6.4.	İhfâ	76
2.2.6.5.	Dudak İhfâsı ve İzharı.....	77
2.2.7.	Medler	77
2.2.7.1.	Medd-i Muttasıl	78
2.2.7.2.	Medd-i Lazim.....	78
2.2.7.3.	Medd-i Munfasıl	80

2.2.7.4. Medd-i Arız.....	80
2.2.7.5. Medd-i Lîn	81
2.2.7.6. Zamir.....	82
2.2.8. Vakf ve İbtidâ.....	82
2.2.9. Vakfın Çeşitleri	87
2.2.10. Resmu'l Hât.....	91
2.2.11. Maktû' ve Mevsûl	97
2.2.12. Mushaflardaki Alametler.....	113
SONUÇ.....	119
KAYNAKÇA	121

KISALTMALAR

Age : Adı geçen eser

b. : Oğlu

Bkz. : Bakınız

DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi

h. : Hicrî

Hz. : Hazreti

ö. : Ölümü

r.a. : Radiyalallahu Anh

sav : Sallallahu aleyhi vesellem

s. : Sayfa

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

Thk.: Tahkik eden

vr. : Varak

yzm.: Yazma eser

GİRİŞ

1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden günümüze kadar Kur'ân-ı Kerîm'in hem doğru anlaşılmasına hem doğru bir şekilde okunmasına büyük önem vermişlerdir. Kur'ân'ı Kerim'in doğru okunması için tecvid ilmi büyük önem arz etmektedir. Harflerin mahreç ve sıfatlarının hakkını vererek ve vakıf, vasıl, sekte vb. tilâvet kurallarına uyarak Kur'ân-ı Kerîm'i güzel ve hatasız okumayı öğreten tecvid ilmi ile ilgili mensur ve manzum pek çok eser yazılmıştır. Tecvid ilmi ile ilgili yazılan eserlerden birisi de Molla Halil Siirdî'nin manzum tecvid risalesidir.

Molla Halil Siirdî'nin eserleri üzerinde pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak onun “Risâle fî İ'lmî't-Tecvîd” adlı eseri üzerinde bir tez çalışması yapılmamıştır. Fasîh bir dille yazılan ve tecvid ilminin birçok konusunu içeren ilgili manzum tecvid risalesi okuyucu için yeterli ve faydalı bir eser vasfına sahip olduğu ve son döneme kadar bazı doğu medreselerinde okutulduğu için araştırılmaya değerdir.

Çalışmamız, Molla Halil Siirdî'nin hayatını ve tecvid ilmi ile ilgili yazdığı Kürtçe manzûm risalesinin elyazma nüshalarının karşılaştırmasını ve tahlilini hedeflemektedir.

2. Araştırmanın Kapsamı ve Metodu

Molla Halil Siirdî'nin pek çok eseri bulunmaktadır. Kıraat ve tecvid alanında yazdığı eserleri de vardır. Tezde bu eserlerden kısaca söz edilecektir. Ancak tezin konusu “Risâle fî İ'lmî't-Tecvîd” adlı eseri olduğu için ilgili eserin tahlili konunun kapsamı dahilindedir.

Tez bir giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmuştur. Giriş kısmında, araştırmanın konusundan, amacından, yönteminden ve kapsamından söz edilmiştir. Ayrıca bir sonraki başlıkta yer aldığı gibi konuyla ilgili literatür değerlendirmesi yapılmıştır. Birinci bölümde Molla Halil Siirdî'nin hayatından ve eserlerinden söz edilmiş ve ilgili tecvid risalesinin el yazma nüshalarının özelliklerine yer verilmiştir. İkinci bölümde tecvid kaynakları göz önünde bulundurularak risalenin tahlili yapılmıştır. Sonuç kısmında ise ulaşılan neticelere yer verilmiş ve konunun genel değerlendirilmesi gerçekleştirilmiştir.

3. Literatür Değerlendirmesi

Molla Halil Siirdî ile ilgili ülkemizde yapılan nitelikli bazı çalışmaların tecvidle ilgili yerlerinden istifade edilmiştir. Onlardan bazıları Dr. Lokman ŞAN'ın *Molla Halil Siirdî'nin Kırâatlere Yaklaşımı* isimli doktora tezi ile Dr. Abdullah Özcan'ın Molla Halil es-Si'irdî'nin Basîretu'l-Kulûb fî Kelâmi Allâmi'l-Ğuyûb adlı tefsîrinin tahkik ve tahlili (Bakara-İsra) adlı doktora tezi ve Edip Çağmar'ın *Molla Halil El-İs'irdî'nin "Risâletun Fî İlmi't-Tecvîd"* adlı makalesidir. Ancak çalışmamız, ilgili üç çalışmadan bazı farklılıklar barındırmaktadır. Bu farklılıklar dil ve içerik açısından ve her beyit için geniş tahlillerde bulunulmasıdır. Molla Halil'in hayatına dair Siirt Üniversitesi tarafından *Uluslararası Molla Halil es-Si'irdî Sempozyumu* düzenlenmiş ve tüm bildiriler, sunum ve değerlendirmeler kayda alınarak düzenlenip iki ciltlik kitap halini almıştır. Bu kitaptaki Molla Halil'in hayatı, ilmi faaliyetleri ve eserlerine dair yazılanlardan da istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MOLLA HALİL SİİRDÎ VE ESERLERİ

1. Hayatı

1.1.İsmi, Künyesi ve Nesebi

Tam adı Halil b. Molla Hüseyin b. Molla Hâlid es-Siirdî el-Hizanî'dir.¹ Yaşamının büyük bir bölümünü ve ilmî çalışmalarını ekseriyetle Siirt ilinde geçirdiğinden es-Si'irdî nisbesiyle tanınır.² Doğduğu yer ve yaşadığı yerlerden “el-Hizânî”, “el-Gulpikî” künyeleri de zatına kullanılmıştır.³ Kürt bir âlim olması hasebiyle “el-Kurdî”, ameli mezhebi Şâfi'i olduğundan “eş-Şâfi'î” nisbesiyle bilinmektedir.⁴ Hz. Ömer soyundan geldiğinden “el-Ömerî” künyesi de zikredilmiştir.⁵

Soyu ise Molla Halil'in dedesi Molla Halid el-Külâtî'den Diyarbakır-Mardin karayolu güzergâhında bulunan meşhur bir ziyaretgâh olan Şeyh Musa ez-Zûlî tarikiyle Hz. Ömer'e dayanmaktadır.⁶

1.2. Doğum Yeri ve Tarihi

Molla Halil Siirdî'nin doğum yeri ile ilgili olarak hakkında oğlunun yazdığı bir mersiyede “قمر هل بهيزان/Hizanda bir ay doğdu” ifadesiyle Hizan ilçesinde doğduğu anlaşılmaktadır.⁷ Hizan ilçesine bağlı Gulpik (Süttaş) köyünde doğduğu ise şifâhi bir bilgidir. Doğum tarihi hakkında ise Hayreddin ez-Ziriklî (ö.1976) kitabında 1668/1753 yılında dünyaya geldiğini belirtmiştir.⁸ Lakin Molla Halil'in torunlarından Şeyh Abdulkahhâr ez-Zokaydî (ö. 1906) doğum tarihinin 1164/1751⁹

¹ Ömer Pakiş, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 6.

² Bursalı Muhammed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Meral Yayınevi, 1915), 1/409.

³ Mustafa Öncü, *Molla Halil es-Siirdî'nin Basîretu-l-Kulûb fî Kelâmi Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 2013), 20.

⁴ Lokman Şan, *Molla Halil Siirdî'nin Kırâatlere Yaklaşımı* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 2020).

⁵ Abdullah Özcan - M. Macit Sevgili, “Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi”, *Molla Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 1/22.

⁶ Mehmet Emin Bener, *Mollâ Halîl-i Siirdî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 2020), 37.

⁷ Özcan - Sevgili, “Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi”, 1/21.

⁸ Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm Kamusu Teracim li Eşherir Rical ven Nisa* (Beyrut: Darul İlm Lil Melayin, 2002), 2/317.

⁹ Hicri yılı Miladi'ye dönüştürdüğümüzde en yakın tarih 1751 yılına denk gelmektedir. Müellifin hangi ayda doğduğu bilinmediğinden Hicri takvimin ilk ayı 1 Muharrem ayını baz alındığında Miladi 1750 Aralık ayının başlarına denk gelmektedir.

olduğunu belirtmektedir.¹⁰ Onun, müellifin torunu olması ve yazdığı eserin tarihi olarak yazılan en eski çalışma olması hasebiyle 1751 tarihinde doğduğu anlaşılmaktadır.¹¹

1.3.Tahsil Hayatı

İlim ehli bir aileye mensup olan Molla Halil, babası tarafından hem ilme teşvik ettirilmiş hem de kendisine dua ve nasihatte bulunmaları için yörenin meşhur alimlerine yönlendirilmiştir.¹² Her zaman ilmin bulunduğu yerlere gitmiş ve oradaki ilmi faaliyetlerden faydalanıp, büyük zatların hayır dualarını almıştır.¹³ Küçük yaşlarda iken dönemin büyük mutasavvıflarından olan Erzurumlu İbrahim Hakkı hazretlerinin ziyaretinde bulunmuş, ondan istifade etmiş ve hayır dualarına nail olmuştur.¹⁴

Molla Halil ilk eğitimini küçük yaşlarda babası Molla Hüseyin'den almıştır.¹⁵ Temel dini bilgiler üzerinden eğitime başlayıp babasının tavsiyesi üzerine Gulpik'te bulunan Molla Hüseyin el-Karesuvî'nin (ö. ?) yanında Kur'an-ı Kerim ve tecvid ilmini tahsil etmiştir. Burada aldığı eğitimle Kur'an'a son derece vakıf olmuştur.¹⁶ Daha sonra yine babasının tavsiyesi üzerine Hizan'da bulunan alimlerden istifade etmiştir. İlk olarak Molla Abdurrahman el-Bâlekî üstadından Şâfiî fıkıhı üzerine telif edilen “el-Envar” ve meşhur Hafız Şirâzî'nin “Divan” eserini okumuştur.¹⁷ Daha sonra Bitlis'te ikamet eden Molla Ramazan el-Hazvinî'nin yanında sarf ilimlerine başlamıştır.¹⁸ Orada çok fazla durmamış ve babasının yanına geri dönmüştür. Babası da kendisini Tillo'ya götürmüştür. Tillo'nun Halenze köyünde babası, Molla Halil'i kendi hocalarına teslim etmiş. Molla Halil belli bir süre burada kalmış ve Molla Mahmud el-Halenzi'nin yanında “el-Mesâbıh” kitabını okumuştur.¹⁹

¹⁰ Bk. Şeyh Abdulkahhâr b. Molla Mahmud b. Molla Halil Zokaydî, *Tercemetu'l-Allâmetu'l-Fehhâme el-Molla Halil rahimehu'l-Celil/Tercemetu hâli ceddine'l-a'lâ Molla Halil el-İs'irdî*, v.1b.

¹¹ Özcan - Sevgili, “Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi”, 1/22.

¹² Özcan - Sevgili, “Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi”, 1/24.

¹³ Mahmut Dünder, “Molla Halil es-Si'irdî'nin İlmî Faaliyetleri”, *İsam Yayınları* 13/17 (2018), 96.

¹⁴ Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/409.

¹⁵ Bener, *Mollâ Halil-i Siirdî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 38.

¹⁶ Özcan - Sevgili, “Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi”, 1/24.

¹⁷ Pakiş, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu*, 8; ; Şeyh Fudayl b. Molla Mahmud b. Molla Abdulkahhar b. Molla Mahmud b. Molla Halil es-Siirdî Sevgili, *Tercemetu hâli ceddine'l-a'lâ Molla Halil el-İs'irdî*, vr.45b.

¹⁸ Öncü, *Molla Halil es-Siirdî'nin Basîretu'l-Kulûb fî Kelâmi Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi*, 21.

¹⁹ Adnan Memduhoğlu, “Molla Halil Es-Siirdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14 (2019), 612.

Molla Halil, ilim yolculuğunun rotasını babasının arkadaşları vesilesiyle Van ilinin Vestan (Gevaş) kasabasına çevirmiştir.²⁰ Burada “Tasrif” kitabını tekrar ele almış ve bir miktar da ezberlemeye çalışmıştır.²¹ Oradan da Müküs (Bahçesaray) kasabasına gitmiştir. Burada Molla Muhammed el-Kevnâsî’den, Molla İsa’nın “Terkib” eserini ezberlemiş, sırasıyla Şerhu’l Muğni ve Husamkâtî eserlerinden okumaya başlamıştır.²² Burada hocasından kıraat ilminden de bir miktar ders aldığı bazı kaynaklarda belirtilmiştir.²³ Ardından tekrar Hizan’a dönen Molla Halil, Molla Abdulhadi el-Arvasî’nin yanında mantık ilmine başlamış ve “el-Mukaddimat” eserini burada tamamlamıştır.²⁴ Daha sonra Hoşab kasabasına gitmiştir. Burada Molla Hasan el-Hoşabî’den “Şerhu’ş-Şemsiye” eserini okumuş ve haşiyelerini ezberlemiştir.²⁵

Molla Halil, Hoşab kasabasından ayrılıp Cizre’ye gitmiş ve Şeyh Ferruh Efendi’nin yanında “Şerhu Akâidî’n-Nesefî” eserini ve haşiyelerini tahsil etmiştir.²⁶ Buradan tekrar Hoşab’a dönen Molla Halil, “el-Muhtasar” eserine başlamış ve bir kısmını Molla Abdusselam el-Pizenî’den almış, Molla İsmail et-Tisenî’nin yanında tamamlamıştır.²⁷

Molla Halil, şark bölgesinde (Siirt, Bitlis, Van) bulunan mümtaz alimlerden aldığı feyz ve ilmin bereketiyle Kuzey Irak sınırları içerisinde bulunan Duhok şehrine göç etmiştir.²⁸ Duhok şehrine bağlı İmâdiyye kasabasında yer alan meşhur Kubbehan Medresesi’nde ilim tahsilini sürdürmüştür.²⁹

²⁰ Abdullah Özcan, *Molla Halil es-Si’irdî’nin Basîretu’l-Kulüb Fî Kelâmi Allâmi’l-Ğuyûb adlı Tefsîrinin Tahkik Ve Tahlili (Bakara-İsra)* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018), 10.

²¹ Bener, *Mollâ Halil-i Siirdî’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 39.

²² Özcan - Sevgili, “Molla Halil es-Si’irdî’nin Biyografisi”, 1/25.

²³ Pakiş, *Molla Halil es-Si’irdî ve Tefsirdeki Metodu*, 8; Memduhoğlu, “Molla Halil Es-Siirdî’nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar”, 612.

²⁴ Özcan - Sevgili, “Molla Halil es-Si’irdî’nin Biyografisi”; Zokaydî, *Tercemetu’l-Allâmetu’l-Fehhâme el-Molla Halil rahimehu’l-Celîl vr. 1b*.

²⁵ Bener, *Mollâ Halil-i Siirdî’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 40.

²⁶ Sevgili, *Tercemetu hâli ceddine’l-a’lâ Molla Halil el-İs’irdî vr. 2b*.

²⁷ Bener, *Mollâ Halil-i Siirdî’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 40.

²⁸ Şan, *Molla Halil Siirdî’nin Kıraatlere Yaklaşımı*, 10.

²⁹ Özcan, *Molla Halil es-Si’irdî’nin Basîretu’l-Kulüb Fî Kelâmi Allâmi’l-Ğuyûb adlı Tefsîrinin Tahkik Ve Tahlili (Bakara-İsra)*, 12.

Molla Halil, İmâdiyye müftüsü ve o zamanın meşhur Reisu'l-Ulema'sı olan Molla Mahmud Behdinî'den (ö.1202/1787) derslerini alarak ilim tahsilini tamamlamış ve icazetini almıştır.³⁰

1.3.1. Hocaları

Molla Halil'in, tahsil hayatında ders aldığı hocaları şunlardır;

1. Sofî Huseyin el-Karesuvî (ö. ?): Kur'ân-ı Kerim dersini aldığı hocasıdır.³¹ Hizan'da Karasu köyündendir.³²
2. Molla Abdurrahman el-Belikî Şâfiî fıkıh kitabı olan "el-Envâr"ı okuduğu hocasıdır. El-Belikî Hizan'da ders vermiştir.³³
3. Molla Ramazan el-Hazvinî: Bitlis'te ders aldığı hocasıdır.³⁴
4. Molla Muhammed el-Hâfız (Eniştesi): Tillo'da ders aldığı hocasıdır.³⁵
5. Molla Mahmud el-Halenzi: Tillo'ya bağlı Halenze köyünde ders aldığı hocasıdır.³⁶
6. Molla Muhammed b. Molla Ahmed el-Kevnâsî: Van/Bahçesaray (Müküs) kasabasında ders aldığı hocasıdır.³⁷
7. Molla Abdulhadi el-Arvâsî: Eski Hizan'da bugünkü meşhur Gayda köyüne tekabül eden yerde bulunan Meydan Medresesi'nde ders aldığı hocasıdır.³⁸
8. Molla Hasan el-Hoşebî: Van/Hoşab beldesinde ders aldığı hocasıdır.³⁹
9. Şeyh Ferec/Ferruh⁴⁰: Cizre'de ders aldığı hocasıdır.⁴¹

³⁰ Zokaydî, *Tercemetu hâli ceddine'l-a'lâ Molla Halil el-İs'irdî* vr.4a; Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basîretu'l-Kulûb Fî Kelâmi Allâmi'l-Guyûb Adlı Tefsîrinin Tahkik Ve Tahlili (Bakara-İsra)*, 12; Bener, *Mollâ Halil-i Siirdî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 41; Özcan - Sevgili, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi", 1/26.

³¹ Zokaydî, *Tercemetu'l-Allâmetu'l-Fehhâme el-Molla Halil rahimehu'l-Celîl* vr. 1a.

³² Özcan - Sevgili, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi", 1/30.

³³ Özcan - Sevgili, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi", 1/30.

³⁴ Özcan - Sevgili, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi", 1/30.

³⁵ Özcan - Sevgili, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi", 1/31.

³⁶ Özcan - Sevgili, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi", 1/25.

³⁷ Özcan - Sevgili, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi", 1/31.

³⁸ Özcan - Sevgili, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi", 1/31.

³⁹ Özcan - Sevgili, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi", 1/31.

10. Molla Abdusselam el-Pizanî: Van/Hoşab'ta “el-Muhtasar” kitabının bir kısmını yanında okuduğu hocasıdır.⁴²

11. Molla İsmail et-Tisenî: Van/Hoşab'ta “el-Muhtasar” kitabını yanında tamamladığı hocasıdır.⁴³

12. Molla Mahmud b. İbrahim el-İ'madî el-Behdînî: Duhok şehrinin İmâdiyye kasabasında yer alan meşhur Kubbehan Medresesinde tahsilini ikmal ettiği ve icazet aldığı hocasıdır. Aynı zamanda İmâdiyye müftüsü olup dönemin Reisu'l-Uleması sayılmıştır.⁴⁴

1.3.2. Olgunluk ve Tedris Dönemi

Molla Halil'in ilk olarak nerde ve ne zaman tedris hayatına başladığı hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Fakat dördüncü kuşaktan torunu Şeyh Abdulkahhâr ez-Zokaydî (ö. 1906), Molla Halil'in biyografisini yazdığı risalede tedris hayatına icazet aldığı İmâdiyye medresesinde başladığını belirtmiştir.⁴⁵ Molla Yahya el-Mizûrî, Kubbehan Medresesinde dedesi Molla Halil'in yanında ders okuduğu söylemiş hatta okuduğu kitapların isimlerini de risalede nakletmiştir.⁴⁶ Risâlede özetle şunlar aktarılmaktadır. “Ezke'l-Ezkiyâ (zekilerin zekisi) lakaplı Molla Yahya el-Mizûrî, Molla Halil dışında başkasının yanında okumayacağını ve Molla Halil'in rahlesinde el-Fenârî eserini; “Kadâya” bölümünden sonuna kadar “Hâsiyetü Kavî Ahmed'i”; daha sonra İsamû'l-Vad'ı ve haşiyeleriyle birlikte Risâletü'l-İstiâre eserlerini okuduğu bana anlatılmıştır.”⁴⁷ Daha sonra buradan ayrılan Molla Halil, Cizre'ye gitmiş ve “Medrese-i Sor (Kırmızı Medrese)” olarak meşhur olmuş medresede ders vermiştir.⁴⁸ Buradan Hizan'a gitmiş eğitimini aldığı yerde Meydan

⁴⁰ Bk. Şeyh Abdulkahhâr ez-Zokaydî, Terceme (Şeyh Fudayl Nüshası), vr. 2b. Bahsi geçen isim, Molla Halil'in, ilgili risalenin dördüncü kuşaktan torunu Şeyh Abdulkahhâr nüshasında فرخ; onun oğlu Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî nüshasında فرح; Şeyh Fudayl nüshasında فرج diye geçmektedir.

⁴¹ Özcan - Sevgili, “Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi”, 1/31.

⁴² Özcan - Sevgili, “Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi”, 1/31.

⁴³ Özcan - Sevgili, “Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi”, 1/32.

⁴⁴ Özcan - Sevgili, “Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi”, 1/32.

⁴⁵ Zokaydî, *Tercemetu'l-Allâmetü'l-Fehhâme el-Molla Halil rahimehu'l-Celîl* vr. 1b; Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basîretü'l-Kulûb Fî Kelâmi Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsîrinin Tahkik Ve Tahlili (Bakara-İsra)*, 12.

⁴⁶ Özcan - Sevgili, “Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi”, 1/27; Hamit Sevgili, “رسالة في النذر للمال”, *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 9/1 (2017), 135.

⁴⁷ Özcan - Sevgili, “Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi”, 1/28; Sevgili, “رسالة في النذر للمال خليل”, *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 9/1 (2017), 135.

⁴⁸ Detaylı bilgi için Bkz. Özcan - Sevgili, “Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi”, 1/28; Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basîretü'l-Kulûb Fî Kelâmi Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsîrinin Tahkik Ve Tahlili (Bakara-İsra)*, 12; Sevgili, “رسالة في النذر للمال خليل السعدوي”, 136.

Medresesinde beş yıl müderrislik yapmıştır.⁴⁹ Ardından babasının tavsiyesi üzerine Siirt'e gelmiş ve burada takriben otuz yıla yakın ders vermiştir.⁵⁰ Ders verdiği yerin ismi “Siirt Medresesi”⁵¹ olarak zikredilmişse de bu isimle anılan bir medresenin varlığıyla ilgili bir bilgiye ulaşamamıştır.

Söz konusu medresenin, halen tedris faaliyetlerine devam eden “el-Fahriyye” medresesi olduğu belirtilir.⁵² Sonuç olarak Molla Halil, 75 yıldan fazla tedris faaliyeti gerçekleştirmiş ve pek çok kişi onun rahle-i tedrisinden geçmiştir.⁵³

1.3.3. Talebeleri

Günümüzde şark medreselerinde verilen ilmi icazet silsilelerinde, Molla Halil Siirdî'nin ismi geçmektedir.⁵⁴ Bursalı Muhammed Tahir (ö. 1925) onun hakkında şöyle bahseder. “el-Yevm, Kurdistan ulemasının kısm-ı azamının selâsil-i icazetleri bu zâta müntehidir.”⁵⁵ Siirt'e ders vermeye başlamasıyla her sene en az otuz talebe ilminden istifade etmiştir.⁵⁶ Şeyh Abdulkahhâr ez-Zokaydî risâlesinde, başta oğulları olmak üzere Molla Halil'in icazet verdiği zâtları şu şekilde sıralar:⁵⁷

1. Molla Mustafa (Molla Halil'in oğullarından en büyüğüdür.)
2. Molla Abdullah (Molla Halil'in oğlu)
3. Molla Ömer el-Âmir (Molla Halil'in oğlu Molla Abdullah'ın oğludur.)
4. Molla Muhammed b. Molla Arab es-Si'irdî
5. Molla Mustafa el-Bedevî
6. Molla Ali el-Halenzî

⁴⁹ Öncü, *Molla Halil es-Siirdî'nin Basîretu'l-Kulûb fî Kelâmi Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi*, 22.

⁵⁰ Zokaydî, *Tercemetu'l-Allâmetü'l-Fehhâme el-Molla Halil rahimehu'l-Celîl vr. 1b*; Pakiş, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu*, 9; Özcan - Sevgili, “Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi”, 1/29.

⁵¹ Memduhoğlu, “Molla Halil Es-Siirdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar”, 613.

⁵² Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basîretu'l-Kulûb Fî Kelâmi Allâmi'l-Ğuyûb adlı Tefsîrinin Tahkik Ve Tahlili (Bakara-İsra)*, 13; Bener, *Mollâ Halil-i Siirdî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 41.

⁵³ Özcan - Sevgili, “Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi”, 1/29.

⁵⁴ Memduhoğlu, “Molla Halil Es-Siirdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar”, 613.

⁵⁵ Özcan - Sevgili, “Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi”, 1/33.

⁵⁶ Zokaydî, *Tercemetu'l-Allâmetü'l-Fehhâme el-Molla Halil rahimehu'l-Celîl vr. 1b*.

⁵⁷ Öncü, *Molla Halil es-Siirdî'nin Basîretu'l-Kulûb fî Kelâmi Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi*, 24; Memduhoğlu, “Molla Halil Es-Siirdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar”, 614.

7. Şeyh Hasan et-Tillovî
8. Şeyh Hamid et-Tillovî
9. Molla Hamid en-Nivilî
10. Molla Ebubekir es-Suhrî
11. Molla Halid es-Silhî
12. Molla Hamid el-Hazrinî
13. Molla Zade el-Eruhî
14. Şeyh Hasan el-Ehvedî el-Ensarî (Muş Müftüsü)⁵⁸

1.4.Tasavvufî Yönü

Molla Halil'in her ne kadar ilmî şahsiyetiyle ön plana çıktığı görülse de telif ettiği eserlerinin bazılarında tasavvufî yönünün de olduğu ve ciddi bir tasavvuf terbiyesinden geçtiği anlaşılmaktadır. Hatta bazı kaynaklarda belirtildiği üzere ilmini tamamladıktan sonra ya da tamamlama aşamasındayken⁵⁹ Musul'a gittiği ve o zamanın önde gelen müşidlerinden kabul edilen Kadirî tarikatı pîri Şeyh Seyyid Ahmed er-Reşidî hazretlerine müntesip olduğu kaynaklarda geçmektedir.⁶⁰ Müşidinin kendisine hilafet verip vermediği kaynaklarda belirtilmemiştir. Fakat talebesi Şeyh Hasan el-Ehdevî el-Ensarî icazetnamesinde hocası Molla Halil için şu ifadeler yer vermiştir: "İlmin denizi, tüm ilimleri içinde barındıran, fenâ fillâh, fazîlet ve cesaret sahibi, müşid-i kâmil, döneminin tek adamı ve zamanının müftüsü, tüm bilimlerin engin denizi, kerâmetlerin menbaı ve ışığı, üstün eserlerin sahibi Siirtli Mollâ Halîl el-Ömerî (kuddise sirruhu), Cenab-ı Allah onun fazîletlerinden bize de nasip eylesin."⁶¹

Bu ifadelerde geçen "müşid-i kâmil" sözüyle, hilafet aldığı bir delili olarak kaynaklarda yer verilmektedir.⁶²

⁵⁸ Detaylı bilgi için Bkz. Özcan - Sevgili, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi", 1/33.

⁵⁹ Bener, *Mollâ Halil-i Siirdî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 52.

⁶⁰ Özcan - Sevgili, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi", 1/34.

⁶¹ Bener, *Mollâ Halil-i Siirdî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 54-55.

⁶² Bener, *Mollâ Halil-i Siirdî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 54.

1.5.Vefatı

Molla Halil, verimli geçen bir ömürden sonra Siirt'te 96 yaşındayken 1843 yılında ahirete irtihal etmiştir.⁶³ Siirt'in Ulus mahallesinde yer alan Şeyh Süleyman mezarlığına defnedilmiştir. Molla Halil, her biri önemli âlim olan dört çocuk babasıdır. Çocukları, Molla Mustafa, Molla Abdullah, Molla Muhammed Emin ve Molla Mahmud'dur.⁶⁴

1.6.İlmî Şahsiyeti

Molla Halil, mümtâz hocaların rahle-i tedrisinden geçmesiyle, İslam bilimlerinin her alanında kaleme aldığı eserleriyle ve pek çok talebe yetiştirmesiyle yaşadığı döneme ve kendinden sonraki dönemlere ışık tutmuş bir âlimdir.⁶⁵ Yazdığı eserler ekseriyetle mensur olsa da, birçok alana katkı sunacak manzum eserler telif etmiş ve yaşadığı dönemde ilmi faaliyetlere ivme kazandırmış bir şahsiyettir.⁶⁶ Günümüzde halen devam etmekte olan şark medreselerinde icazet silsileleri, ekseriyetle Molla Halil'e dayanmaktadır.⁶⁷ Bu vesileyle tedrisattan geçmiş ve icazeti almış birçok ulemanın silsile yoluyla hocası kabul edilmektedir. Bu minvalde bölgede kendisine “Hocaların hocası” ve “Bütün ilimlerde bütün âlimlerin hocası” ünvanı verilmiştir.⁶⁸

Molla Halil, zorlu hayat şartları içerisinde, büyük fedakârlıklarla kendisini ilme adanmış ve ilmi açıdan kendisini en iyi şekilde geliştirmiştir. Bütün imkânsızlıklara rağmen aldığı ilmi talebelerine ve insanların istifadesine sunulmak üzere kaleme aktarmıştır.⁶⁹ Ömrü boyunca cehalete karşı kalemıyla mücadele etmiş, mevcuda katkı sunmanın gerekliliğine ve faydasına inanarak hem âlimlere hem talebelere hem de halka yönelik⁷⁰ kırktan fazla eser telif etmiştir.⁷¹

1.7.Eserleri

Molla Halil, kaleme aldığı eserleriyle ilmî donanımı yüksek bir kişiliğe sahiptir. Siirdî hakkında akademik çalışma yapan Ömer Pakiş, tezinin ilgili başlığında

⁶³ Özcan - Sevgili, “Molla Halil es-Si’irdî’nin Biyografisi”, 1/29.

⁶⁴ Özcan, *Molla Halil es-Si’irdî’nin Basîretu’l-Kulûb Fî Kelâmi Allâmi’l-Ğuyûb adlı Tefsîrinin Tahkik Ve Tahlili (Bakara-İsra)*, 14.

⁶⁵ Pakiş, *Molla Halil es-Si’irdî ve Tefsirdeki Metodu*, 15.

⁶⁶ Memduhoğlu, “Molla Halil Es-Siirdî’nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar”, 615.

⁶⁷ Bener, *Mollâ Halil-i Siirdî’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 45.

⁶⁸ Özcan, *Molla Halil es-Si’irdî’nin Basîretu’l-Kulûb Fî Kelâmi Allâmi’l-Ğuyûb adlı Tefsîrinin Tahkik Ve Tahlili (Bakara-İsra)*, 15.

⁶⁹ Detaylı bilgi için Bkz. Bener, *Mollâ Halil-i Siirdî’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 48.

⁷⁰ Cüneyt Gökçe, “Molla Halil Es-Si’irdî, Hayatı, Eserleri ve Tekfir Problemine Bakışı (Nehcû’l-Enam Adlı Eseriyle Sınırlı)”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/34 (2015), 81.

⁷¹ Özcan, *Molla Halil es-Si’irdî’nin Basîretu’l-Kulûb Fî Kelâmi Allâmi’l-Ğuyûb adlı Tefsîrinin Tahkik Ve Tahlili (Bakara-İsra)*, 15.

Siirdî'nin yirmi altı eserine alfabetik sırayla yer vermiştir.⁷² Daha sonra Ali Nebi Sâlih ed-Doskî “Nehcu'l-Enâm” adlı eserinde Molla Halil'in telifini otuz beş olarak belirtmiştir.⁷³ “Risâletu fi'n-Nezr li'l Molla Halil el-İs'irdî” adlı tahkik çalışması yapan Molla Halil'in son kuşak torunlarından Hamit Sevgili, onun eser sayısını kırk iki olarak vermiştir.⁷⁴ Hamit Sevgili daha sonra Molla Halil'in yedinci kuşaktan torunu olan Macit Sevgili ile birlikte yaptıkları çalışma neticesinde eser sayısını kırk beş olarak tashih etmişlerdir.⁷⁵ Molla Halil ile ilgili yapılan son akademik çalışmalarda, Abdullah Özcan eser sayısını kırk yedi olarak vermiş⁷⁶, Emin Bener'in ise tez çalışmasında kırk dokuz olarak belirttiği tespit edilmiştir.⁷⁷ Torunlarından ulaştığımız bilgiye göre yeni bir eseri daha ortaya çıkmış ve Molla Halil ile ilgili çalışmalarda yakın tarihte bitirilen Emin Bener'in doktora tezini göz önünde bulundurarak eser sayısının elli olduğu kanaatine ulaşılmıştır. Fakat Molla Halil'e ait ulaşılmış eser sayısı otuz üç olarak tespit edilmiştir.⁷⁸ Molla Halil'in eserleri alt başlıklar halinde şöyledir:

1.7.1. Kur'an İlimleri ve Tefsir

Molla Halil'in her alanda birçok eser telif ettiği ifade edilmişti. Bu başlık altında onun Kur'an tefsiri, kıraat ve özellikle tecvid alanında hem Arapça hem de Kürtçe telif ettiği eserleri tanıtılacaktır.

1.Basîratü'l-Kulûb fî Kelâmi 'Allâmi'l-Guyûb: Bu eser Kur'an'ın bütün ayetlerini kapsayacak tarzda ve dirayet usulüne göre telif edilmiş bir tefsirdir.⁷⁹ Eserin orijinal nüshası Molla Halil'in altıncı⁸⁰ kuşak torunu Siirt ilinin Kurtalan ilçesine bağlı Kayabağlar (Zokayd) beldesinde ikamet eden Şeyh Sıbgatullah Sevgili'nin şahsi kütüphanesinde mevcuttur. Eser, 374 varaktan oluşup ilk varağın arka yüzünde mukaddime ve Bakara suresinin başlangıcı, son varağın ön yüzünde Fatıha suresinin

⁷² Pakiş, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu*, 17.

⁷³ Alî Nebî Sâlih ed-Doskî, *el-Molla Halil es-Sertî ve Menhecuh fî İsbâtî'l-akâidi'l-İslâmiyye min hilâl manzûmetih: Nehcu'l Enâm* (Duhok: Duhok Üniversitesi Şeriat ve İslami Araştırmalar Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 53; Bener, *Mollâ Halil-i Siirdî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 62.

⁷⁴ Sevgili, “رسالة في النذر للمال خليل السعدي”, 138.

⁷⁵ Bener, *Mollâ Halil-i Siirdî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 63.

⁷⁶ Abdullah Özcan, “Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar”, *Molla Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 1/88.

⁷⁷ Bener, *Mollâ Halil-i Siirdî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 63.

⁷⁸ Bener, *Mollâ Halil-i Siirdî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*.

⁷⁹ Özcan, “Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar”, 1/52.

⁸⁰ Şeyh Sıbgatullah b. Şeyh Fudayl b. Molla Mahmud b. Molla Abdulkahhar b. Molla Mahmud b. Molla Halil es-Siirdî.

sonu ve istinsah kaydı mevcuttur. Fakat istinsah kaydında istinsah edenin ismi ve tarihi bulunmamaktadır. Sure başlıkları kırmızı renkli kalemle, tefsirleri ise siyah mürekkep kalemle yazılmıştır. Orta boyutta olan nüsha, rik'a yazısıyla yazılmış olup her bir sayfada 15 satır mevcuttur. Eser kahverengi deri ciltle ciltlenmiş olup kabı siyahtır.⁸¹ Aynı isimde ikinci bir tefsir eseri daha vardır. Birinci eserle farklılıkları yok denecek kadar az olup içerik ve konulara yaklaşımı birbirine çok yakın olduğu söylenebilir. Bu eserin orijinal müellif nüshasına ulaşamamıştır. Müellif nüshasından torunu Şeyh Abdulkahhâr tarafından istinsah edilmiş olan el yazmalı orijinal nüsha, müellifin beşinci kuşak torunu Medine'de bulunan Şeyh Selim Sevgili'nin (ö. 2020) şahsi kütüphanesinde mevcuttur. 154 varaktan oluşan eser, ilk varağın arka yüzü mukaddime ve Bakara suresinin başlangıcı, son varağın ön yüzünde İsra suresinin sonu ve istinsah kaydı bulunmaktadır. Eserin her sayfasında 23 satır bulunurken sure başlıkları ve ayetler kırmızı kalemle rik'a hattı ile yazılmıştır.⁸²

2.Diyâu Basîreti'l-Kalbi'l-'Arûf fî't-Tecvîd ve'r-Resm ve Ferşi'l-Hurûf: Kiraat ve tecvid alanında telif edilen eser, Molla Halil'in torunu Şeyh Abdulkahhâr'ın (ö. 1906) başlıkta verilen ismin, zikrettiği esere ulaşamamıştır. Bununla beraber eserin, yine müellif tarafından yazılmış şerhi mahtut olarak mevcuttur. Bu nüsha Şeyh Abdulkahhâr'ın bizzat el yazmasıdır. 1110 beyitten oluşmaktadır.⁸³ Eserin şerhinde yazan mukaddimeden anlaşılacağı üzere eser genel tecvid kaideleri, er-Resmu'l Osmanî ve kiraat-ı seb'a konularını ele alınarak üç kısma ayrılmıştır. Birinci kısımda müellif, 13 beyitlik bir girişin ardından 247. beyte kadar tecvid konularını, önemini ve Kur'an-ı Kerim'i okuma adabını, daha sonra 247-434 beyitleri arasında resmî Mushaf konusundan söz etmiştir.⁸⁴ 435-1081 beyitleri arasında "ferşu'l-huruf" olarak bilinen Mushaf tertibine göre surelerdeki kiraat farklılıkları üzerinde durmuştur.⁸⁵ 1082. beyitten eserin sonuna kadar yedi kiraat (kiraatı seb'a) imamları ve ravileri hakkında bazı bilgiler vermiştir. ⁸⁶ Müellif,

⁸¹ Özcan, a.g.e. 70.

⁸² Eser ile ilgili ayrıntılı bilgi için Abdullah Özcan'ın "Molla Halil es-Si'irdî'nin Basîretu'l-Kulûb Fî Kelâmi Allâmi'l-Guyûb adlı Tefsîrinin Tahkik Ve Tahlili (Bakara-İsra)" adlı doktora tez çalışmasında inceleyebilirsiniz. Bkz. Özcan, a.g.e. 71.

⁸³ Ömer Atalay, *Siirt Tarihi* (İstanbul: Çeltut Matbaa, 1946), 113.

⁸⁴ Şan, *Molla Halil Siirdî'nin Kırâatlere Yaklaşımı*, 199.

⁸⁵ Özcan, "Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar", 1/55.

⁸⁶ Şan, *Molla Halil Siirdî'nin Kırâatlere Yaklaşımı*, 199.

birinci bölümde İbnü'l-Cezeri'nin (ö. 833/1429) 109 beyitlik “el-Mukaddime”⁸⁷ adlı manzum risalesinden istifade etmiştir. İkinci kısımda ise Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) 298 beyitlik “el-Akîle”⁸⁸ adlı manzum eserinden yararlanmıştır.⁸⁹ Son bölümde ise yine eş-Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) 1173 beyitten oluşan “Hirzu'l-Emanî”⁹⁰ eserinden faydalanmıştır.⁹¹

3.Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf fî't-Tecvîdi Ve'r-Resmi Ve Ferşi'l-Hurûf: Eser, “Diyâu Basîreti'l-Kalbi'l-'Arûf fî't-Tecvîd ve'r-Resm ve Ferşi'l-Hurûf” adlı manzum eserin şerhidir. Yukarıda bahsedilen üzere bu mahtût eser, müellifin torunu Şeyh Abdulkahhar'ın (ö.1906) el yazmasıdır. 174 varaktan oluşmuş olup her sayfada 17 satır mevcuttur. Metin olan yer kırmızı, şerhi ise siyah mürekkep kalemle yazılmıştır. Müellif, burada daha önce manzum olarak kaleme aldığı Diyâu Basîreti'l-Kalbi'l-'Arûf eserini beyitlere ayırarak şerh etmiştir.⁹²

Kur'ân'ın nuzûlü, yazılışı ve hattı ile alakalı bilgilere yer veren eserin “Babu Ferşi'l Hurûf” başlığı altında İbrahim el-Cu'berî'ye (ö. 722/1331-32) ait olduğu söylenen Fatiha Sûresi'nin tecvidine dair el-Vadiha fî tecvîdi'l-Fatiha adlı 22 beyitlik manzumesinin şerhi de mevcuttur.⁹³

Eser ile ilgili Lokman Şan tarafından “Molla Halil Siirdî'nin Kırâatlere Yaklaşımı” adlı doktora çalışması yapılmıştır.⁹⁴

4.Risâle fî 'İlmi't-Tecvîd: Tezimizin konusu olması yönünden detaylı bilgi ikinci bölümde verilecektir.

1.7.2. Hadis ve Hadis Usulü

Molla Halil'in, hadis ve hadis usulü alanında ve hadislere eserleri mevcuttur. Bu eserler mahtut olup müellifin torunları tarafından korunmaktadır.

⁸⁷ Tayyar Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/54.

⁸⁸ Abdurrahman Çetin, “Şâtıbî, Kâsım b. Fîrruh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/377.

⁸⁹ Memduhoğlu, “Molla Halil Es-Siirdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar”, 618.

⁹⁰ Çetin, “Şâtıbî, Kâsım b. Fîrruh”, 38/377.

⁹¹ Özcan, “Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar”, 1/55.

⁹² Özcan, “Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar”, 1/56.

⁹³ Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basîretü'l-Kulûb Fî Kelâmi Allâmi'l-Guyûb adlı Tefsîrinin Tahkik Ve Tahlili (Bakara-İsra)*, 29.

⁹⁴ Geniş bilgi için bkz. Şan, *Molla Halil Siirdî'nin Kırâatlere Yaklaşımı*, 197.

1. *Usûlû hadîsi'l-ezher min muhtasar ve Şerhihi li'bni Hacer*: Eserin adı, Molla Halil'in biyografisini yazan Şeyh Abdulkahhâr'ın risalesinde başlıkta yazıldığı gibi geçmektedir.⁹⁵ Eserin ismi bazı kaynaklarda “Usûlu'l-Hadis”⁹⁶ veya “Kitab fi Usûlu'l-Hadis” olarak da yer almaktadır.⁹⁷ Müellif, risalenin başında usulu'l-hadis kavramından söz ederek bu ilmin önemini vurgulamıştır.

Eserin iki nüshasına ulaşılmış olup ilki müellifin kendi elyazısı olan nüshası, ikincisi ise torunu Şeyh Cüneyd'in (ö. 1963) hattı ile istinsah edilen nüshadır. Müellif hattı ile yazılan nüsha, 15 varaktan oluşmakta ve her sayfasında 16 satır mevcuttur. Nüshanın ilk iki sayfasının etrafında müellifin bizzat yazdığı haşiyeler bulunmaktadır. Şeyh Cüneyd hattı ile yazılan nüsha ise 22 varaktan oluşmakta olup, her sayfada 13-14 satır mevcuttur. Eserde, usulu'l-hadis alanında eser veren el-Bağdadî (ö. 463/1071) ve İbn Salah'tan (ö. 643/1245) söz edilmiştir.⁹⁸ İbn Hacer el-Askâlânî'nin (ö. 852/1449) “Nuhbetu'l-Fiker” adlı eseri, İbn Salah'ın hadis ilimlerini altmış beş konu başlığında incelediği ve Mukaddime bölümüne kırk konu başlığı daha ilave ederek yapmış olduğu muhtasar eseridir.⁹⁹ Bu eseri “Nüzhetu'n-Nazar” adlı eseriyle şerh etmiştir.¹⁰⁰ Molla Halil, el-Askâlânî'nin ilgili eserine istinaden bir özet meydana getirmek istemiş ve bu vesileyle adı geçen eseri telif etmiştir.¹⁰¹ Molla Halil, hadis ilminin temel kavramlarını, başta Kütüb-ü Sitte olmak üzere hadis ilminin önemine, kaynaklarına, müelliflerinin tanıtımını ve hadis ilminin konusunu ele alarak eseri telif etmiştir.¹⁰²

2. *Hadîsu'l-Âyâtî'l-letî Tezharu Kable Hurûci 'Îsâ ve'l-Mehdî/ Risâletu'l-Mehdî*: Eser, yakın bir zamanda müellifin yedinci kuşak torunu Hamit Sevgili tarafından şahsi bir kütüphanede tespit edilmiş ve esere ulaşılmıştır. Esere ulaşan Hamit Sevgili, çalışmasında “Risâle fi Alâmâtî's-Sâe” adıyla eserden bahsetmektedir.¹⁰³ Bizzat müellif hattı ile yazılmış olan nüsha, 6 varaktan oluşup her sayfada 21-27

⁹⁵ Zokaydî, *Terceme*.

⁹⁶ İsmail Paşa el-Bağdatî el-Babanî, *Hediyyetu'l-Ârifin Esmâu'l-Muellifin ve Âsârû'l-Musannifin* (Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 1951), 1/357.

⁹⁷ Özcan, “Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar”, 1/60.

⁹⁸ Özcan, “Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar”, 1/61.

⁹⁹ M. Yaşar Kandemir, “İbn Hacer El-Askâlânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/523.

¹⁰⁰ Kandemir, “İbn Hacer El-Askâlânî”, 19/523.

¹⁰¹ Memduhoğlu, “Molla Halil Es-Siirdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülahazalar”, 620.

¹⁰² Bener, *Mollâ Halîl-i Siirdî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 80.

¹⁰³ Sevgili, “رسالة في النذر للمال خليل السعددي”, 138.

satır mevcuttur.¹⁰⁴ Müellif, bu eserinde Hz. İsa (a.s.) yeryüzüne nuzulünden önce meydana gelecek olan hadiseleri ele almıştır. Eshâb, Süfyân, Mehdi ve Deccâl'in zuhurundan bahsetmektedir. Molla Halil, kıyamet alametlerinden tedrici bir şekilde eserinde söz etmiştir.¹⁰⁵

1.7.3. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü

Molla Halil, bilinen dört mezhebe göre bazı meselelere yer verdiği fıkıh ve fıkıh usulü hakkında eserler telif etmiştir.

1.Usûlü'l-Fıkh/el-Usûlü Miftâhu'l-Vusûl: Eser hakkında Şeyh Abulkahhâr, eserin adından söz etmemektedir. Fakat eserin ismi, el-Bâbanî'nin¹⁰⁶ (ö. 1920) kaleme aldığı “Hediyetu'l-Ârifin” adlı eserinde, “Usûlü'l-Fıkh” olarak ismi geçmektedir.¹⁰⁷ Bu eserin üç adet mahtût nüshası bulunmaktadır.¹⁰⁸ İlk mahtût bizatihi müellifin elyazması olan nüshadır. Bu nüsha, 43 varaktan oluşmakta ve her sayfada 16 satır bulunmaktadır. Sayfa kenarlarında müellif, çokça metne yönelik haşiyeler yazmıştır. İkinci nüsha ise, Şeyh Abdulkahhâr için Abdulhamid ed-Deravudî (ö. ?) tarafından hicrî 1301 senesinde yazılmıştır.¹⁰⁹ Bu nüsha takriben 90 varak olup her sayfada 15 satır mevcut ve sayfa kenarlarında metne yönelik müellife nazaran az haşiyeler vardır. Üçüncü nüshada ise beşinci kuşaktan torunu Şeyh Cüneyd'in (ö. 1963) 1958 yılında yazdığı mahtûttur. Bu nüsha 70 varaktan oluşmakta ve her sayfada 13 satır mevcut olup sayfa kenarlarında metne yönelik çokça haşiyeler vardır. İlk nüsha hariç son ikisinde ferağ kaydı “usûlü'l-fıkıh” olarak kaydedilmiştir.¹¹⁰

Eserin içeriği hakkında Adnan Memduhoğlu'nun sempozyum bildirisi verilmiştir.¹¹¹

2.Risâle fi'n-Nezr: Kaynaklarda ismi zikredilmeyen bu risalenin, içeriğine bakılarak ismi verilmiştir. Risâlenin iki adet mahtut nüshasına ulaşılmıştır. İlk nüsha, hicrî 1299 senesinde yazılmış olup 4 varaktan oluşan ve her sayfada 17 satır mevcuttur.

¹⁰⁴ Şan, *Molla Halil Siirdi'nin Kırâatlere Yaklaşımı*, 13.

¹⁰⁵ Özcan, “Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar”, 1/57.

¹⁰⁶ Bağdatlı İsmail Paşa olarak bilinen bir fıkıh alimidir.

¹⁰⁷ el-Babanî, *Hediyetu'l-Ârifin Esmâu'l-Muellifin ve Âsâru'l-Musannifin*, 1/357.

¹⁰⁸ Özcan, “Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar”, 1/65.

¹⁰⁹ Özcan, “Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar”, 1/66.

¹¹⁰ Özcan, *Molla Halil es-Si'irdi'nin Basiretu'l-Kulûb Fî Kelâmi Allâmi'l-Guyûb adlı Tefsîrinin Tahkik Ve Tahlili (Bakara-İsra)*, 36; Şan, *Molla Halil Siirdi'nin Kırâatlere Yaklaşımı*, 13.

¹¹¹ Geniş bilgi için bkz. Adnan Memduhoğlu, “Molla Halil Es-Siirdt ve Usulü'l-Fıkh Adlı Elyazma Eseri”, *İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu Bildirileri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2008), 307.

Bu nüsha, müellifin üçüncü kuşak torunu Şeyh Abdulkahhâr'ın elyazmasıdır. İkinci nüsha ise 5 varaktan oluşup ve her sayfada 17 satır bulunmaktadır. Bu mahtût risâlenin, istinsah tarihi belli olmayıp müellifin beşinci kuşak torunu Şeyh Cüneyd'in elyazmasıdır. Bu iki nüshada, ferağ kaydı Molla Halil olarak belirtilmiştir. Müellif, mukaddimede el-Heytemî'nin(ö. 974/1567), İmam Nevevî'nin (ö. 676/1277) “Minhâcu't-Talibîn” adlı eserinin üzerine yaptığı şerhi “Tuhfetu'l-Muhtâc bi Şerhi'l-Minhâc” adlı eserinden yararlandığını ifade etmiştir.¹¹² Müellif, risâlede yaşadığı bölgenin mezhebi olan Şafi'i mezhebine göre malî nezir konusunu işlemiştir.¹¹³

3.Mecme'u'l-Mesâil: Esere ismini, “Risâle fi'n-Nezr li'l-Molla Halil es-İs'irdî” adlı tahkik çalışmasında müellifin yedinci kuşak torunu Hamit Sevgili vermiştir.¹¹⁴ Bu risâlede müellif, İmâm Azâm (ö. 1507/67) ve İmâm Şafi'i (ö. 204/820) arasında meydana gelen ibadât, ukubât ve muamelât gibi temel fikhî mevzuları içine alan ihtilafları derlediği görülmektedir. Risâle, 4 varaktan oluşup her sayfada 19-23 satır mevcuttur.¹¹⁵

Bu eserin tahkikini Süleymaniye Üniversitesinde 2010 yılında Osman Mahmud Saîdullah Âlânî gerçekleştirmiştir.

4.Menâkibu Eimmeti'l-Mezâhibi'l-Erba'a: Molla Halil'in bu risâlesi, yedinci kuşaktan torunu Hamit Sevgili tarafından akrabasının şahsi kütüphanesinde 2017 senesinde keşfedilmiş olup ve içeriğe binaen risâlenin ismi bu şekilde konulmuştur.¹¹⁶ Ulaşılan mahtût risâlenin nüshası 6 varaktan oluşmakta ve her sayfada 28-29 satır bulunmaktadır. Sayfa ebatları küçük olması hasebiyle risâlenin metni sık ve küçük bir şekilde yazılmıştır. Müellif, bu risâlesinde meşhur dört mezhep imamlarının yaşantılarından menkıbeler aktarmıştır. Bununla birlikte mezhep imamlarının hocalarına ve talebelerine dair kısa bilgi vermiştir. Her yüzyılda bir müceddidin var olacağını söylemiş ve hicri takvime göre yedinci yüzyıla kadar gelen mücedditlerin adlarını zikretmiştir.¹¹⁷

¹¹² Sevgili, “رسالة في النذر للمال خليل السعدي”, 138.

¹¹³ Sevgili, “رسالة في النذر للمال خليل السعدي”, 139.

¹¹⁴ Sevgili, “رسالة في النذر للمال خليل السعدي”, 138.

¹¹⁵ Özcan, “Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar”, 1/63.

¹¹⁶ Sevgili, “رسالة في النذر للمال خليل السعدي”, 138.

¹¹⁷ Özcan, “Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar”, 1/64.

5.*Ma'fuvvat 'Ucâb Yehtâcühâ Zû Takvâ ve Âdâb*: Müellifin torunu Şeyh Abdulkahhâr'ın yazmış olduğu risâlede eserin ismi bu şekilde zikredilmiştir.¹¹⁸ Eser, 8 varaktan oluşmakta ve her sayfada 8-13 arasında satır bulunmaktadır. Eserde, müellif yaşadığı dönemde necaset konusu hakkında ifrat ve tefritte insanların ileri gittiğini müşahade etmiş, bu sebeple göz yumulabilir necasetler anlamına gelen “Ma'fuvvat” başlığı ile eseri kaleme almıştır. Müellif bu tarz necasetlerin sayısını da otuz sekiz olarak belirtmiştir.¹¹⁹

1.7.4. Tasavvuf

Molla Halil'in ilmî şahsiyetinin yanında tasavvufî bir kişiliğe sahip olması yönüyle kendisi “Zülcenaheyn” pâyesiyle anılmıştır.¹²⁰ Tasavvufla hemhâl olan Molla Halil, tasavvufu sadece kendi yaşantısına aktarmamış, insanların tasavvufu tanımaları ve hayatlarının bir parçası haline getirmeleri için tasavvuf alanında eserler kaleme almıştır. Bu bakımdan tasavvuf ilmine dair –ulaşabildiğimiz- eserler bu başlık altında tanıtılacaktır.

1.*Minhâcû's-Sünneti's-Seniyye fî Âdâbi Sülûki's-Sûfiyye*: Müellifin, tasavvuf ilmine dair yazdığı manzum bir eseridir. Torunu Şeyh Abdulkahhâr, eserin adını başlıktaki gibi vermektedir.¹²¹ Bu eserin müellif nüshasıyla beraber üç nüshasına ulaşılmıştır. Bunlar; müellif nüshası, Şeyf Fudayl Sevgili'nin (ö. 1992), 1951 senesinde istinsah ettiği nüshası ve hâlihazırda tedris faaliyetlerine devam eden Siirt ulemasının önde gelenlerinden Molla Bedreddin et-Tillovî (Sancar) tarafından 1953-54 yıllarında istinsah edilen nüshadır. Molla Bedreddin nüshası yüz bir sayfadan oluşup ilk on sayfa hariç her sayfada 12 beyit bulunan toplam 1206 beyittir.¹²² Bu eser, Ahmed Rıdâ'nın çabalarıyla 2015 senesinde Lübnân'da tahkiki yapılmaksızın basılmıştır.¹²³

2.*Risâle fî Beyâni Şurûti'l-Halveti ve Âdâbihâ*: Müellifin birçok eserinin torunları tarafından korunduğunu ve yakın zamanda bir mücelled içerisinde birçok eserin keşfedildiğini ve ulaşıldığını beyan etmiştik. Bu araştırmalar sonucu ulaşılan müellif nüshası, 8 varaktan oluşmakta ve her sayfada 24 satır mevcuttur. Kadirî tarikatına

¹¹⁸ Zokaydî, *Tercemetu'l-Allâmetu'l-Fehhâme el-Molla Halil rahimehu'l-Celîl* vr. 1b.

¹¹⁹ Özcan, “Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar”, 1/62.

¹²⁰ Bener, *Mollâ Halil-i Siirdî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 50.

¹²¹ Zokaydî, *Tercemetu'l-Allâmetu'l-Fehhâme el-Molla Halil rahimehu'l-Celîl* vr. 1b.

¹²² Ferzende İdiz, “Molla Halil Si'irdî'nin Bazı Tasavvufî Görüşleri: ‘Minhâcû's-Sünne’ Adlı Eseri Bağlamında”, *Molla Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 2/419.

¹²³ Memduhoğlu, “Molla Halil Es-Siirdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar”, 627.

müntesip olan Molla Halil, risâlenin başlığından da anlaşıldığı üzere halvetin şartlarını ve adaplarını ele almıştır.¹²⁴

3.Nebzetü'l-Mevâhibi'l-Ledunniyye fi'ş-Şetahât ve'l-Vahdeti'z-Zâtiy: Araştırmalar sonucu keşfedilip ulaşılan, Molla Halil'e ait eserlerden biri olan bu risâle, 3 varaktan müteşekkil olup her sayfada 30-32 satır mevcuttur. Yazıları küçük ve sık bir şekilde yazılmış olan müellif nüshası, bazı ehli tasavvuf kimselerin vahdet-i vücüd ile alakalı fikirlerine işaret etmiştir.¹²⁵

4.Mensûre fî Akîdeti'ş-Şeyh Muhyiddîn İbn-i Arabî: Müellifin yedinci kuşaktan torunu Hamit Sevgili'nin 2017 yılında ulaştığı eserlerden biridir. Müellife ait nüsha iki varaktan müteşekkil olup toplam üç sayfadır. Birinci sayfada 26, ikincisinde 27 ve üçüncü sayfada 3 satır mevcuttur.¹²⁶

1.6.5. Kelâm

Molla Halil'in genellikle âkide ile alakalı eserlerine ulaşılmış olup hem âlimlerin hem de yöre halkının da istifade edebileceği Arapça ve Kürtçe eserler kaleme aldığı görülmektedir.

1.Nehcü'l-Enâm li Nef'i'l-'Avâm (Arapça): Molla Halil'in, ekseriyetle itikâdî, kısım kısım da siyer, tasavvuf, ahlak ve adap gibi konuları ele aldığı Arapça olarak yazılan bir eseridir. Muhammed b. Molla Resul ez-Zokaydî nüshası ve Ahmet el-Girdarî nüshası olmak üzere iki mahtut nüshaya ulaşılmıştır. Manzum olan bu eser, 323 beyitten oluşmaktadır.¹²⁷

2.Nehcü'l-Enâm li Nef'i'l-'Avâm (Kürtçe/Kurmancî): Müellifin, yukarıda zikrettiğimiz Arapça “Nehcü'l-Enâm'a” kıyasen özet mahiyetinde Kürtçe'nin Kurmancî lehçesiyle kaleme aldığı manzum bir eseridir.¹²⁸ Özellikle bulunduğu yöre halkının da anlayacağı -sarih- bir şekilde yazılmıştır. 271 beyitten oluşan bu meşhur eser, şark medreselerinin çoğunda ders olarak okutulup ezberlenmektedir. Dolayısıyla birçok mahtut nüshası bulunmaktadır. Aynı zamanda birçok âlim tarafından Türkçe, Kürtçe ve Arapça şerhi yapılmıştır. Ulaşabildiğimiz kadarıyla ilk

¹²⁴ Bener, *Mollâ Halil-i Siirdî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 67.

¹²⁵ Özcan, “Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar”, 1/72.

¹²⁶ Bener, *Mollâ Halil-i Siirdî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 68.

¹²⁷ Gökçe, “Molla Halil Es-Si'irdî, Hayatı, Eserleri ve Tekfir Problemine Bakışı (Nehcü'l-Enam Adlı Eseriyle Sınırlı)”, 87.

¹²⁸ Gökçe, “Molla Halil Es-Si'irdî, Hayatı, Eserleri ve Tekfir Problemine Bakışı (Nehcü'l-Enam Adlı Eseriyle Sınırlı)”, 87.

Osmanlı Türkçesi'ne çeviren “Hallu'l-Meram Şerhu Nehci'l-Enâm” adlı eseriyle Tahir Geylanî Doğru'dur.¹²⁹

3.*Te'sisü'l-Kavâ'idî'l-'Akâid alâ mâ Seneha min Ehli'z-Zâhir ve'l-Bâtın mine'l-'Avâid:* Molla Halil'e nispet edilen eserin iki mahtut nüshasına ulaşılmıştır. Nüshalarından biri müellife ait olup, diğeri torunlarından Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî'ye aittir. Müellife ait nüsha, 94 varaktan oluşup her sayfada 15 satır mevcuttur. Şeyh Cüneyd nüshası ise 60 varaktan oluşup her sayfada 17 satır mevcuttur. Eserin muhtevası; âlemin hudûsu, vücûd, bilgi kaynakları ve çeşitleri, tenzihi sıfatlar, vücûdî sıfatlar, âlemin yaratılışı ve ru'yetullah, ubudiyet, ahiret, imân ve nübüvvet ile ilgili konuları, filozof ve mutasavvıfların görüşlerini barındırmaktadır.¹³⁰

4.*Risâle fi'l-Firaki's-Selâsi ve's-Seb'in:* İsmi verilen eser “İslam ümmetinin 73 fırkaya ayrılacağını ve bu fırkalardan sadece birinin kurtulacağını, o da Ehli Sünnet ve'l-Cemaat olduğunu” ifade eden hadis-i şerifin şerhi üzerine yazılmış bir risâledir. Bir nüshasına ulaşabilmiştir. Müellifin torunu Şeyh Cüneyd'in istinsah ettiği 1,5 varaklık nüshası mevcuttur. Sık ve küçük yazılarla yazılmıştır.

1.6.6. Arap Dili ve Belağatı

Şark medreselerinde okutulan geleneksel ders kitaplarından da istifade ederek sarf, nahiv ve belağat konularına yönelik eserler kaleme almıştır. Ulaşılabilen eserlerden bazıları tanıtılacaktır.

1.*el-Kâfiyetü'l-Kübrâ fi'n-Nahv:* Molla Halil'e yönelik yapılan bazı araştırmalar neticesinde eserin adı başlıktaki gibi zikredilmektedir.¹³¹ Fakat bu eserin adının, müellifin torunu Şeyh Abdulkahhâr'ın yazdığı biyografide ve Osmanlı Müellifleri ve Hediye'tü'l-Arifin gibi kaynaklarda geçmediği görülmektedir. Ulaşılan mahtut nüshalarda ise eser Molla Halil'e ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu nüshalar içerisinde eksiksiz olan 1969 senesinde istinsah eden Ahmed Hilmi el-Koği'dir (ö. 1996). Nüsha 102 sayfadan oluşup rik'a hattıyla yazılmıştır.¹³² Bu eserin telifinde istifade

¹²⁹ Özcan, “Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar”, 1/67.

¹³⁰ Bener, *Mollâ Halil-i Siirdî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 87.

¹³¹ Sevgili, “137,” رسالة في النذر للمال خليل السعددي; Pakiş, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu*, 22.

¹³² Pakiş, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu*, 22.

edilen kaynak nahiv üzerine yazılmış olan İbn Hacib'in (ö. 1249) "el-Kâfiye" isimli eseridir. Konularını "el-Kâfiye" eserine göre daha kapsamlı almıştır.¹³³

2.el-Kâmûsu's-Sânî fi'n-Nahvî ve's-Sarfî ve'l-Me'ânî: Eserin adını, başlıkta verildiği gibi müellif bizzat kendisi mukaddime bölümünde,¹³⁴ torunu Şeyh Abdulkahhâr'da risâlesinde zikretmiştir.¹³⁵ Müellif nüshası ve farklı kişilerce ortaklaşa istinsah edilmiş toplamda iki el yazmalı nüshasına ulaşılmıştır. Müellif nüshasını baz alacak olursak nüsha, müellifin bizzat kendi elyazması olup takriben 330 varaktan oluşmaktadır. Her sayfada 27 satır mevcuttur. Yukarıda tanıttığımız "el-Kâfiyetü'l-Kübrâ fi'n-Nahv" isimli eserin şerhi mahiyetindedir.¹³⁶ Müellifin en kapsamlı eserlerinden olup, istifade ettiği kaynaklardan ve eserin metodundan bahsetmektedir.¹³⁷ Eserde, kıraat ile alakalı konulara da değinilmiştir. 2012 senesinde Hamdi Abdülmecid es-Selefi tarafından tahkik edilmiş ve Diyarbakır'da bastırılmıştır.¹³⁸

3.el-Manzûmatü'z-Zümürüdiyye mîmmâ mine'l-Miftâh Mecniyye: Eserin ismi, Şeyh Abdulkahhâr'ın risâlesinde başlıktaki gibi zikredilmektedir.¹³⁹ Siracüddin es-Sekkâkî'nin (ö. 1229) "Miftâhu'l-'Ulûm" isimli eserinde ihtiva eden belağat bölümü kısa ve öz bir şekilde ele alınmıştır. Manzum bir eser olup 295 beyitten oluşmaktadır.

4.er-Risâletü'l-'Adudiyyetu'l-Vad'îyye bimâ Yuvaddihu minha'l-Merâm bi'l-Kullîyye: Molla Halil'e ait olan bu eser bazı kaynaklarda "Risâle fi'l-Vad'" şeklinde geçmekte¹⁴⁰, bazı kaynaklarda ise başlıktaki gibi geçmektedir.¹⁴¹ Ulaşılabilen mahtut nüshayı istinsah eden Muhammed Emin el-Lütfî el-Basyâtî (ö. ?) olup, her sayfada 13 satır bulunup toplam 3 varaktan oluşmaktadır.¹⁴²

¹³³ Özcan, "Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar", 1/73.

¹³⁴ Özcan, "Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar", 1/73.

¹³⁵ Zokaydî, *Tercemetu'l-Allâmetu'l-Fehhâme el-Molla Halil rahimehu'l-Celîl* vr. 1b-2a.

¹³⁶ Mustafa Keskin, "Molla Halil es-Si'irdî'nin 'el-Kâfiyetü'l-Kübrâ fi'n-Nahvî ve's-Sarfî ve 'el Kâmûsu's-Sânî fi'n-Nahvî ve's-Sarfî ve'l Ma'ânî' Adlı Eserlerinin Arap Dili ve Edebiyatına Katkısı", *Molla Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 2/517.

¹³⁷ Özcan, "Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar", 1/74.

¹³⁸ Şan, *Molla Halil Siirdî'nin Kıraatlere Yaklaşımı*, 17.

¹³⁹ Zokaydî, *Tercemetu'l-Allâmetu'l-Fehhâme el-Molla Halil rahimehu'l-Celîl* vr.2a.

¹⁴⁰ Pakiş, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu*, 32.

¹⁴¹ Zokaydî, *Tercemetu'l-Allâmetu'l-Fehhâme el-Molla Halil rahimehu'l-Celîl* vr. 2a.

¹⁴² Özcan, "Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar", 1/76.

5.*Tavdîhu İsti'âreti [Ebi'l-] Kâsım es-Semerkindî el-Humâm bi Ziyâdeti İrâde ve Tebdîli'l-Kelimât Yektadihi'l-makâm/Risâletu'l-İsti'ara:* Eserin adı, şark medreselerinde “Risâletu'l-İsti'ara” şeklinde bilinmekte, bazı kaynaklarda “Risâlet fi'l-Mecâz ve'l-İsti'ara” olarak geçmektedir.¹⁴³ Müellifin torunu Şeyh Abdulkahhâr ise adı geçen biyografide başlıkta yazıldığı gibi kaydetmektedir.¹⁴⁴ Risâlenin ulaşılmış bir nüshası mevcuttur. Muhammed Emin el-Lütfî el-Basyâtî'nin bizzat kendi elyazması olup istinsah edilen tarih belirtilmemiştir. Nüsha, 5 varaktan müteşekkil olup, her sayfada 13 satır mevcuttur.

1.6.7. Diğer Eserleri

Molla Halil'in, şiir kabiliyetinin olduğu eserlerinde görülmektedir. Farklı alanlarda yazdığı birçok manzum eserlerle edebî kişiliğini ortaya koymaktadır. Bu başlıkta Molla Halil'in, şiir, mantık, münazara, mevlid, insan anatomisi gibi farklı alanlarda Arapça ve Kürtçe yazdığı manzum ve mensur risâleleri sırasıyla tanıtılacaktır.

1.*Divânu Şi'r bi'l-Kürdiyye ve'l-'Arabiyye:* Müellifin torunu Şeyh Abdulkahhâr cediti hakkında yazdığı biyografide dedesinin, nasihat, münâcât ve şeyhlerine yönelik övgüler içeren şiir ve kasideler kaleme aldığını ifade etmiştir.¹⁴⁵ Bu divanın müellif hattı nüshasına ulaşılmıştır. İçinde 18 Arapça ve 4 Kürtçe şiir barındıran divan, 2012 senesinde Duhok'ta Tahsin İbrahim Doski'nin çabalarıyla yayınlanmıştır.

2.*Telmîhu'l-İsâgocî bi Ziyâde Telûhu 'ale'l-Mültecî:* Eserin adını, müellifin torunu Şeyh Abdulkahhâr başlıktaki gibi verirken¹⁴⁶, bazı kaynaklarda “Risâle fi'l-Mantık”¹⁴⁷ ya da “Risâle fi İlmi'l-Mantık”¹⁴⁸ olarak verilmektedir. Mantık konularını içeren bu risâle Esiruddîn el-Ebherî'nin (ö. 1265) meşhur “İsagoci” adlı eserini model alarak telif etmiştir. Üç adet nüshasına ulaşılmıştır. Ahmet Hilmi el-Koğî tarafından Diyarbakır'da 1969 senesinde basılmıştır.¹⁴⁹

3.*Manzûma fi'l-Âdâb Tehdi't-Tâlib ilâ Tarîki's-Savâb/el-Habiyye:* Molla Halil'in, münazara ve cedel ilimlerine yönelik kaleme aldığı manzum bir risalesidir.

¹⁴³ el-Babanî, *Hediyyetu'l-'Ârifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, 1/357.

¹⁴⁴ Zokaydî, *Terceme*, vr. 2a.

¹⁴⁵ Zokaydî, *Terceme*.

¹⁴⁶ Zokaydî, *Terceme*.

¹⁴⁷ el-Babanî, *Hediyyetu'l-'Ârifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, 1/357.

¹⁴⁸ Pakiş, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu*, 32.

¹⁴⁹ Özcan, “Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar”, 1/82.

Muhammed Emin el-Lütfî'nin istinsah ettiği mahtut nüshaya ulaşılmıştır. 103 beyitten müteşekkil olan bu risâlenin şerhi, Konya'da tedris faaliyetlerine devam eden Molla Salih Ekinci (el-Ğursî)'nin “el-Havî li'l-Habiyye” adlı eseridir.

4.Manzûma fî Mevlidi Hayri'l-Beriyye: Müellifin bu eserinin adı, torunu Şeyh Abdulkahhâr'ın risâlesinde de başlıktaki gibi geçmektedir.¹⁵⁰ Bir adet mahtut nüshasına ulaşılmıştır. Fakat bu nüshanın son bir ya da iki sayfanın eksik olduğu tespit edilmiştir.¹⁵¹ Bu sebeple ferağ kaydına ulaşılamadığı için nüshayı istinsah edenin ve istinsah tarihine ulaşılamamıştır. Mevcut nüsha, 20 varaktan oluşup her sayfa da 10 beyit ve nüshada 295 beyit bulunmaktadır. Eser 12 bölüm ihtiva etmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) viladeti esnasında zuhur eden hadiselerden ve sütannesi Halime ile alakalı hadiselerden söz edilmekte, yaşantısının diğer bölümlerine işaret edilmektedir.

5.Risâle fî Vazâif A'dâi Cismi'l-İnsân: Molla Halil ile ilgili yakın zamanda yapılan çalışmalar neticesinde bu esere ulaşılmıştır.¹⁵² Eserin sadece bir nüshasına ulaşılmış ve o nüshada bizzat müellifin kendi eliyle yazdığı nüshadır. Nüsha, bir buçuk varaktan müteşekkil olup her sayfada 25-27 satır bulunmaktadır. Yazıları oldukça sık ve küçüktür. Eserin muhtevasında, insan anatomisi ve azalarının görevleri, iç ve dış organların çalışma sistemi ve hikmetleri bulunmaktadır.

¹⁵⁰ Zokaydî, *Terceme*.

¹⁵¹ Özcan, “Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar”, 1/81.

¹⁵² Sevgili, “رسالة في النذر ’ للمال خليل السعدي”, 138.

İKİNCİ BÖLÜM

RİSÂLE FÎ İLMİ'T-TECVİD VE TAHLİLİ

2.Risâle fi İlmi't-Tecvid

2.1. Risâle Hakkında Genel Bilgi

Risâle fi İlmi't-Tecvid Molla Halil'in tecvid üzerine kaleme aldığı manzum risâlesidir. Risâlenin ismi, Şeyh Cüneyd'in (ö. 1963) istinsah ettiği nüshanın ilk sayfasında başlıkta verdiğimiz şekliyle geçmektedir. Kürtçe bir eser olan bu tecvid risâlesi, şekil olarak İbnü'l-Cezeri'nin "Mukaddime" adlı tecvid risâlesine özellikle maktu'-mevsul, idğam ve vakıf babları içerisinde yer alan örnekler ve konuların işleniş tarzı açısından benzerlik göstermektedir. Fakat Molla Halil, tecvid kaidelerini Kürtçe manzum bir şekilde kendi ifadeleriyle açıklamış, örneklerle beraber haşiyelerle risaleyi özgün ve zengin hale getirmiştir. Elimizde şu an üç farklı müstensihin el yazması mevcuttur. Bu nüshalar Şeyh Cüneyd nüshası, Molla Muhammed b. Molla Resul nüshası ve Şeyh Fudayl nüshasıdır. Risâlenin sayılan üç nüshasının dışında Medine Kral Abdulaziz Kütüphanesi tecvid bölümü 2823 numara ile kayıtlanan bir nüshasının varlığından da söz edilmektedir.¹⁵³ Ancak yaptığımız araştırmalar neticesinde ilgili risâlenin Molla Halil Siirdi'ye ait olmadığını aynı ismi taşıyan Molla Halil b. Rıdvan isimli bir müellifin risâlesi olduğunu tespit ettik.

Risâle fi İlmi't-Tecvid tecvid ilmini esas alan, on iki ana başlıktan ve 235 beyitten müteşekkil Kürtçe manzum bir risâledir. Risâlede yer alan beyitler, içeriğine göre taksim edilmiş bununla beraber mukaddime, harflerin mahreci, harflerin sıfatları, sıfatların kısımları, idğam, tenvin ve nun'u sakın, medler, vakıf, vakıf çeşitleri, resmu'l-hat, maktu'-mevsul ve Mushaflardaki alametler şeklinde başlıklandırılmıştır.

2.1.1. Şeyh Cüneyd Nüshası

Şeyh Cüneyd, 1911 yılında Zokayt (Kayabağlar) beldesinde dünyaya gelmiştir. Babası Şeyh Mahmud'un yanında ilmini ikmal eden Şeyh Cüneyd, babasının vefatının ardından Zokayd medresesinin başmüderrisi olmuş, ilmi ve tekke

¹⁵³ Şan, *Molla Halil Siirdi'nin Kırâatlere Yaklaşımı*, 196.

hizmetlerinde en aktif olanlarından sayılmıştır.¹⁵⁴ İlmi yönüyle beraber tasavvufi yönüyle de öne çıkan Şeyh Cüneyd, Hazret lakabıyla bilinen Norşin meşayihlerinden Şeyh Muhammed Diyaüddin'nin haliferinden ve Sûriye'de bulunan Şeyh Mahmud-i Karakoyî'nin (ö. 1952) halifesidir.¹⁵⁵ Aynı zamanda Molla Halil'in dördüncü kuşak torunu olan Şeyh Cüneyd Zokaydî (ö. 1963) hattatlığıyla da meşhur olmuş ve ilgili risaleyi de istinsah etmiştir. Ulaştığımız nüshalarda beyit sayısı en fazla olanıdır. 8 varaktan oluşup toplam 16 sayfadır. İlk sayfaya besmele ile başlanmakta ve “Risale fi İlmi't-Tecvid” olarak risâlenin ismi zikredilmektedir.¹⁵⁶ İlk sayfada 16 beyit, 2-9 sayfalar arasında bulunan her sayfada 17'şer beyit, onuncu sayfada 10 beyit, on birinci sayfada haşiyelerle birlikte şerh yazılmış, 12-15 sayfa arasında 17'şer beyit ve son sayfada 10 beyitle birlikte ferağ kaydı bulunmaktadır. Her sayfanın kenarında küçük ve sık bir şekilde yazılmış haşiyeler mevcuttur. Bu haşiyeler müstensihin kendisine ve babası Şeyh Mahmud'a (ö. 1945) aittir. Toplamda risale 231 beyitten müteşekkildir. Mukaddime bölümü 19 beyitten oluşmaktadır. Harflerin mahreci bölümü 13 beyit, harflerin sıfatları 18 beyit, sıfatın kısımları 28 beyit, idğam bölümü 25 beyit, tenvin ve nun'u sakın bölümü 7 beyit, medler bölümü 16 beyit ve vakıflar bölümü 15 beyittir. Bu nüshada vakfın çeşitleri bölümünde 141-147. beyitler arasındaki 6 beyit, Şeyh Mahmud ez-Zokaydî (ö. 1945) tarafından çıkarılıp yerine 12 beyit eklenmiştir.¹⁵⁷ Nitekim Kürtçe risâlede vakfın çeşitleri 10 çeşit olduğu belirtilmişti. Bunun üzerine Şeyh Mahmud, Molla Halil'in Arapça olarak kaleme aldığı “Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf fi't-Tecvîdi ve'r-Resmi ve Ferşî'l-Hurûf” adlı eserinin tecvid bölümünde vakfın çeşitlerinin 11 olduğunu belirtmesinden kaynaklı 6 beyit çıkarıp 12 beyit ekleyerek düzeltme yapmıştır.¹⁵⁸ Fakat elimizdeki nüshada “Vakfın Çeşitleri” bölümü 10 beyit olduğu görülmektedir. Bununla beraber Resmu'l-hat bölümü de diğer iki nüshadan 5 beyit eksik olup 9 beyit yazılmış, maktu' ve mevsul bölümü 48 beyit ve son olarak Mushaflardaki alametler bölümünde ise 23 beyit bulunmaktadır.

¹⁵⁴ M.Macit Sevgili, “Zokayd Medrese ve Tekkesinin Veysel Karenî Yoresindeki Etkileri”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, (2011), 206.

¹⁵⁵ M. Saki Çakır, “Siirt'te Bir Nakşî-Hâlidî Merkezi: Zokayd Tekkesi ve Medresesi”, *Artuklu Akademi* 6/1 (2019), 14.

¹⁵⁶ Molla Halil Siirdî, *Risâle fi İlmi't-Tecvid, Şeyh Cüneyd Nüshası*, vr. 1a.

¹⁵⁷ Siirdî, *Şeyh Cüneyd Nüshası* vr. 5a.

¹⁵⁸ Şan, *Molla Halil Siirdî'nin Kırâatlere Yaklaşımı*, 195.

2.1.2. Molla Muhammed b. Molla Resul Nüshası

İsmi geçen nüsha, Zokayd Medresesi'nde uzun yıllar ders vermiş ve hüsn-ü hat ile meşhur olmuş Molla Muhammed b. Molla Resul (Özlük) (ö. 1967)¹⁵⁹ tarafından istinsah edilmiş nüshadır. Bu nüsha, 12 varak olup 22 sayfadan oluşmaktadır. Her sayfada 9-13 arası beyit bulunmaktadır. Bununla beraber konu başlıkları ile beyitler ayrılmıştır. Sayfa kenarlarında ve satır aralarında küçük ve sık bir şekilde yazılmış haşiyeler mevcuttur. Bu haşiyelerin bazılarında “منه” yazısıyla, Molla Halil'in tecvid ile alakalı yukarıda bahsedilen Arapça eserinden istifade edilmiştir. Müstensih kaydında ismini zikretmiş ve bu risaleyi 1954 yılında bunu yazdığını (istinsah ettiğini) belirtmiştir. Nüshada 12 ana başlık ele almıştır. Toplam 235 beyitten oluşmaktadır. Sayı olarak Şeyh Cüneyd nüshasından 5 beyit eksik olmasıdır. Bu beyitlerden ikisi, vakfın çeşitleri bölümünden ve üç tanesi de Resmu'l-Hat bölümündendir. Bu nüshadaki başlıklar ve beyit sayıları şu şekildedir: Mukaddime 19, Harflerin Mahreçleri 13, Harflerin Sıfatları 18, Sıfatların Kısımları 28, İdğam 25, Tenvin ve Nun'u Sakin 7, Med 16, Vakf 15, Vakfın Çeşitleri 10, Resmu'l-Hat 62, Mushaflardaki Alametler ise 23 beyit olarak istinsah edilmiştir.

2.1.3. Şeyh Fudayl Nüshası

Şeyh Fudayl Zokaydî, 1919 yılında Zokayd beldesinde dünyaya gelmiştir. Babası Şeyh Mahmud'un yanında ilim tahsiline başlamış fakat babasının vefatının ardından abisi Şeyh Cüneyd'in yanında ilmi icazetini almıştır.¹⁶⁰ Şeyh Cüneyd'in vefatıyla Zokayd medresesinin başmüderrisi olmuş o da hem ilim hem de tekke hizmetini aktif bir şekilde devam ettirmiştir. Tasavvufi yönüyle de öne çıkan Şeyh Fudayl, Norşin meşayihlerinden Şeyh Maşuk Norşinî'nin (ö. 1975) halifesidir.¹⁶¹ Aynı zamanda Molla Halil'in dördüncü kuşak torunu olan Şeyh Fudayl Zokaydî (ö. 1992) ilgili manzum risaleyi istinsah etmiştir. Bu nüsha, oğlu Şeyh Sıbgatullah Sevgili'nin şahsi kütüphanesinde bulunmaktadır. 13 varak olup 26 sayfadan oluşmaktadır. İlk sayfada 8 beyit, son sayfada 5 beyit ve ferağ kaydı bulunmaktadır. 2-25. sayfalar arasında 9'ar beyit ve toplamda 220 beyit bulunmaktadır. Ferağ kaydında müstensihin ismi, “Fudayl ez-Zelil İbnü's-Şeyh Mahmud” olarak geçmekte, nüshanın istinsahı Şevval ayının ortası (14); h. 1350/ 22 Şubat 1932'de olduğu

¹⁵⁹ Abid Sevgili, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydi ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' Adlı Risâlesi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 37.

¹⁶⁰ Sevgili, “Zokayd Medrese ve Tekkesinin Veysel Karenî Yoresindeki Etkileri”, 211.

¹⁶¹ Çakır, “Siirt'te Bir Nakşî-Hâlidî Merkezi: Zokayd Tekkesi ve Medresesi”, 15.

belirtilmektedir.¹⁶² Şeyh Fudayl bu nüshayı 12 yaşında iken yazmıştır.¹⁶³ Nüshanın sayfa boyutları küçük olduğundan beyit sayıları diğerlerine göre azdır. Ayrıca sayfa kenarlarında küçük ve sık bir şekilde yazılmış haşiyeler bulunmaktadır. Risale 12 ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler ve beyit sayıları şu şekildedir: Mukaddime 19, Harflerin Mahreci 13, Harflerin Sıfatları 18, Sıfatların Kısımları 28, İdğam 24, Tenvin ve Nun'u Sakin 7, Med 16, Vakf 15, Vakıf Çeşitleri 10, Resmu'l Hat 17, Maktu' ve Mevsul 30, Mushaflardaki Alametler 23 beyit olmak üzere toplam 220 beyitten müteşekkildir. Şeyh Fudayl Nüshası'nın diğer iki nüshadan konulara göre beyit sayılarında farklılıklar vardır. Resmu'l-Hat bölümünde ise 3 beytin diğer nüshalardan fazla olduğu tespit edilmiştir.¹⁶⁴ Maktu' ve Mevsul bölümünde ise 18 beytin eksik olduğu tespit edilmiştir.¹⁶⁵ Bu çalışmada elimizde mevcut olan Şeyh Cüneyd Nüshası, Şeyh Fudayl Nüshası ve Molla Muhammed Nüshası incelenerek risaledeki beyitlerin tahlili yapılacaktır.

2.2. Risâle fi İlmi't-Tecvid Eserinin Muhtevası ve Tahlili

Risalenin el yazmaları incelendiğinde nüshalar arasında farklılıkların olduğu görülecektir. Daha önce ilgili farklılıklara değinilmişti. Genelde risalenin şu başlıklar altında ele alındığı görülecektir: Mukaddime, Harflerin Mahreci, Harflerin Sıfatları, Sıfatların Kısımları, İdğam, Tenvin ve Nun'u Sakin, Med, Vakf, Vakfın Çeşitleri, Resmu'l-Hat, Maktu' ve Mevsul ve Mushaflardaki Alametler.

2.2.1. Mukaddime

Şeyh Cüneyd Nüshası'nda mukaddime bölümünün yer aldığı sayfanın başında eserin ismi *Risâle fi İlmi't-Tecvid* olarak verilmektedir. Bu sebeple risalenin ismi *Risâle fi İlmi't-Tecvid* olarak bilinmektedir. Hemen yanında besmele, onunda yanında “Dedem Molla Halil telif etti” diye bir ibare geçmektedir. Bu bölüm üç nüshada da 19 beyitten oluşmaktadır. Müellif, tecvidin önemine, Kur'an ayetlerin adedine ve Kur'an okuyucularına uyarı ve müjdeleri içinde barındıran cümlelere yer vermektedir.

Bizanin bira cûmle hûn ehlê dîn	بِرَّانِ بِرَا جُمْلَه هُونْ أَهْلِي دِينَ
---------------------------------	--

¹⁶² Molla Halil Siirdî, *Risâle fi İlmi't-Tecvid*, Şeyh Fudayl Nüshası, vr. 13b.

¹⁶³ Şeyh Fudayl, 1919 yılında Zokayd'de dünyaya geldi. Nüshayı istinsah ettiği tarihin 1932 olduğu gözönünde bulundurulduğunda risaleyi 12 yaşlarındayken istinsah ettiği sonucu çıkmaktadır.

¹⁶⁴ Siirdî, Şeyh Fudayl Nüshası, vr. 9b.

¹⁶⁵ Siirdî, Şeyh Fudayl Nüshası, vr. 11b.

Ku tecwidâ Qur'an'e ferde yeqîn	كُو تَجْوِيدَه قُرْآنِي فَرْدَه يَقِينُ	
Çi ku ew bi tecwidê nâzil buye	چِكو أَوْ بِتَجْوِيدِ نَازِلْ بُوِيَه	2
Ji bâ Xaliq'eme we meşhûr buye	ژ بَا خَالِقِي مَه وَ مَشْهُورْ بُوِيَه	

Müellif, beyitlerde tecvidin tanımını yapmamıştır. Tecvid; sözlükte “bir şeyi güzel ve sağlam yapmak, onu süslemek”¹⁶⁶ anlamına gelmektedir. İstilahî olarak ise; Kur'an Kerim harflerinin mahreç ve sıfatlarına riayet ederek, düzgün bir tilavetin gerçekleşmesi için kaideleri içinde barındıran bir ilim olarak tanımlanmıştır.¹⁶⁷ Müellif, mukaddimeye başlarken din kardeşlerine bir uyarı nidasıyla başlamıştır. “Ey din kardeşlerim, hepiniz biliniz ki; bu tecvid, sizin Kur'an'ı düzgün okuyabilmeniz, öğrenebilmeniz için farz-ı ayndır. Çünkü Kur'an-ı Kerim tecvid ile indirildi. Yaraticımız da bu şekilde (tecvidle) O'nu (Kur'an-ı Kerim) tanıttı.” Müellif, Allah Teâla (c.c.) tarafından Hz. Peygamber'e (s.a.v.), O'ndan da sahabilere, onlardan da günümüze kadar gelmiş kârî ve ulemaya Kur'an-ı Kerim'in hep tecvidle öğretildiğini ve bu şekilde meşhur olduğunu ifade etmiştir. Tecvidin hükmü hakkında İbnü'l-Cezeri (ö. 833/1429) “Mukaddime” adlı eserinde şunları ifade etmiştir. “وَالْأَخْذُ بِالتَّجْوِيدِ حَتْمٌ لَّازِمٌ / مَنْ لَمْ يُجَوِّدِ الْقُرْآنَ أَتَمَّ”¹⁶⁸ yani “Tecvidle amel etmek (tecvid kaidelerine riayet etmek) kesinlikle zorunludur. Her kim Kur'an'ı tecvidli kılmazsa (tecvidi öğrenip kurallara riayet etmezse) günaha girmiş olur.”

Ew e tecwidâ wî tu himmet bikî	أَوْه تَجْوِيدًا وِي تُو هِمَّتْ بِكِي	3
Huqûqed hurûfân riayet bikî	حُقُوقِ دُ حُرُوفَانْ رِغَايَتْ بِكِي	
Ji terqîqû teşdîdû tefxîmû med	ژ تَرْقِيقُ وَ تَشْدِيدُ وَ تَفْخِيمُ وَ مَدُّ	4
Hem izhârû ixfâ û qalb ey sened	هَمْ إِظْهَارُ وَ إِخْفَاءُ وَ قَلْبُ أَيْ سَنَدُ	
Werenge sîfatân digel mexrecân	وَرَنْگَه صِفَاتَانْ دِگَلْ مَخْرَجَانْ	5
Ji fardânin ew bê şek ey nûricân	ژ فَرْضَانِ أَوْ بِي شَاكْ أَيْ نُورِجَانْ	

“İşte bu (gelecek beyitler) Kur'an'ın tecvididir, sen çalış gayret et. Harflerin hukukuna riayet et. Terkik, teşdid, tefhim ve med, hem izhar, ihfa ve iklab

¹⁶⁶ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr (Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.), 13/1299.

¹⁶⁷ Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınlar, 2012), 77.

¹⁶⁸ Gânim el Kaddûrî el-Hamed, *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi* (İstanbul: İFAV, 2021), 61.

delilleriyle gelecek. Harflerin mahreçlerine göre sıfatları ve bu sıfatların çeşitleri de şüphesiz tecvidin farzlarındandır. Ey Nurican.” Bu beyitlerde Kur’an-ı Kerim’in tecvidli okunması gerektiği ve önemi vurgulanmaktadır.

Heçî qari’ê kû riâyet nekê	هَچي قَارِي كُو رِعَايَت نَکَه	6
Liwî xûndinâwî jî le’net dikê	لَوِي خُونْدِنَا وَي ژِي لَعْنَت دِکَه	

“Eğer okuyucu tecvid kaidelerine riayet etmezse, o okuduğu ona lanet eder.” Tecvidin hükmünden, kaidelerinden bahseden müellif, bu beyitlerde okuyucunun tilavet sorumluluklarını yerine getirmediği takdirde meydana gelecek hatalardan (lahn) dolayı okuduklarının kendisine lanet edeceğini söylemektedir.

Okuyuş hataları Lahn-ı Celi ve Lahn-ı Hafî olmak üzere ikiye ayrılır.¹⁶⁹ Lahn-ı celi, harflerin mahreç ve sıfatlarında yapılan, Kur’an ve Arapça ilimlerini bilenlerin farkedebileceği hatalardır. Sakin harfe hareke vermek, harekeli harfi sükun etmek, harf ekleme veya çıkarma gibi bariz hatalar bu türden olup manaya etkisi olacağından dikkat edilmesi farz-ı ayn hükmündedir.¹⁷⁰ Lahn-ı hafî ise, yapılan bazı tecvid kurallarını terkederek, harflerin sıfatı arizalarında yapılan okuyuş hatalarıdır. Bunlar manaya zarar vermez ancak iyi bir eğitim alarak Kur’an-ı Kerim’i lahn-ı hafiden uzak bir şekilde okumak gerekmektedir.¹⁷¹

Cefâê bide dev û ezmâne xwe	جَفَاي بَدَه دَقْ وَأَزْمَانِي خُوَه	7
Ku xaricke her harfekê’l tarzê xwe	کُو خَارِج کِي هَر حَرْفَكِي لَطَرَزِي خُوَه	
Wereng tabi’ê qarîyân bibe	وَرَنگ تَابِع قَارِيَان بَبَه	8
Bi te’limê danâ ewân radî be	بِتَعْلِيم دَانَا أَوَان رَاضِي بَه	
Tu bî wân nizânî riâyet bikî	تُو بِي وَان نِزَانِي رِعَايَت بِکِي	9
Ji nik xwe tekellûm bi sewabi kî	ژِي نِک خُوَه تَكَلَّم بِصَوَاب کِي	

¹⁶⁹ Abdurrahman Çetin, “Lahn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 56.

¹⁷⁰ Çetin, “Lahn”, 56.

¹⁷¹ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 349.

“Diline ve ağzına eziyet ver ki her harf kendi mahrecinde çıksın. Gerçek okuyuculara tabi ol, bilenlerin (kurrâ)¹⁷² öğrettiklerine razı ol. Sen onlarsız nasıl riayet edeceğini bilemezsin, kendi kendine doğruyu öğrenemezsin.”

Hadis-i şerifte “Sizin en hayırlınız Kur’an’ı öğrenen ve öğreteninizdir.”¹⁷³ diye buyrulmuştur. Beyitlerde de ifade edildiği üzere her harfin kendine has mahreci vardır. Fem-i muhsine sahip yani işin ehli olan hocalardan destek alınmalıdır. Bu sebeple kişi bu mahreçlerin yerini ve nasıl uygulanacağını öğrenebilmesi için iyi okuyuculardan ders almalı ve kendilerine öğretilene sımsıkı sarılıp hocalarına tabi olmalıdır.

Mebêje ku Qur'an bi deng xoş dibit	مَبِيزُهُ كُو قُرْآنُ بِدَنْگْ خُوشْ دِبِثْ	10
Bi Qur'an'ê tim denge te xoş dibit	بِقُرْآنِی تِم دَنْگِی تَه خُوشْ دِبِثْ	

“Sakin söyleme Kur’an’ın sesle güzelleştiğini, bilâkis her zaman Kur’an’la bütün sesler güzelleşir.”

Hiz. Peygamber (s.a.v.) bir hadisinde “رَبِّئُوا الْقُرْآنَ بِأَصْوَاتِكُمْ” “Kur’an’ı sesinizle süsleyin”¹⁷⁴ diye buyurmuştur. Bu hadisin devamında da güzel sesiyle Kur’an okumak, huşuyu artıracığından manevi lezzetlerin artacağı kastedilmektedir. Diğer taraftan Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân’ın (ö. 354/965) hadisleri ve yazdığı şerhleri içinde barındıran “Sahih İbn Hibbân” adlı kitabında bu lafızda lafızların zıt olduğu “رَبِّئُوا أَصْوَاتَكُمْ بِالْقُرْآنِ” “Kur’an’la sesiniz/i güzelleş(t)ir”¹⁷⁵ olarak zikretmektedir.

Müellif bu beyitlerde tecvidi öğrenen ve hakkıyla yerine getiren kimsenin sesinin Kur’an’la güzelleşeceğine dikkat çekmiştir. Ancak kanaatimizce tecvidi bilmeyip veya bilip de kaidelerini yerine getirmeyerek makamı/sesi ön plana çıkararak makamı kıraate öncelemekle Kur’an güzel okunmamaktadır. Bu noktada yüce

¹⁷² Kurra: Kârî kelimesinin çoğuludur. Okuyucular anlamına gelmektedir. Günümüzde ise aşere takrip eğitimini tamamlamış ve icazet almış kişilere denir. Abdulhamit Bırışık, “Kıraat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/425.

¹⁷³ Buhârî, Fedâilü’l-Kur’an, 21.

¹⁷⁴ Ebu Davud, Salat, 355(1468).

¹⁷⁵ Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *Sahih İbn Hibbân*, ts., 791 (No:749).

Allah'ın, ¹⁷⁶ “وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا” “Kur'an'ı tane tane, hakkını vererek oku” emri gereği tecvid kaidelerine, harflerin mahreç ve sıfatlarına uyarak tilavet edilen Kur'an'la sesimiz güzelleşmektedir.

Gelek himmete'l xundînê tu bike	گَلَكْ هِمَّتِي لَخُونْدِي تُو بَكِه	11
Heçî heqqê wîne riâyet bike	هَچِي حَقِّي وَيْنَه رِيَايَت بَكِه	

“Sen iyi okumak için çokça gayret et. Zaten bunlara riayet etmen O'nun hakkıdır.”

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere ayet ve hadisler ışığında tecvid kaidelerinin ehemmiyeti belirtilmiştir. Müellif, okuyucunun iyi bir tilavet yapabilmesi için çok çaba ve gayret sarf etmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Ji bo te'd Qıyamet de ew nûreke	ژَبُو تَه دَقِيَامَه دَه اَو نُوْرَه كَه	12
Ji bo da û babê te ji tâce ke	ژَبُو دَاو و بَابِي تَه ژِي تَاجَه كَه	
Di qebrê ji bo xoş oldaşe ke	دِقَبْرِ ژَبُو تَه خُوش اَوْلَدَاشَه كَه	13
Dima beyna te û agirê sitre ke	دِمَا بَيْنَا تَه وَاْغِرِي سِتْرَه كَه	
Ewe ê te nîzikê Rabbî diket	اَوَه اِي تَه نِيْزِيكِي رَبِّي دِكْت	14
Ji zulmatû tuğyânê dûrî diket	ژُظْلَمَاتُ وَطُغْيَانِي دُوْرِي دِكْت	

“Senin için (Kur'an) kıyamet gününde bir nurdur. Annen ve baban için de bir taçdır. Kabirde senin için hoş bir yol arkadaşıdır. Senin ile ateşin arasında bir perdedir. O'dur seni Rabbi'ne yakınlaştıran, karanlık (zulüm) ve aşırıya gitmekten (tuğyandan) uzaklaştıran.”

Önceki bölümde risalenin üç nüshasında da sayfa kenarlarında haşiyeler olduğu belirtilmişti. Yukarıda verilen beyitler için haşiyeler yazılırken hadislere de yer verilmiştir. Bu hadislerde Kur'an okumanın faziletlerinden söz edilmektedir. Allah Rasulü (s.a.v.) “Kur'anı Kerîm'i okuyan ve hükümleriyle amel edenin anne ve babasına kıyamet günü bir taç giydirilir ki, bu tacın ışığı güneş ışığından daha güzeldir”¹⁷⁷ buyurarak Kur'an talebelerini ve O'nun ile amel edenleri müjdelemiştir.

¹⁷⁶ el-Müzemmil 73/4.

¹⁷⁷ Hakim, Müstedrek, 1/560.

Molla Halil, bu beyitlerle Kur'an talebesi olmanın faziletini, ebeveynlerin çocukları için yapacakları Kur'an eğitimine teşvik ve gayretlerini ve en önemlisi öğrendiklerini yaşantılarına aktardıkları takdirde büyük bir mükâfata ereceklerinin müjdesini hatırlatmıştır. Bir sonraki beyitte ise Kur'an'ın, okuyucusuna kabirde yol arkadaşı olduğu ifade edilmiştir. Aynı şekilde burada da Molla Halil, Kur'an talebesine ve Kur'an'la amel edenler için Hz. Peygamber'in müjdesini belirtmiştir. “Kur'an okuyunuz. Zira Kur'an, kıyamet günü kendisini okuyanlara şefaati olarak gelecektir.”¹⁷⁸ Burada bahsedilen şefaati kavramı yardımcı, yol arkadaşı, kendisine eşlik eden, koruyucu, güvende hissettiren gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Bir başka Hadis-i Şerifte ise Kur'an'ın, okuyucusunu kıyamet gününde yalnız bırakmadığını ve onunla beraber geçirdikleri anı okuyucusuna hatırlattığı bahsedilmektedir. Hadisin metni şöyledir: “وَإِنَّ الْقُرْآنَ يَلْقَىٰ صَاحِبَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حِينَ يَنْشَقُّ عَنْهُ الْقَبْرُ كَالرَّجُلِ الشَّاحِبِ فَيَقُولُ لَهُ: هَلْ تَعْرِفُنِي؟ فَيَقُولُ: مَا أَعْرِفُكَ، فَيَقُولُ: أَنَا صَاحِبُكَ الْقُرْآنَ الَّذِي أَطْمَأَنَّكَ فِي الْقَبْرِ”¹⁷⁹ “Kur'an kıyamet gününde arkadaşıyla (okuyucusuyla) karşılaşır. O vakit kabir yarılr ve rengi solmuş bezgin bir adam kabirden çıkar ve Kur'an ona der ki “Beni tanıdın mı?” Adam: “Seni tanımadım” diye cevap verir. Ardından Kur'an der ki: “Ben senin arkadaşın Kur'an'ım. (Okuyucunun okuduğu anlar hatırlanır.) Öğle sıcağında seni susatan, geceni uyumayıp benimle geçirdiğin Kur'an'ım. Her tacir kendi ticaretinin kazancının peşindedir. Şüphesiz bugün sen bütün ticaretlerin içerisinde en kazançlı olanısın.” Hadis-i şerifte de Kur'an'ın, o dehşetli günde okuyucusuna olan vefasını, babanın çocuğundan çocuğun babadan kaçtığı günde Kur'an okuyucuna eşlik ettiği belirtilmiştir. Bu minvalde Kur'an okumanın ne denli önemli olduğu hadisler ışığında da faziletleriyle beraber ifade edilmiştir.

Molla Halil, bir sonraki beyitte Kur'an okumanın Allah'a yakınlaştırdığını ifade etmekte ve “Allah ile konuşmak isteyen Kur'an okusun”¹⁸⁰ hadisini hatırlatmaktadır. Ayrıca o, Kur'an okuyan ve onunla amel eden kimsenin, kötülükten, azgınlıktan ve çirkin işlerden uzaklaşacağını söylemektedir.

Bi deh hesenâtâ ne harfekê wî	بِدَه حَسَنَاتَا نَه حَرْفَكِي وَي	15
Tekellüm b' Xwudê ra dikê tû bi wê	تَكَلَّمْ بِخُودِي رَا دِكِي تُو بِي وَي	

¹⁷⁸ Müslim, Müsâfirin, 42 (nr. 252).

¹⁷⁹ Sünen Darimi, 23/3434

¹⁸⁰ Camiu's-Sağir 360.

Ji duayanê bê me'nê xeyr naêtin	رُدُعَايَانُ بِي مَعْنَى خَيْر نَائِيَتِيْن	16
Welê lefzê Qur'an teni ji titîn	وَلِي لَفْظِي قُرْآن تَنِي جِي تِيْتِيْن	
Şeş û şêst û hem şeş sed ayet hene	شَشْ وَ شِيسْتْ وَ هَمْ شَشْ سَدْ آيَةِ هَنَه	17
Digel şeş hezarân û cennet we ne	دِگَلْ شَشْ هَزَارَانْ وَ جَنَّة وَ هَنَه	
Di cennet dâ bo te dibêjin were	دِ جَنَّة دَه بُوتَه دِ بِيژِنْ وَ رَه	18
Bixone bi vîn derecan we here	بِخُونَه بِقَانْ دَرَجَانْ قَه هَرَه	
Çiqa ku bixonê tu pêwe diçê	چِ قَا كُو بِخُونِي تُو پِيَّهَه دِچِي	19
Bi her ayetek derececek tu diçê	بِهَرْ آيَتَكْ دَرَجَاكْ تُو دِچِي	

“Okunan her harf için on sevap verilir. Okuduklarıyla (ayetlerle) Allah ile konuşmuş olursun. Manasız okuduğun dualardan bir hayır gelmez ama Kur'an'ın lafzından dahi hayır vardır. Kur'an'da 6666 ayet vardır. 6 bin cennet (dereceleri) var. Cennette sana gel diyorlar, Kur'an'ı oku ve derecelere git (yüksel). Ne kadar okursan ayetlerle ilerleyeceksin. Her bir ayetle bir derece gideceksin (yükseleceksin).”

Molla Halil bu beyitlerde Kur'an'ın hem lafzi olarak hem de mana itibariyle insana neler kazandırdığına değinmiştir. Yukarıdaki beyitlerin ilkinde de belirtildiği üzere Siirdî, Kur'an ayetlerinin her bir harfî için on sevap verileceğini ifade etmiştir. Bu ifadenin temeli hadisi şerife dayanmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.) “مَنْ قَرَأَ حَرْفًا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ فَلَهُ بِهِ حَسَنَةٌ، وَالحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا، لَا أَقُولُ الْم حَرْفٌ، وَلَكِنْ أَلِفٌ حَرْفٌ وَلاَمٌ حَرْفٌ وَمِيمٌ حَرْفٌ”¹⁸¹ “Kur'an-ı Kerim'den tek bir harf okuyana bile sevap vardır. Her hasene on misliyle değerlendirilir. Ben “Elif Lâm Mîm” bir harf demiyorum. Aksine “Elif” bir harf, “Lâm” bir harf, “Mîm” bir harftir” diye buyurmuştur. Bu sebeple beyitte de ifade edildiği üzere tilavet edilen her bir harf için on misliyle hasene verileceği beyan edilmiştir. Bir sonraki beyitte ise Molla Halil, bu sevabın sadece Kur'an'a has bir durum olduğuna dikkat çekmiş ve Kur'an'ın lafzi olarak yani sadece tilavetinin dahi insana sevap kazandırdığını belirtmiştir. Ardından Kur'an'ın ayet sayılarına değinmiştir. Bu konu hakkında farklı görüşler vardır.¹⁸²

Molla Halil'in, beyitlerde geçen 6666 ayetten ve 6 bin cennetten kastının ayet sayıları olduğu düşünülebilir. Müellif beyitte, ittifak edilen asgari sayıyı ve ihtilaf

¹⁸¹ Tirmizi, Sevu'u'l-Kur'an, 2910.

¹⁸² Geniş bilgi için bkz.Yasin Bedir, İbrahim B. Halil El-Ca'berî (Ö.732-1332)'nin Hayatı ve El-Meded Fî Marifeti'l-Aded İsimli Eserinin Değerlendirilmesi (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 43-72.

edilen azami sayıyı zikretmiştir. Ayrıca “Cennet” kelimesine delil olarak Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bir Hadisi Şerifi verilmektedir. “يقال لصاحب القرآن : اقرأ، وارتنق،”¹⁸³ “Kur’an sahibine (arkadaşına) denilir ki: Oku, yüksel, dünyada okuduğun gibi tertil üzere oku. Senin varacağın (yükselseceğin) yer okuyacağın son ayete kadardır.” Bir başka hadiste ise “Cennetin derecelerinin sayısı Kur’an ayetlerinin sayısı kadardır.”¹⁸⁴ Bu sebeple müellif, 6666 ayet sayısını demesinin en önemli nedeni dua niyetiyle cennetin yüksek derecelerini kastetmiş olmalıdır. Bununla beraber önde gelen bazı âlimler ayet sayısını 6666 olarak ifade etmişlerdir. Bu sayıyı, eserlerinde Zemahşeri, İbn Huzeyme, Ebu’l-Leys es-Semerkandî, Bediüzzaman Said Nursî ve daha birçok müfessirin kullandığını görmekteyiz.¹⁸⁵ Bazı alimler eserlerinde 6666 sayının şu şekilde hesaplandığını söylemektedir: Va’d ayet sayısı 1000, vaîd ayet sayısı 1000, emir ayet sayısı 1000, nehy ayet sayısı 1000, haber ve kasas ayet sayıları 1000, misal ve ibret ayet sayıları 1000, ahkâm ayet sayısı 500, dua ve tesbih ayet sayıları 100, nasih ve mensuh ayet sayıları 66 olmak üzere toplam 6666’dır.¹⁸⁶ Bir sonraki beyitte yine aynı hadise dayandırılarak Kur’an okudukça okuyucunun derecesinin ve dünyada iken okuduğu gibi cennette de okuyacağı her bir ayetle kişinin bir derece yükseleceği ifade edilmiştir.

2.2.2. Harflerin Mahreçleri

Mahreç, “çıkış yeri” anlamına gelir. İstilahı manası ise “harfin oluşumunu elde eden mahal” anlamına gelir. Harflerin mahreci harfin harekesine göre telaffuz edilmesiyle ortaya çıkar.¹⁸⁷ Mahreç iki kısma ayrılmakta ki bunlar hakiki ve takdiri mahreçtirler. Bununla beraber boğazın en dip noktasından başlayıp dudak uçlarını da kapsayan bölgeye kadar mahreç bölgeleri beş alanda incelenmektedir. Bunlar sırasıyla; cevîf (ağız boşluğu) bölgesi, hâlk (boğaz) bölgesi, lisân (dil) bölgesi, şefeh (dudak) bölgesi ve hayşûm (geniz) olmak üzere beş bölgede görülmektedir.¹⁸⁸ Sayı itibarıyla harflerin bölgelere göre dağılımı ilk bölgede bir (1), ikincisinde üç (3), üçüncüsünde on (10), dördüncüsünde iki (2) ve son olarak beşinci bölgede de bir (1) olmak üzere

¹⁸³ Tirmizi, Fedailu’l-Kur’an, 2914.

¹⁸⁴ Hakim, Beyhaki, 3/330.

¹⁸⁵ Osman Keskiöğlu, *Nüzulünden Günümüze Kur’an-ı Kerim Bilgileri* (İstanbul: TDV Yayınları, 2018), 128.

¹⁸⁶ Keskiöğlu, *Nüzulünden Günümüze Kur’an-ı Kerim Bilgileri*, 129.

¹⁸⁷ Ebû ‘Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitabu’l-‘Ayn* (Beyrut, 1988), 1/47.

¹⁸⁸ Murat Akkuş - Zafer Onur, “Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Tecvîdü’l-Kur’ân Bi Lisâni’l-‘Arabî İsimli Risalesi: Tahkik Ve Tahlil”, *Diyanet İlmî Dergi* 57 (2021), 36; Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 99-104.

toplamda harflerin mahreç sayısı on yedi (17) olmaktadır.¹⁸⁹ Bazı dilbilimcileri mahreç sayısının 14 olduğunu savunmuşlardır. Bunlar; Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822), Kutrub (ö. 210/825), İbn Keysân (ö. 299/912) gibi dilbilimcileridir.¹⁹⁰ Sibeveyhî (ö. 180/796), Mekki b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045), Ebû Âmr ed-Dânî (ö. 444/1053) ve Kurtubî (ö. 461/1068) gibi âlimler mahreç sayısının 16 olduğu görüşündedirler.¹⁹¹

Molla Halil bu babın içerisinde mahreç bölgelerinden, bölgelere göre harflerden ve harflerin mahreçlerinden bilgi vermiştir. Bu bap toplam 13 beyitten müteşekkildir.

Bizane hurufê'd wê bist û neh in	بِرَّانَهُ حُرُوفِي دَوِي بِيَسْتُ وَنَهْنُ	1
Mexaric ji bo wanê hem hivdeh in	مَخَارِجُ رُبُوْ وَانِي هَمْ هَقْدَهْنُ	

“Kur'an alfabesinin sayısı bil ki 29'dur. Harflerin mahreci de 17'dir.”

¹⁹² “إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ” “Andolsun biz Kur'an'ı Arapça olarak indirdik.” Ayetinde belirtildiği üzere Kur'an ayetleri Arap alfabesiyle indirilmiştir. Arap alfabesinin harfleri üzerinde farklı görüşler ortaya çıkınca sayısı hakkında bazı ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Bu görüş ayrılıklarının müsebbibi olan harf hemze (ء) harfidir. Kureyş lehçesine göre yazılış itibariyle karşılığı olmadığı için Müberred (ö. 286/900) ve Ebu Mansûr el-Ezherî (ö. 370/980) hemzeyi harf olarak kabul etmedikleri görülmüştür.¹⁹³ Bu sebeple konuyla alakalı bazı dilbilimcileri yirmi sekiz harf olduğunu savunmuşlardır. Ancak alfabenin 29 harf olduğunu savunanlar vardır. Onlardan biri ünlü dilbilimcilerden Halil b. Ahmed el-Ferahidî'nin (ö.175/791) “Kitabu'l-'Ayn” adlı kitabında şu ifade geçmektedir: “Aslında Arap alfabesinde yirmi dokuz harf vardır ki yirmi beşi belirli alan ve sahih mahrece sahiptir. Diğer dördü ise (vâv, yâ, elif ve hemze), gerçek bir mahrece dayanmaksızın cevîf boşluğundan çıkmaktadır.”¹⁹⁴ Aynı şekilde meşhur dil alimlerinden Sibeveyhî (ö. 180/796) “el-Kitâb” adlı eserinde şöyle ifade etmiştir. “Asıl Arap alfabesi şu

¹⁸⁹ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 104.

¹⁹⁰ Ali Çiftci, “Ebu Amr ed-Dânî'nin et-Tahtîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvid'i Özelinde Tecvid İlminin Müstakilleşmesi”, *Marife* 17/2 (2017), 302-303.

¹⁹¹ Akkuş - Onur, “Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Tecvidü'l-Kur'an Bi Lisâni'l-'Arabî İsimli Risalesi: Tahkik Ve Tahlil”, 36.

¹⁹² Yûsuf 12/2.

¹⁹³ İsmail Durmuş, “Hemze”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/190.

¹⁹⁴ el-Ferâhidî, *Kitabu'l-'Ayn*, 1/57.

yirmi dokuz harften oluşmaktadır: el-hemzetu, el-elifu, el-hâ'u...”¹⁹⁵ Bir başka kaynakta da “ Hemze yirmi dokuzuncu harftir. Onun için Arap alfabesi yirmi dokuzdur.”¹⁹⁶ Bu alimlerin görüşlerini delil olarak alan Molla Halil, Arap alfabesinde yirmi dokuz harf olduğunu beyan etmiştir. Mahreç sayısının ise İbnu'l Cezerî'nin “Mukaddime” adlı eserini delil alarak on yedi olduğunu savunmuştur.¹⁹⁷ Gelecek beyitlerde mahreç yerleri ve harfleri beyan edilmiştir. Molla Halil, mahreç bölgelerini beş kısma ayırmıştır. Bunlar; cevîf, halk (boğaz), lisan (dil), şefeh (dudak) ve hayşum (geniz) bölgeleridir. Bu bölgeler ve bunlarda yer alan harfler alt başlıklar halinde beyitlerle beraber açıklanacaktır. Müellif ilk beyitlerin ardından sırasıyla ilk mahreç bölgesi olan cevîf harflerini ve birinci mahrecin anlatımına geçmiştir.

2.2.2.1. Hurufu Cevf (Ağız-Boğaz Boşluğu Harfleri)

Hurufu cevîf, ağız ve boğaz boşluğunda çıkan harflerdir. Bu harflerin çıkış yeri cevîftir. Burada üç harfin mahreci bulunmaktadır. Bu harfler med harfleri olup aynı zaman da çıkış yerlerine binaen hevâiyye harfleri de denmiştir.¹⁹⁸ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî bu harflere ilaveten hemze (ء) harfinin hevâiyye harfi olduğunu ifade etmiştir fakat cumhurun görüşü sadece med harflerinin olduğu yönündedir.¹⁹⁹

Hewayê deve mexreca herfê med	هَوَائِي دَفَّهُ مَخْرَجًا حَرْفِي مَدَّ	2
Ku wâw û elif yâ in ey ze'l emed	كُو وَاوُ وَاِلِفْ يَائِنُ اَيُّ ذَاالْاَمَدُ	

“Ağız boşluğunun mahreci med harfleridir ki bunlar Vâv (و), Elif (ا) ve Yâ (ي)”

Birinci mahreç, ağız boşluğu (cevîf) olup med harflerinin mahreç yeri olarak tanımlanmıştır. Bu bölgede olan harfler cevîf bölgesinin harfleri med harfleri olan “Elif (ا), Vâv (و), Yâ (ي)” dır. Bunlar ayrıca hevâiyye harfleri olarak da isimlendirilir.²⁰⁰ Fakat bu harflere ek olarak el-Ferahidî hemze (ء) harfini de dahil etmiştir.²⁰¹ İbnu'l-Cezeri ise sadece med harflerini ağız boşluğu (cevîf) mahreci

¹⁹⁵ Ebû Bişr ‘Amr b. ‘Usman b. Kanbar Sîbeveyhi, *el-Kitâb* (Kahire: Mektebetu'l Hanci, 1988), 4/431.

¹⁹⁶ Rihab Muhammed Müfid Şekik, *Hilyetü't-Tilave fî Tecvid'il-Kur'an* (Cidde: مكتبة روائع المملكة, 77, 2008).

¹⁹⁷ el-Hamed, *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi*, 28.

¹⁹⁸ Ali Çiftci, “Harflerin İsimleri, Yapıları ve Özellikleri”, *Marife*, (2012), 185.

¹⁹⁹ Mustafa Kemal Önder, *Tecvid İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyet Fakültesi, Doktora Tezi, 2020), 60.

²⁰⁰ Çiftci, “Harflerin İsimleri, Yapıları ve Özellikleri”, 185.

²⁰¹ el-Ferâhidî, *Kitabu'l-‘Ayn*, 1/57.

içerisine almıştır. Hatta Sibeveyhî ve bazı alimler cevî mahrecini hazfederek mahreç sayısını on altı olduğunu ileri sürmüşlerdir.²⁰² Fakat Halil b. Ahmed el-Ferahidî, İbnu'l Cezerî, Molla Halil gibi alimlerimiz ve ashabı cevî mahrecini bir mahreç olarak kabul edip on yedi sayısında ittifak etmişlerdir.

2.2.2.2. Hurufu'l-Halk (Boğaz Harfleri)

Hurufu'l-halk (boğaz harfleri) altı harftir. Aynı zamanda bu harflere halkiyye harfleri de denir. Müellif dördüncü beyitin yarısına kadar boğaz harflerini ele alırken “أَمَّا قَافٌ” ibaresinden sonra lisân (dil) harflerine geçmiştir.

Ji e'layê xelkê ne hemze û ha	رَأْعَلَايَ خَلْقِي نَهْ هَمْزَه وَهَاء	3
Werenge ji niv hindiye 'ayn û ha	وَرَنْگَه ژ نِيْفَ هِنْدِيَه عَيْنُ وَحَاء	
Ji axirve ne gayn û hâ emma qaf	ژَاخِرْفَه نَه عَيْنُ خَا أَمَّا قَاف	4
Ji jorê zimane di bin da e kaf	ژُژُورِي زِمَانَه دِيْبِنْدَانَه كَاف	

“Boğazın en dibine ait olan Hemze (ء) ve He (ه) harfleridir. Boğazın ortasında olan ise 'Ayn (ع) ve Hâ (ح) harfleridir. Boğazın sonunda (ağza yakın olan tarafı) ise Ğayn (غ) ve Hı/Ha (خ) harfleri olup ama Kaf (ق) harfî ise dil kökünün üzerinde hemen aşağısında Kef (ك) harfidir.”

İkinci bölge olarak bilinen boğaz bölgesi üç kısımda incelenir. Bunlar sırasıyla; aksa'l-halk, vesatu'l-halk ve edne'l-halk'dır.²⁰³

Aksa'l-halk olarak bilinen boğazın en dip noktası olup ağza en uzak olan kısmıdır ki buradan Hemze (ء) ve He (ه) mahrecidir. Her iki harf de ince harfler ailesindendir.

Vesatu'l-halk olarak bilinen boğazın orta kısmıdır ki buradan 'Ayn (ع) ve Hâ (ح) harflerinin çıkış yeridir (mahrecidir). Bu iki harf de ince harflerdendir.

Boğaz bölgesi için son olarak ağza en yakın olan ve boğazın en aşağısı olan kısım olarak bilinen edne'l-halk kısmıdır. Burası da Ğayn (غ) ve Hı/Ha (خ) harflerinin mahrecidir. Her iki harf de kalın harflerdendir.

Yukarıda da belirtildiği üzere boğaz bölgesindeki mahreçlerden çıkan harfler halkiyye harfleri olarak da adlandırılır.²⁰⁴

²⁰² Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433.

²⁰³ Önder, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 62.

2.2.2.3. Hurufu Lisân (Dil Harfleri)

Boğaz bölgesinden hemen sonra dil bölgesi gelir ki üçüncü bölge olarak da bilinir. Burada toplamda on mahreç olup beşinci mahrecin başlangıç yeridir. Bu bölgede toplam on sekiz harf çıkmaktadır.

Beşinci mahreç, boğazın bitimi dilin başlangıcı olan kısmıdır. Dil kökü ile hafif üzerinde bulunan üst damak tarafı yani ağzın tavanından çıkan Kaf (ق) harfinin mahrecidir.

Altıncı mahreç, hemen Kaf (ق) harfinin mahrecinin hafif alt kısmından çıkan Kef (ك) harfinin mahrecidir. Bu iki harfi, mahreçlerinin başlangıç noktaları olan kısmın küçük dil olması hasebiyle tecvid alimleri ve dil bilginleri “lehevî harf” olarak adlandırmaktadır.²⁰⁵ Fakat günümüz araştırmacılarının görüşü ise Kaf (ق) harfinin lehevî, Kef (ك) harfinin ise tabakî harf olarak tanımlanmasıdır.²⁰⁶ Lehât, küçük dil manasında olup ağız tavanında sallanan küçük et parçası bölgesi nispetiyle “lehevî” denilmiştir.²⁰⁷ Tabâk ise ağız tavanının en dip kısmı olan bölgesi nispetiyle “tabâkî” denilmiştir.²⁰⁸

Ji niv hindi ne cîm û hem şîn û yâ	رُ نَيْفٌ هِنْدِيَّةٌ جِيْمٌ وَهَمْ شَيْنٌ وَيَاءٌ	5
Ji aliyyê rast yan çep e sâd û yâ	رُ اَلْيِي رَاسْتٌ يَانُ چَپَہَ صَادٌ وَيَاءٌ	
Li nik dane kursî di ber da ne lâm	لِي نِيكَ دَانِي كُورْسِي دَبَرُ دَانِهَ لَامٌ	6
Ji'aynê serî nûn û râ in tamam	رُ عَيْنِي سَرِي نُونٌ وَرَائِي تَمَامٌ	
Welê'b hundirowê devê ve ye râ'	وَلِي بُهَنْدِرُو پِي دَفِي فَهَ يَهَ رَاءٌ	7
Ji wê hem binê danê jorêne tâ	رُ وِي هَمْ بِنِي دَانِي رُورِيْنَهَ طَاءٌ	
Wuha reng bê şek bizan dal û ta	وُهَا رَنْگَهَ بِي شَكْ بَزَانُ دَالٌ وَتَاءٌ	8
Ji wê û serê dane hem zâl û zâ	رُ وِي وَ سَرِي دَانِهَ هَمْ ذَالٌ وَ طَاءٌ	
Digel herfa sâe hurufîd safîr	دِيگَلْ حَرْفَا ثَائِي حُرُوفِيْدُ صَفِيْرٌ	9
Ji wê ew serê dane jêrîn munîr	رُ وِي أَوْ سَرِي دَانِي رُجِيْرِيْنُ مُنِيْرٌ	

²⁰⁴ Çiftci, “Harflerin İsimleri, Yapıları ve Özellikleri”, 185.

²⁰⁵ el-Ferâhidî, *Kitabu'l-‘Ayn*, 1/58.

²⁰⁶ Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fil Kıraati'l Aşr* (Beyrut, 2006), 1/199.

²⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fil Kıraati'l Aşr*, 1/199.

²⁰⁸ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî Mekkî, *er-Riâye li Tecvidi'l-Kirâat* (Amman, 1996), 171.

“Dilin ortasında bulunan Cîm (ج), Şîn (ش) ve Yâ (ي); Dâd (ض) harfî ise dilin sağ veya sol tarafından (yanları) kürsi (azı) dişlerinin yanındadır. Dâd (ض) mahrecinin hemen aşağısında (önünde) Lâm (ل) harfî çıkar. Dilin uç kısmının başında Nûn (ن) harfî, Râ (ر) harfî ise hemen Nûn harfinin ardından dilin uç kısmının ortasından (ağza yakın tarafından) çıkar. Ardından dilin tam uç kısmın sonunda üst dişlerin altında ise Tâ (ط) harfinin mahreci, Dâl (د) ve Tê (ت) harfleri de Tâ (ط) gibi aynı yerden çıkar. Dilin ucuyla dişin ucuna (başına) gelince Zêl (ذ), Zâ (ظ) harflerinin mahreci ve onlarla birlikte Sê (ث) harfinin mahrecidir. Sâfir harfleri ise dilin ucundan alt ön dişlerden çıkar.”

Yedinci mahreç, dilin ortasında ve üst damağın orta kısmına denk gelen yerde Cîm (ج), Şîn (ش) ve Yâ (ي) harflerinin mahrecidir. Buradaki Yâ (ي) harfî med harfî olmayan harftir. Burada çıkan üç harfe aynı zamanda şecriyye harfleri olarak da adlandırılır.²⁰⁹ Fakat Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, Dâd (ض) harfini şecri harflerden kabul etmiş, Yâ (ي) harfini ise cevfi (hevâiyye) harflerinden saymıştır.²¹⁰ İbnu'l-Cezeri, buradaki Yâ (ي) harfini med harfî olmadığından hurufu şecriyye'den saymıştır.²¹¹

Sekizinci mahreç, dilin sağ veya sol ya da her iki yan kısımları adrâs denilen azı dişlerine getirerek Dâd (ض) harfinin mahrecidir. Bütün mahreçler içerisinde en zor çıkarılan harftir. Öyle ki harfin mahrecinde çıkarılan ses Zâ (ظ) harfine benzemesinden ötürü birçok risâle ve makaleler yazılmıştır. İlk kez Sibeveyhî, Dâd (ض) harfinin hem Kur'an tilavetinde hem de şiirlerin okunuşunda Zâ (ظ) harfine benzetilmesinden ve okunuş itibariyle güzel görünmediğinden dolayı “ed-Dâdü'd-Daîfe” zayıf Dâd (ض) olarak belirtmiştir.²¹² Bu görüşünün ardından Sibeveyhî, “Genel itibariyle harflerin tamamı kırk ikidir. Aslî olan harfler, yirmi dokuzdur. Bu aslî harflerin hepsi telaffuzla kolayca fark edilir. Fakat “ed-dâdü'd-daîfe” dilin sağ cenahından çıkar. Dilin sol cenahından çıkarmak istersen, dilin sol yanı, üst azı dişlere (أضراس) sıkıştırılması daha rahattır. Sen, dilin sol yanını mahrece iyice dayayıp, aynı zamanda da mahreçten ayırabilirsen Dâd (ض) harfinin çıkarmış olursun. Bununla beraber bu harfin mahrecini aynı şekilde dilin sağ yanından çıkarmak da bir beis yoktur. Çünkü sen bu harfin mahrecini dilin sol yanındaki

²⁰⁹ Çiftci, “Harflerin İsimleri, Yapıları ve Özellikleri”, 186.

²¹⁰ el-Ferâhidî, *Kitabu'l-'Ayn*, 1/58.

²¹¹ el-Hamed, *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi*, 34.

²¹² Önder, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 70.

yerinden sağ yanındaki yerine değiştirmiş oluyorsun.”²¹³ Dâd harfinin okunuşu, Kur’an tilavetinde mananın değişmesine sebep olabilir ve bu durum namazın bozulmasına sebep olacağından mahreci üzerinde büyük tartışmalara yol açılmıştır. Bu vesileyle okunuşu üzerine ihtilaflar oluşmuştur.²¹⁴

Ḍâd (ض) harfinin aşağısından dilin yan kısmının en uç kısmı ile azı dışın üst damak tarafına paralel olarak üst dişleri damakla birleştiği yerin üstünde Lâm (ل) harfinin mahreci çıkar. Bu harfin mahreci ile ilgili alimlerin farklı görüşleri vardır. Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, Lâm (ل), Râ (ر) ve Nûn (ن) harfleriyle aynı mahreçten çıktığını ifade etmektedir.²¹⁵ Bununla beraber Sibeveyhî, Râ (ر) mahreciyle birlikte çıktığını belirtmiştir. Mekki²¹⁶, Dâni²¹⁷, Kurtubî²¹⁸ (ö. 671/1273) ve İbnu’l-Cezerî²¹⁹ ise dil yanında iki mahreç olduğu bunlardan biri Ḍâd (ض) harfi ve hemen onun aşağısında (yukarıdaki beyitlerde ifade edildiği gibi) Lâm (ل) harfinin mahrecinin çıktığını belirtmişlerdir. Bu harfe münharif (inhiraf özellikli harf) yahut cânibî (yana ait harf) olarak belirtmişlerdir.²²⁰ Lâm (ل) harfi, dil bölgesinin beşinci mahreci ve dokuzuncu mahreç olarak geçmektedir. Dilin öne veya arkaya meyletmesinden dolayı inhiraf harfleri de denmektedir.

Onuncu mahreç, Lâm (ل) harfi mahrecinin hemen altında olan ve dil bölgesinin altıncı mahreci Nûn (ن) harfinin çıktığı yerdir. Nûn harfi inhiraf harfidir. Bu harfin mahreci, dil ucunun istikametinde olup ön dişleri üstünde bulunan diş etinden çıkar. Harfin mahreci yapıldığı an nefes genizden akar. Lâm (ل) harfinin mahrecinde belirttiğimiz üzere dil bilimcileri ve kıraat alimlerinin görüşleri Nûn (ن) harfinin mahreci ile olan görüşleri benzer şekildedir. Sibeveyhî’nin görüşü, lâm ve nûn harfinin mahreci, dilin ön tarafından dil ucuna kadar gelen bölgenin üst damağa yani diş etlerine temas etmesiyle harfin mahreci çıkar.²²¹ el-Ferâhidî, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Kitabu’l-‘Ayn kitabında tarafu’l-lisan harflerinin (ل,ر,ن) tek bir

²¹³ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/432.

²¹⁴ Ḍâd (ض) Harfi hakkında geniş bilgiye, harfin mahreci ve okunuşu üzerine olan görüşleri içinde barındıran Cemil Küçük hocamızın “Kıraat İlminde Ḍâd (ض) Harfi” adlı doktora tezini inceleyebilirsiniz. Cemil Küçük, *Kıraat İlminde Ḍâd (ض) Harfi* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015), 98-102.

²¹⁵ el-Ferâhidî, *Kitabu’l-‘Ayn*, 1/58.

²¹⁶ Mekki, *er-Riâye li Tecvidi’l-Kırâat*, 193.

²¹⁷ Ebû Amr Osman b. Said Dâni, *et-Tahdîd fi’l-İtkân ve’t-Tecvid* (Amman, 2000), 103-104.

²¹⁸ Abdolvahhab b. Muhammed Kurtubî, *el-Muvaddih fi’t-Tecvid* (Kahire, 2006), 43.

²¹⁹ İbnu’l-Cezerî, *en-Neşr fil Kıraati’l Aşr*, 1/200; Muhammed b. Muhammed b. Alî İbnu’l Cezerî, *et-Temhid fi’l-İlmi’t-Tecvid* (Beyrut, 1986), 178.

²²⁰ el-Hamed, *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi*, 35.

²²¹ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433.

mahreçten çıktığını her biri için ayrı bir mahreç yerinin olmadığını belirtmiştir. Dâni, Mekkî, Kurtubî, İbnu'l-Cezerî ve Molla Halil harfin mahreci ve konumu olarak ittifak halindedir.²²²

On birinci mahreç, dil ucu ile ön dişlerin hafif üzerinden damaktan çıkar. Bu mahrecin harfi Râ (ر) harfidir. İnhiraf harfiyle beraber tekrar sıfatına sahip bir harftir. Ses tellerinden gelen titreşim frekansı ve üst dişlerin hafif üzerinde dilde oluşan sarsıntıyla çıkan seste tekrar sıfatı ortaya çıkmış olur.²²³ Fetha ve damme harekeli olduğu zaman kalın, kesra harekeli olduğunda ince okunan bir harftir. Halil b. Ahmed el-Ferâhidî hariç Sibeveyhî, Mekkî, Dâni, Kurtubî, İbnu'l-Cezerî ve Molla Halil gibi ulemanın önde gelenleri harfin mahreci üzerine Sibeveyhî'nin görüşünde²²⁴ ittifak etmişlerdir.²²⁵

On ikinci mahreç, dilin ucu ile üst ön dişlerin dip tarafının birleştiği yerdir. Bir başka ifadeyle üst damağın dişlerle birleştiği noktaya dilin ucunu yapıştırıp bırakmasıyla Tâ (ط) harfinin mahreç yeridir. Onun hemen altında dil ucuyla üst ön dişlere vurmasıyla Dâl (د) harfi çıkar. Bu harf, Tâ (ط) harfine göre sesi daha ince çıkar. Dâl (د) harfi mahrecinin hemen altındaysa Tê (ت) harfi çıkar ki bu aralarında sesi en yumuşak ve ince olan harftir. Bu üç harfte şiddet sıfatlı olup harekede ve sükunda sesleri faal fakat bunların içerisinde sadece harekede sesi faal olan Tê (ت) harfidir. Bu üç harfin mahreci hakkında bazı dil bilimcileri ve kıraat alimlerinin görüşleri mevcuttur. Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, bu harflerin mahrecinin ağız boşluğunun üst damak kısmı olduğu için bu harflere nıt'ıyye harfleri demiştir.²²⁶ Sibeveyhî ise; dil ucuyla dişlerin diplerinden (kök tarafından) çıktığını beyan etmiştir.²²⁷ Mekkî, Dâni ve onun muasırı Kurtubî, İbnu'l-Cezerî ve Molla Halil ise Sibeveyhî'nin naklettiğini bâzı alarak görüşlerini beyan etmişlerdir. Bununla beraber İbnu'l-Cezerî, bu harflerin “el-Hurûfu'n-nit'ıyye” olduğunu belirtmiş ve cehr, itbak, şiddet, isti'lâ sükun olduğunda ya da vakıf halinde kalkâle sıfatlarına sahip olduğunu ifade etmiştir.²²⁸

²²² Önder, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 72-73.

²²³ Önder, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 74.

²²⁴ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433.

²²⁵ Önder, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 73-74.

²²⁶ el-Ferâhidî, *Kitabu'l-'Ayn*, 1/58.

²²⁷ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433.

²²⁸ İbnu'l Cezerî, *et-Temhîd fî-İlmi't-Tecvîd*, 180.

On üçüncü mahreç, dilin ucuyla ön dişlerin uçlarıdır. Bu mahrecin harfleri; Zâ (ظ), Zêl (ذ) ve Sê (ث) harfleridir. Bu harflerin çıkışı için dilin ucu alt ve üst dişlerin arasından harfin mahrecine göre hafifçe çıkarılır.²²⁹ Sê (ث) harfi diğer iki harfin mahrecine göre dilin ucu biraz daha fazla dışarı çıkmasıyla mümkündür.²³⁰ Zêl (ذ) harfi Sê (ث) harfine nazaran dilin ucu daha az çıkmasıyla harfin mahreci yerine gelir²³¹. Zâ (ظ) harfi ise diğer harfin mahrecine göre dilin ucu en az(hafiften) çıkmasıyla mümkün olur.²³² Bunlardan Zâ (ظ) harfi kalın, Zêl (ذ) harfi Sê (ث) harfleri ise ince okunan harflerdir.²³³ Bazı dilbilimcileri ve kıraat alimleri bu harflerin mahreci hakkında görüş beyan etmişlerdir. el-Ferâhidî, bu harflere dil ucunun ön diş etlerine olan temasından dolayı lisêvî harfler ismini vermiştir.²³⁴ İbnü'l-Cezerî ve Mekkî, bu harflerin lisêviyye olduğu görüşünü nakletmişlerdir.²³⁵ Sibeveyhî ise bu harflerin mahreçleri diş etinden temaslı olmadığını, dilin ucunun alt ve ön dişlerin arasından çıkmasıyla gerçekleştiğini ifade etmiş ve bu sebeple bu harfleri esnânî harfler olarak isimlendirmiştir.²³⁶ Halil b. Ahmed, Sibeveyhî ön dişlerin hangisi olduğu konusunda açıklık getirmemişlerdir. Mekkî ve Dânî, bu ön dişlerden maksat üst ön dişlerin olduğunu belirtmişlerdir.²³⁷ Bu sebeple ifade benzerlikleriyle muğlak kalan “ön dişler” ibaresinin “üst ön dişler” olduğu kanaatine varılmıştır.

Mahreçlerin sayısal tertibinde incelediğimiz tecvid kitaplarında Zâ (ظ), Zêl (ذ) ve Sê (ث) harflerini sâfir harflerinden sonra yani on dördüncü mahreç olarak konuyu ele alırken, Molla Halil ise bu harflerin mahrecinden sonra safir harflerini ele almıştır.

On dördüncü mahreç, dil ucuyla alt ön dişlerin biraz üzerinde sâd (ص) harfi, sîn (س) harfi ve Zây/Zeyn (ز) harflerinin çıktığı yerdir. Bu harflerin mahreci dil ucunun sivri tarafından ve sesin sivriliğinden dolayı el-Ferâhidî bu harflere ses veren harfler anlamına gelen “eseliyye harfleri” demiştir.²³⁸ Sibeveyhî, bu harflerin mahrecini dilin ucuyla ön dişlerin hafif üstünde olacak şekilde çıktığını beyan etmiştir.²³⁹ Fakat

²²⁹ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 103.

²³⁰ Saçaklızâde Maraşî, *Cühdü'l-Muki* (Amman: Dâru Ammâr, 2001), 135.

²³¹ Maraşî, *Cühdü'l-Muki*, 135.

²³² Maraşî, *Cühdü'l-Muki*, 135.

²³³ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 103.

²³⁴ el-Ferâhidî, *Kitabu'l-'Ayn*, 1/58.

²³⁵ İbnü'l Cezerî, *et-Temhîd fî-İlmi't-Tecvîd*, 96; Mekkî, *er-Riâye li Tecvidi'l-Kirâat*, 140.

²³⁶ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/431.

²³⁷ Önder, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 76.

²³⁸ el-Ferâhidî, *Kitabu'l-'Ayn*, 1/58.

²³⁹ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433.

bu ön dişlerin alt veya üst ön dişler olduğunu açıklamamıştır. Kanaatimizce bu ön dişlerden maksat alt ön dişler olduğu yönündedir. Aksi takdirde bu harflerin üst ön dişlerden çıkmasının zor olacağı görülmektedir. Mekkî²⁴⁰ ve Kurtubî,²⁴¹ bu harflerin mahrecinin alt ön dişlerin hafif üstünde dil uçlarının arasında çıktığını beyan etmiştir. İbnu'l-Cezerî'de bu konuda Mekkî ve Kurtubî'nin görüşünü esas almış ve el-Ferâhidî'nin esliyye harfleri olarak adlandırmasını aynı şekilde nakletmiştir.²⁴²

Müellif, hurufu'l-lisan bölgesinde bulunan harflerin mahreçlerini beyan ettikten sonra dudak bölgesinde yer alan harflerin mahreçlerine geçmiştir.

2.2.2.4. Hurufu's-Şefeh (Dudak Harfleri)

Şefeh, dudak, şefetân/şefeteyn iki dudak manasında olup ağzın bir tabakasıdır.²⁴³ Bu bölgeden toplam dört harfin mahreci çıkar. Fâ (ف) harfi, dudağın bir tarafından çıkarken diğer üç harf Bê (ب), Mîm (م) ve Vâv (و) harfleri ise her iki dudağın kullanılmasıyla mahreci çıkar.

Ji wan û ji niv lêvê jêrne fâ	ژوان ژ نیف لیفی ژیرنه فاء	10
Ji lêvane wâw û digel mîm û bâ	ژ لیفانه واو و دگل میم و باء	

“Üst ön dişlerin alt dudağın iç kısmında Fâ (ف) harfi çıkar, Vâv (و), Mîm (م) ve Bê (ب) harfleri de dudak harfleridir.”

On beşinci mahreç, üst ön dişlerin alt dudağın iç kısmına getirilmesiyle aradan çıkan hava ve ses ile Fâ (ف) harfi mahrecinin çıktığı yerdir.

On altıncı mahreç, iki dudağın arasında çıkan Bê (ب), Mîm (م) ve harekeli (med olmayan) Vâv (و) harfleridir. Bu iki mahreç yeri hurufu's-şefeviyye olarak adlandırılmaktadır.²⁴⁴ Harflerin dudak bölgesinde içten dışa çıkışı sırasıyla; “Fâ (ف), Vâv (و), Mîm (م) ve Bê (ب) olarak gerçekleşmektedir. Sibeveyhî, bu sebeple dudak bölgesinde iki mahreç yeri olduğunu ve bu dört harften biri (Fâ) birinci mahreç, harekeli olan Vâv, Mîm ve Bê harflerinin ise ikinci mahreç olarak saymıştır.²⁴⁵ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî ise Fâ (ف) , Mîm (م) ve Bê (ب) harflerinin bir mahreç olarak

²⁴⁰ Mekkî, *er-Riâye li Tecvîdi'l-Kırâat*, 211-215.

²⁴¹ Kurtubî, *el-Muvaddih fi't-Tecvid*, 43.

²⁴² İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fil Kırâati'l Aşr*, 1/200; İbnu'l Cezerî, *et-Temhîd fi-İlmi't-Tecvîd*, 126.

²⁴³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 13/506.

²⁴⁴ İbnu'l Cezerî, *et-Temhîd fi-İlmi't-Tecvîd*, 96.

²⁴⁵ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/434.

kabul etmiştir.²⁴⁶ Vâv (و) harfini hurufu cevîf kategorisinde incelemiştir.²⁴⁷ Sibeveyhî ve beraberin Kurtubî, Mekki, Ebû Amr ed-Dânî, İbnu'l Cezerî ve Molla Halil ise bu görüşün aksine med olan Vâv (و) harfi ve med olmayan Vâv (و) harfini ayırt ederek med olmayan Vâv (و) harfini hurufu's-şefehiyye/şefeviyye kategorisinde ele almışlardır.²⁴⁸

2.2.2.5. Hâşûm (Geniz) Harfleri

Genizde oluşmuş olup boğaz bölgesinin en üst kısmı, ağız kısmına kadar varan burun içi boşluğuna hayşûm denilmiştir.²⁴⁹ Burası on yedinci mahreç olarak kabul edilen ğunnenin mahrecidir. Ğunne sıfatlardan kabul edilmekte olup ğunne sıfatına sahip iki harf vardır. Bu harfler, Mîm (م) ve Nûn (ن) harfleridir. Şayet bu iki harfin ğunne sıfatını taşıyabilmesi için sükun veya idğamlı oldukları takdirde ğunne sıfatıyla hayşûm mahreci yerine getirilmiş olur. Harekeli oldukları takdirde Nûn (ن) harfin ğunnesi gizlenmiş olur, Mîm (م) harfi ise hurufu's-şefeteyn mahrecinde zuhur eder.²⁵⁰ Ğunne sıfatının tecvid kaidelerinden; ihfa, idğamı mealğunne ve idğamı misleyn mealğunne tecvid okuyuşlarında daha belirgin hale gelmektedir. Molla Halil, hayşûm mahreci üzerine görüşünü aşağıda verilen beyitte ifade etmiştir.

Ji xeyşûmê ye ğunne ji tu bizan	رَحِشُومِي يَهْ عَنَّهُ رِي تُو بَرَانْ	11
Ku wesfe ji bo mîm û nûn daiman	كُو وَصْفَه رِي تُو مِيمْ وَتُونْ دَائِمَانْ	

“Bil ki ğunne, hayşûmun mahrecindedir. Mîm ve Nûn harfi de daima ğunne sıfatındadır.”

Ğunne, lügatta “inlemek, genizden konuşmak” anlamlarına gelirken tecvid ilminde ise; Kur'an tilaveti esnasında bazı kaidelere mahsus genizden gelen sese denir.²⁵¹ Bu sıfatın harfleri nûn ve mîm harfleridir. Ğunne sıfatına sahip harflerin mahreci ise hayşûm olarak adlandırılan burun kovuğunun olduğu yerdir.

²⁴⁶ el-Ferâhîdî, *Kitabu'l- 'Ayn*, 1/59.

²⁴⁷ el-Ferâhîdî, *Kitabu'l- 'Ayn*, 1/58.

²⁴⁸ Önder, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 79.

²⁴⁹ Dâni, *et-Tahdîd fî'l-İtkân ve't-Tecvîd*, 115.

²⁵⁰ İsmail Oğuz Çatak, *Hamdullah b. Hayreddin'in 'Umdetü'l- 'İrfân fî Vasfî Hurûfî'l-Kur'ân İsimli Eseri Çerçevesinde Harflerin Mahreçleri ve Sıfatları* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 35.

²⁵¹ Mehmet Ali Sarı, “Ğunne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/195.

Ku hemze li ser herfê daxil bikî	كُو هَمْزَه لِسَر حَرْفِي دَاخِلْ بَكِي	12
Bi wî mexrecê wî muheqqaq dikî	بِي وِي مَخْرَجِي وِي مُحَقَّقْ دِكِي	

“Hemzeyi harfin önüne getirirsen, onunla harfin mahrecini gerçekleştirmiş olursun”

Şeddeli veya cezimli (sakin olan) bir harfin önüne harekeli (fetha, damme, kesra) hemze harfi getirildiği takdirde harfin telaffuzunda mahreci ortaya çıkmış olacaktır.

Şehina hurufan bizan mexrecin	شَهِينَا حُرُوفَانْ بِزَانْ مَخْرَجِنْ	13
Ji bo dabta wesfan e we menhecin	ژِبُو ضَبَطًا وَصْفَانْ أَوْه مَنَهَجِنْ	

“Mahreçler, harflerin mizanı ve harflerin sıfatlarına vakıf olmanın metodudur.”

Harflerin mahreçlerini yerine getirerek telaffuz eden kimse harflerin hakkına riayet etmiş olur. Bununla beraber harflerin sıfatlarına vakıf olabilmenin yolu, harflerin mahreçlerine iyi bir şekilde vakıf olmaktır. Mahreçlerin, harflerin ölçüsü olduğu ve sıfatlarını iyi kavramak isteyen için kılavuz olduğu vurgulanmıştır.

2.2.3. Harflerin Sıfatları

Harflerin sıfatları, harflerin mahreçleri aynı ya da birbirine yakın olan harflerin birbirinden ayırt edilmesi için cehr, hems, rihvet ve şiddet gibi bazı vasıfların ortaya çıkması ve harflerin mahreci esnasında seste meydana gelen keyfiyete denir.²⁵² Bu bölümde harflerin sıfatları konuları işlenecek ve yer yer alimlerin görüşlerine de yer verilecektir. İlgili bölüm 18 beyitten oluşmaktadır. Bu beyitler sıfatlara göre alt başlıklar halinde açıklanacaktır.

2.2.3.1. Cehr ve Rihvet Harfleri

Sifat cehr û rexw û istifal in bizan	صِفَاتْ جَهْرُورْ خُواستِفَالِنْ بِزَانْ	1
We simt û infitah in di gel ziddê wan	وَصِمْتْ اِنْفِتَاحِنْ دِگَلْ ضِدِّيْ وَانْ	
Kû mehmûs e ne ziddê cehr ê ewe	كُو مَهْمُوسَه نَه ضِدِّيْ جَهْرِيْ أَوْه	2
Di gel wanê carê dibetîn hewa	دِگَلْ وَانِي جَارِي دِيبِتِيْنْ هَوَا	
Deh in ew temâm cem'ê wanê diket	دَهِنْ أَوْ تَمَامْ جَمْعِيْ وَانِي دِكْتْ	3
Kû bîjê “fehessehû şexsun seket”	كُو بِيژِي “فَحَسَّهْ شَخْصُ سَكْتْ”	

²⁵² Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları* (İstanbul: İFAV, 2020), 171.

“Biliniz ki cehr, rihvet, istifâl, ismât ve infitâh harflerin sıfatlarıdır ki onların zıddı da şöyledir: Cehr sıfatının zıddı hems sıfatıdır ki o sığata sahip harfin mahrecinde nefes akar. Bu sığata (hems) sahip olan harflerin tamamı on adettir. O harfleri řu şekilde toplarsın (tanırsın, kodlarsın). Diyeceksin ki "فَحَتْهُ شَخْصٌ سَكَّتْ".”

Harflerin sıfatları sayısı hakkında farklı görüşler vardır. En az 14 en fazla 44 sayısı verilmiştir.²⁵³ Eserin bu bölümü incelendiğinde harflerin sıfatları sayısının İbnu’l-Cezeri’nin “Mukaddime” adlı eserinde verilen sayıyla eşdeğer (17) olduğu görülecektir.²⁵⁴ Müellif bu fasılda harflerin sıfatlarını, zıddı olanlar ve zıddı olmayanlar şeklinde şöyle sıralamıştır. Zıddı olanlar; cehr, rihvet, istifâl, ismât, infitâh bunların zıddı ise sırasıyla; hems, şiddet, isti’lâ, izlâk ve itbâk sıfatıdır. Bunlarla beraber zıddı olmayan sıfatlar; safır, kalkâle, lîn, inhirâf, tekrar, tefeşşi ve istitâledir.

Müellif, ilk beyitte zıddı olan sıfatların (cehr, rihvet, istifâl, ismât, infitâh) isimlerini zikrettikten sonra ilk sıfatın (cehr) zıddı olan hems sıfatını tarif etmiştir. Hems sıfatı, nefesin (hava) ses ile birlikte cereyan ettiği sıfattır. Cehr sıfatı ise nefesin (hava) cereyan etmesine engel olmasıyla harfin mahrecine dayanmasından sesin baskın olmasıdır.²⁵⁵ Hems sıfatını taşıyan harflerin bir ibarede toplandığını ve bu şekilde zihinde daha iyi kalacağı için “فَحَتْهُ شَخْصٌ سَكَّتْ” şeklinde kodlandığını görölmektedir. Hems sıfatına sahip harflerin sayısı on olup kalan on dokuz harf ise cehr sıfatını taşımaktadır.²⁵⁶

2.2.3.2. Şiddet, Rihvet ve Beyniyye (Şiddet-Rihvet) Harfleri

Şedîd ziddê rexwê ye ew jê ewin	شَدِيدٌ ضِدِّي رَخْوِي يَهْ أَوْ رِي أَوْ	4
Ku sawt û nefes her du pê heps dibin	كُو صَوْتُ وَ نَفْسُ هَرْدُ وَ پِي حَبْسُ دِي	
“أَجْدُ قَطُّ بَكَّتْ” pê dibin ew şumar	“أَجْدُ قَطُّ بَكَّتْ” پِي دِي أَوْ شَمَرُ	5
We ma beyna rexwan û wan “لِنْ عَمَرُ”	وَمَا بَيْنَا رَخْوَانُ وَ وَا نَ “لِنْ عَمَرُ”	

²⁵³ İsmail Karaçam, *Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri* (İstanbul: İFAV, 2016), 208.

²⁵⁴ el-Hamed, *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi*, 45.

²⁵⁵ Hayrunnisa Nefes, *Hamdullah B. Hayreddin’in Cevâhiru’l-İkân fî Şerhi Umde’ti’l-İrfân Adlı Eserinin Tecvid İlmindeki Yeri* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021), 167.

²⁵⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/434.

“Şiddet, rihvetin zıddıdır ve onunla hem ses hem de nefes hapsolür. Şiddet sıfatının harfleri “أَجْدَقُطُ بَكْتُ” ibaresinde bulunan harflerdir. Rihvet ve şiddet sıfatlarının arasında olanlar ise “لِنْ عُمَرُ” ibaresinde yer alan harflerdir.”

Şiddet sıfatı, telaffuz edilen harfin mahreci esnasında oluşan şiddetten dolayı sesin ve nefesin hapsolmesidir.²⁵⁷ Rihvet sıfatı ise şiddetin zıddı olup harfin telaffuzunda mahrece itimadı yumuşak olduğundan sesin ve nefesin birlikte akmasıdır.²⁵⁸ Sibeveyhî ise sesin nefesten daha fazla ön planda olduğunu bunun için “istersen harfin telaffuzunda sesini akıtabilirsin” demiştir.²⁵⁹

Molla Halil, şiddet sıfatının rihvetin zıddı olduğunu beyan etmiş ve ardından şiddeti “sesin ve nefesin hapsolmesidir” diye tarif etmiştir. Rihvet ise şiddet sıfatının tam tersi ses ve nefesin beraber aktığı anlamına gelir. Şiddet harflerinin sekiz harf olduğu ve bu harflerinde kolay hatırlanması için “أَجْدَقُطُ بَكْتُ” ibaresinde kodlandığı görülmektedir. Bununla beraber şiddet ve rihvet sıfatlarının arasında olana “beyniyye” denilmiştir. Beyniyye, sesin ve nefesin tam bir şekilde akıp akmaması arasında kalmasıdır ve aynı zamanda “mütevassıta” adıyla da bilinmektedir.²⁶⁰ Bu harflerin sayısı beş olup “لِنْ عُمَرُ” ibaresindedir. Kalan on altı harf ise rihvet sıfatına sahiptir.²⁶¹ Mekkî ise beyniyye harflerine med harflerini de dahil ederek sekiz harf olduğunu, rihvet harflerinin ise on üç olduğunu savunmuştur.²⁶²

2.2.3.3. İsti‘lâ-İstifâl ve İtbâk-İnfitâh Harfleri

Ziddê istifâlê xu ‘ulwe bi van	ضِدِّيْ اِسْتِفَالِيْ خَوْهْ عَلُوْهْ بِفَانْ	6
Bi jorê ve meyle didit her zeban	بِيْزَوْرِيْ قَهْ مَيْلِيْ دِيْدِيْتْ هَرْ زَبَانْ	
‘Uluw “خَصَّ ضَغَطْ” di gel “قَطْ” bizan	عَلُوْ “خَصَّ ضَغَطْ” دِيْغَلْ “قَطْ” بِيْزَانْ	7
Ziddê infitahe intibaqâ lisan	ضِدِّيْ اِنْفِتَاخَهْ اِنْتِبَاقَا لِسَانْ	
Hurûfê di wê sad (ص) û dad (ض) in bira	خُرُوْفِيْ دِيْوِيْ صَادْ وُ ضَادِنْ بِيْزَا	8
Di gel ta (ط) û za (ظ) ân meke tû mira	دِيْغَلْ طَاءْ وُ ظَاآنْ مَكَهْ تُوْ مِيْزَا	

²⁵⁷ İbnu’l Cezerî, *et-Temhîd fî-İlmi’t-Tecvîd*, 106.

²⁵⁸ Mekkî, *er-Riâye li Tecvîdi’l-Kirâat*, 119; İbnu’l Cezerî, *et-Temhîd fî-İlmi’t-Tecvîd*, 107.

²⁵⁹ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/435.

²⁶⁰ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 117.

²⁶¹ el-Hamed, *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi*, 49.

²⁶² Mekkî, *er-Riâye li Tecvîdi’l-Kirâat*, 117.

“İzlâk sıfatına sahip harfleri “فِرٌّ مِنْ لُبِّ” ibaresindeki harflerdir. Çünkü bu harfler dilin ve dudağın ucundan çıkan harf olduğundan (zelâka/müzleka/izlâk) harfleri denilmiştir. Bu sıfatın zıddı ismât sıfatıdır ki bu sığata sahip harflerden dört (en az) tanesi bir arada toplanamaz.”

İzlâk, harfin telaffuzunda dilin ve dudağın ucundan okunmasıdır. Bu vasfa sahip harflerin okunuşunda kolaylık ve rahatlık vardır.²⁶⁹ Zelâka, bir şeyin ucu anlamına geldiğinden bu vasfa sahip olan harflerin mahreci dil ve dudak uçlarından çıktığından “zelku’l-lisân ve zelku’s-şefeh” tabirleri de kullanılmıştır.²⁷⁰ Bu sıfatın harfleri (ف ا ر ا م ا ن ا ل ا ب) olup bunlardan (ف ا م ا ب) harflerine dilde pasif dudak uçları “zelku’s-şefeh”, (ر ا ن ا ل) harflerine ise dilin uç kısmından üst damağın ön tarafına değinerek çıktığından “zelku’l-lisân” harfleri denilmiştir.²⁷¹ Bu sıfatın zıddı ismât sıfatıdır. İsmât, harflerin telaffuzunda dile ağır gelmesidir. İzlâk harfleri haricinde kalan yirmi üç harf bazılarına göre yirmi iki harf ismât harfleridir.²⁷² Beyitte de belirtildiği üzere ismât harflerinden dört harf bir araya gelemez. Dilbilimcilerin önde gelen isimlerinden Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, üçten ziyade ismât harflerin bir araya gelmesi ve içerisinde izlâk harfi bulundurulmadığı takdirde Arap dilinden olmadığı görüşünü beyan etmiştir. Bunun sebebi ismât harfleri dile ağır geldiğinden kelime içerisinde telaffuzu rahatlatmak için izlâk harflerinden bir harfin olması gerekir. Bundan dolayı aslî Arap lisanının yapısında izlâk harflerinin bulunmasıdır.²⁷³ Şayet ismât harflerinden üçten fazla bir araya gelerek oluşan kelimeler muarreb²⁷⁴ olarak kabul edilir.²⁷⁵

2.2.3.5. Zıddı Olmayan Sıfatlar

Müellifin, kalan beyitlerde bahsettiği zıddı olmayan yedi sıfat şunlardır: Safır, kalkale, lîn, inhirâf, tekrar, tefeşşî ve istitâle sıfatlarıdır. Zıddı olmayan sıfatların tümü bu başlık altında beyitlerle beraber ele alınacaktır.

²⁶⁹ Kurtubî, *el-Muvaddih fi’t-Tecvîd*, 52.

²⁷⁰ Önder, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 119.

²⁷¹ Mekkî, *er-Riâye li Tecvîdi’l-Kirâat*, 136.

²⁷² Mekkî b. Ebî Talib, elif harfinin mahrecinin belli olmadığı görüşünde olduğundan ismât harflerine dahil etmemişler. Bazıları ise elif harfini ismât harflerinden sayarak yirmi üç harf olduğunu belirtmişler.(Önder, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*).

²⁷³ el-Ferâhidî, *Kitabu’l-‘Ayn*, 1/52.

²⁷⁴ Arap diline, ihticâc döneminde Arapça kelime kalıplarına uyarlanarak girmiş olan yabancı kökenli kelimeler için kullanılan terim. (Hüseyin Elmalı, “el-Muarreb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/325.)

²⁷⁵ Mustafa Kılıç, “Kur’ân Eğitiminde Harflerin Sıfatlarından Renklendirme Yoluyla Yararlanma: Zıt Sıfatlar Örneğinde Bir Yöntem Önerisi”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 5/2 (2019), 270.

Hurûfê'd safîrê ne “zeyn (ز), sad (ص) û sîn (س)”	حُرُوفِي دَصْفِيرِي نَه "زَا صَادُ وَ سَيْنُ"	11
Hem ê qalqele “قَطْبُ جَدُّ” emma lîn	هَمْ إِيْنَ قَالَقَلَه "قَطْبُ جَدُّ" أَمَّا لِيْنُ	
Hurûfê'd wê waw (و) û ya (ي) in wekê	حُرُوفِي دَوِي وَ وَاوُ وَ يَائِي وَ كِي	12
Ku sakîn bibin paşê meftûhekê	كُو سَاكِيْنُ بِيْنُ پَاشِي مَفْتُوْحَكِي	
Ji bo lām (ل) û ra (ر) ’ân dibên munherif	رَبُو لَامُ وَ رَا أَن دِيْبِيْنُ مُنْحَرَفُ	13
Di ra (ر) ’ê de tekrîr heye jê birev	دِرَائِي دَه تَكْرِيْرُ هِيَه رِيْ بِرَفُ	
Wekê ku dixunê tu muhkem bike	وَ كِي كُو دِخُونِي تُو مُحْكَمُ بَكِه	14
Di mexrec da ezmanê zû jê veke	دِمَخْرَجْدَا أَرْمَانِي رُو رِيْ فَكِه	
Tefeşî jê wasfe ji bo şîn ê ra	تَفَشِي رِي وَ صَفَه رَبُو شِيْنِي رَا	15
Çi kû deng belave li nik wê bira	چِه كُو دَنَگُ بَلَاقَه لِيْنَكُ وِيْ بَرَا	

Ji bo dad (ض) ê ra (ر) jî dibên mustetîl	رَبُو ضَادِي رَا رِي دِيْبِيْنُ مُسْتَطِيْلُ	16
Hetta mexrecê lam (ل) ê tê ey esîl	حَتَّى مَخْرَجِيْ لَامِي تِيْ أَيْ أَصِيْلُ	
Bi wasf û bi mexrec wê mumtaz bike	بِوَصْفُ وَ بِمَخْرَجُ وِيْ مُمْتَازُ بَكِه	17
Ji za () ê li nik cem’ê çêtir bike	رِيْ طَائِي لِيْنَكُ جَمْعِيْ چِيْتِيْرُ بَكِه	
We kê “أَنْقَضَ ظَهْرُكَ” gayrê wan	وَ كِي أَنْقَضَ ظَهْرُكَ غَيْرِي وَ أَنْ	18
Beyan ke li nik ta (ط) û te (ت) her du wan	بَيَانُ كِه لِيْنَكُ طَاءُ وَ تَا هَرْدُوَانُ	

“Safir harfleri (ز/س/ص) harfleridir. Kalkale harfleri ise “قَطْبُ جَدُّ” ibaresinde yer alan harflerdir. Lîn harfleri vâv (و) ve yâ (ي) harfleri ki bu iki harf sakîn olup önceki harfi fethalı olması gerekir. Lâm (ل) ve râ (ر) harfleri ise inhirâf harfleridir aynı zamanda râ (ر) harfînde tekrîr sıfatı da var ondan (aşırıya gitmekten) kaç. Okuduğun vakit kendine şîar edin. Dil mahrecinde olduğundan dilini oradan (üst ön dişlerin hafif arkasından) çabuk ayır. Tefeşî vasfı (sıfatı) ise şîn (ش) harfî içindir. Çünkü ses orada yayılıyor. Dâd (ض) harfî içinde istitâle denilmiş ki hatta lâm (ل) harfinin mahrecine kadar geliyor (yakınlaşıyor). Özellikle bir araya geldikleri vakit vasıf ve mahreç ile dâd (ض) harfîni zâ/zı (ظ) harfînden ayır. Şu örnekteki gibi ²⁷⁶(أَنْقَضَ ظَهْرُكَ). Tâ (ط) ve tê (ت) harflerinin yanında da beyan et.”

²⁷⁶ el-İnşirâh 94/3.

Safîr, ıslığa benzeyen ses ve kuş sesi anlamlarına gelir.²⁷⁷ Bu sebeple bu sığata sahip harflerin telaffuzunda ıslığa benzer keskin bir sesin zuhur etmesinden bu harflere safîr harfleri denilmiştir. Safîr harfleri üç tane olup bunlar; zây/zêyn (ز), sîn (س) ve sâd (ص) harfleridir.

Kalkale, sözlükte “şiddetli bağrı” anlamında olup tecvid kitaplarında ise; vakf yapılırken bu sığata sahip harflerin vurgulu bir ses çıkarılmasıyla harfin mahrecinde kımıldama meydana gelir gibi bilgiyle karşılaşılır.²⁷⁸ Vasl yapılırken de kalkale olur fakat vakf halinde daha belirgin olduğu görülmektedir. Bu harfler beş tane olup “قُطْبُ جَدِّ” ibaresinde yer alan (ق\ط\ب\ج\د) harfleridir.²⁷⁹ Kalkale-i kübrâ, kalkale-i vustâ ve kalkale-i suğrâ olmak üzere üçe ayrılır. Kelimenin ortasında malum harflerin vasl olarak okunması ve hafif çıkan vurgulu sese kalkale-i suğra aynı şekilde malum harflerin şeddesiz olup vakf yapılmasına kalkale-i vustâ, kelime sonunda şeddeli malum harflerden birine vakf yapılmasıyla ortaya çıkan tam vurgulu sese kalkale-i kübrâ denir.²⁸⁰

Lîn, sözlükte “yumuşaklık” anlamına gelir. Tecvid ilminde ise harfin telaffuzunda yumuşaklık meydana gelmesi lîn sıfatı olması, dile hafif gelmesinden lîn diye adlandırılmıştır.²⁸¹ Lîn sıfatı sadece iki harfte bulunmaktadır. Bunlar vâv (و) ve yâ (ي) harfleridir. Fakat bu sıfatın yerine gelebilmesi için şu şartı taşıması gerekmektedir. Şayet bu iki harften herhangi birinin sakin olması ve ondan önceki harfin harekesi fethalı olması durumunda lîn sıfatı yerine gelmiş olur. Lîn harfleri vakf durumunda med olursa buna meddi lîn de denilir ancak vasl halinde böyle bir durum söz konusu değildir.²⁸²

İnhirâf, lüğavi olarak “meyletmek” anlamına gelir. İstilah anlamı ise bir harfin telaffuzunda başka bir mahrece doğru eğilmesi, meyletmesidir.²⁸³ Sibeveyhî, inhirağ harfleri başlığında sadece lâm (ل) harfinden bahsetmiştir.²⁸⁴ Ebu Amr ed-Dânî ve Kurtubî, inhirağ harfleri bahsinde Sibeveyhî ile aynı görüştedir.²⁸⁵ Bu harfin aynı

²⁷⁷ Nefes, Hamdullah B. Hayreddin'in Cevâhiru'l-İkân fî Şerhi Umdeti'l-İrfân Adlı Eserinin Tecvid İlmindeki Yeri, 185.

²⁷⁸ İbnü'l Cezerî, et-Temhîd fî-İlmi't-Tecvid, 107.

²⁷⁹ Ramazan Pakdil, Ta'lim Tecvid ve Kırâat, İstanbul: İFAV, 10. Basım, 2016, 72.

²⁸⁰ el-Hamed, Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi, 54.

²⁸¹ Pakdil, Ta'lim Tecvid ve Kırâat, 72.

²⁸² Karaçam, Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri, 213.

²⁸³ Pakdil, Ta'lim Tecvid ve Kırâat, 73.

²⁸⁴ Sibeveyhi, el-Kitâb, 4/436.

²⁸⁵ Önder, Tecvid İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları, 130.

zamanda şiddet ve rihvet sıfatları arasında kalan beyniyye harfi olduğunu ifade etmiştir. Râ (ر) harfi ise tekrar sıfatında da bulunması ve lâm (ل) harfinin mahrecine yakın olması hasebiyle Sibeveyhî'den sonra gelenler inhirâf harflerini lâm (ل) ve râ (ر) harfleri olarak kabul etmişlerdir. İbnu'l-Cezerî²⁸⁶, Mekkî b. Ebî Talib²⁸⁷ ve Molla Halil gibi alimler lâm (ل) ve râ (ر) harflerini inhirâf harflerinden saymışlardır. Molla Halil, râ (ر) harfinin tekrar sıfatına da değinerek harfin telaffuzunda dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Tekrar, sözlükte “tekrarlamak” anlamına gelir. Tecvid ilminde ise dil ucunda oluşan sarsıntıyla mükerrer etmesidir.²⁸⁸ Bu sıfat sadece râ (ر) harfine özel bir sıfattır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere müellif bu konuda okuyucunun dikkatli davranması ve abartıdan kaçınması gerektiği ifade etmiştir. Aşırıya kaçmamanın çözümünün ise dilini hızlıca mahreç yerinden ayırmak olduğunu belirtmiştir.

Tefeşşi, lügatta “yayılmak” anlamına gelir. Tecvid ilminde ise sesin dil ve damak arasında yayılması anlamına gelir.²⁸⁹ Bu sıfata sahip olan sadece şîn (ش) harfidir. Müellif, tefeşşi sıfatını “ağızda sesin yayılması” olarak tabir etmiştir. Sıfatın genel manasından dolayı İbnu'l-Cezerî şîn (ش) harfiyle beraber rihvet, tekrar, lîn, istitâle gibi sıfatların harflerinde de sesteki akışkanlığından dolayı görülebileceğini belirtmiştir fakat genel itibariyle şîn harfi daha baskın olduğundan tefeşşi olarak kabul etmiştir.²⁹⁰

İstitâle, “uzatmak” anlamına gelir. İstitâle vasfı yalnızca dad (ض) harfinde bulunmaktadır. Müellif sıfatı tabir ederken, istitâle harfinin telaffuzunda lâm (ل) harfinin mahrecine kadar ağızda yayılmasıdır şeklinde ifadelendirmiştir. Cumhurun görüşü de bu yöndedir. Bu sebeple bazı alimler dad (ض) harfinin tefeşşi harfi olduğunu savunmuştur.²⁹¹ Aynı zamanda müellif istitâle sıfatını açıklarken bazı hususlara dikkat edilmesi gerektiğini beyan etmiştir. İstitâle sıfatı ve mahreç hariç sıfatları ortak olan dâd (ض) ve zâ/zı (ظ) harfinin benzerliği olduğundan okuyucunun temkinli davranması gerektiğini ve özellikle ²⁹²“الَّذِي أَنْقَضَ ظَهْرَكَ” ayetinde görüldüğü üzere yan yana geldiklerinde harflerin telaffuzunda dikkatli olunmasını ifade

²⁸⁶ İbnu'l Cezerî, *et-Temhîd fî-İlmi't-Tecvîd*, 128.

²⁸⁷ Mekkî, *er-Riâye li Tecvîdi'l-Kirâat*, 133.

²⁸⁸ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 121.

²⁸⁹ Temel, *Kıraat ve Tecvid İstilahları*, 131.

²⁹⁰ İbnu'l Cezerî, *et-Temhîd fî-İlmi't-Tecvîd*, 97.

²⁹¹ Kurtubî, *el-Muvaddih fî't-Tecvîd*, 53.

²⁹² el-İnşirâh 94/3.

etmiştir. Bu minvalde dâd (ض) harfinin istitâle ve mahreci hariç zâ/zı (ظ) harfiyle bütün sıfatları ortaktır.²⁹³ Ayrıca müellif, dâd (ض) harfinin tâ (ط) ve tê (ت) harflerine de sıfat ve mahreçlerine yakın olduğunu telaffuz edilirken harflerin çıkışında daha gayretli olmayı ve birbirinden ayırt etmenin gerekliliğini beyan etmiştir.

2.2.4. Harflerin Sıfatlarının Taksimi (Kısımları)

Müellif, bu bölümde harflerin sıfatlarını taksim etmiş ve örneklerle harflerin ince ve kalın okunması gereken yerlere değinmiştir. Bu bölüm toplam 28 beyitten müteşekkildir.

Sifatê me go tê hinik qaim in	صِفَاتِي مَهْ كَوْتِي هِنَاكَ قَائِمِينَ	1
Hinik jî ze'if in hinik mülayim in	هِنَاكَ زِي ضَعِيفِينَ هِنَاكَ مُلَائِمِينَ	

“Bahsettiğimiz bu sıfatların bazıları kuvvetli, bazıları zayıf, bazıları ise orta derecede olan sıfatlardır.”

Müellif harflerin telaffuzuyla beraber sahip oldukların sıfatların taksimini üçe ayırmıştır. Bunlar; kuvvetli, orta ve zayıf sıfatlardır. Her bir sıfatı kuvvet derecesine göre taksim etmiştir. Müellif, harflerin mahreçleri bölümündeki son beyitte “mahreçler, harflerin mizanı ve harflerin sıfatlarına vakıf olmanın metodudur.” şeklinde ifade etmişti. Bu bölümde ise mahreçlerin ölçüsü sıfatlar olduğundan kuvvetlerine göre ayırmıştır.

Sifatê qawîne itbak û şidde	صِفَاتِي قَوِينَه اِطْبَاقُ شِدَّة	2
We reng istitâle safir qalqele	وَرَنْكُ اِسْتِطَالَه صَفِيرِ قَلْقَلَه	
Di gel cehr û tekrîr û hem inhirâf	دِگَلْ جَهْرُو تَكْرِيرُ وَ هَمْ اِنْجِرَافْ	3
We ‘ulw û tefeşî sifatê di’af	وَعُلُوْ وَ تَفَشِّي صِفَاتِي ضِعَافْ	
Xu hems û inîtah in rexw û istifâl	خُوَه هَمْسُ وَ اِنْفِتَاحِنْ رَخْوُ وَ اِسْتِفَالْ	4
We ma beyne ğayrê evan ey heval	وَمَا بَيْنَه غَيْرِي اَقَانْ اَيُّ هَقَالْ	

“Kuvvetli sıfatlar; itbâk, şiddet, istitâle, safir, kalkale, cehr, tekrîr, inhirâf, isti‘lâ ve tefeşî olup zayıf sıfatlar ise; hems, inîtah, rihvet, istifâl olup bu ikisi dışında kalanlar ise orta sıfatlardır ey arkadaş!”

²⁹³ Önder, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 126.

Sıfatlar bölümünde on sekiz sıfat verilmişti. Bu sıfatlardan on tanesi (itbâk, şiddet, istitâle, safır, kalkale, cehr, tekrar, inhirâf, isti‘lâ ve tefeşsi) kuvvetli sıfatlardır. Kalan sıfatlardan dördü (infitâh, istifâl, hems ve rihvet) zayıf sıfatlardır. Kalan son dört sıfat ise (lîn, beyniyye, ismât ve izlâk) mütevassıt (orta) sıfatlardır. Orta sıfatlarda iki sıfat daha vardır. Bunlar; mehtût ve hâvî sıfatlardır.²⁹⁴ Aynı zamanda çalıştığımız eserin haşiyelerinde bulunmaktadır.²⁹⁵ Bu beyitlerde de açık bir şekilde sıfatların taksimatı yapıldıktan sonra harflerin sahip oldukları sıfatlarla, harflerin birbirinden nasıl ayırt edilebileceği örneklerle birlikte izah edilmiştir.

Li wifqa sıfatê'd xu ne herf bizan	لَوْفَقًا صِفَاتِي دُخُوهُ نَه حَرْفُ بَرَانْ	5
Ri'ayet bike weqtê nutqa biwan	رِعَايَتْ بَكِه وَقْتِي نُطْقًا بِوَانْ	
Binê her yekî çend sifet tê hene	بِنِي هَر يَكِي چَنْدُ صِفَتِ تِي هَنَه	6
Li terzek bibêje kû pêk ve we ne	لِطَرَزَكْ بِيْبِيْزَه كُو پِيْكْفَه وَه نَه	

“Sıfatlarına uygun bir şekilde harfi okumayı (telaffuz etmeyi) bil! Okuduğun vakit sıfatlarla haklarına (harflerin mahreçlerine) riayet et! Her harfin altında telaffuzlarına göre birkaç sıfat vardır. Bahsi geçen sıfatları şöyle inceleyelim”

Tecvid, tilavetin ziynetidir. Bu lazimî sıfatlarda tecvid ilminin esaslarındandır. Bununla beraber sıfatlarla, harflerin hakkına riayet edilmesi Kur'an tilavetini güzelleştirir. Bundan dolayı harflere haklarını vermek, onları mahreçlerine göre sıralamak ve o mahrecin ölçüsüne göre telaffuz edilen harfi sahih kılmak okuyucu üzerine farzdır.²⁹⁶ Her harfin en az beş en fazla yedi sıfatı vardır.²⁹⁷ Molla Halil'in verdiği harflerin sahip oldukları sıfatların tablosu alt başlıkta gösterilecektir.

2.2.4.1. Harflerde Bulunan Sıfat-ı Lazimeler Tablosu

Tablo öncesi, sıfatların içinde barındırdıkları harflerin ibareleri verilecektir. Bu şekilde hangi harfte hangi sıfatın olduğu muayyen olacaktır.

Hems: “فَحَئْهُ شَخْصٌ سَكَّتْ” ibaresinde bulunan harflerin tümü olup geri kalan harfler cehr sıfatıdır.

²⁹⁴ Şan, *Molla Halil Siirdi'nin Kırâatlere Yaklaşımı*, 224.

²⁹⁵ Siirdi, *Şeyh Fudayl Nüshası*, vr. 3b.

²⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fîl Kırâati'l Aşr*, 1/212; Dâni, *et-Tahtid fî'l-İtkân ve't-Tecvîd*, 68.

²⁹⁷ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, 78.

Şiddet: “أَجْدُ قَطُّ بَكْتُ” ibaresinde yer alan harflerin tamamıdır. Beyniyye: “لِنْ عُمْرَ” ibaresindeki harflerdir. Kalan on yedi harf rihvet sıfatıdır.

İsti'lâ: “خُصَّ ضَعُطٌ قَطُّ” ibaresinde olan harflerdir. Bunların haricinde olan harfler ise istifâle sıfatıdır.

İtbâk: “صاضاطاظ” harfleridir. Haricinde bulunan harfler infitâh sıfatıdır.

İzlâk: “فِرَّ مِنْ لُبِّ” ibaresinde yer alan harflerdir. Bunların dışındaki harfler ismât sıfatıdır.

Safir: “زاساص” harfleridir.

Kalkale: “قُطْبُ جَدُّ” ibaresinde bulunan harflerdir.

Lîn: “و ve ي” harfleridir.

İnhirâf: “ر ve ل” harfleridir.

Tekrir: “ر” harfidir.

Tefeşşi: “ش” harfidir.

İstitâle: “ض” harfidir.

ء	Hemze	Cehr- Şiddet- İstifâle- İnfitâh-İsmât.
ا	Elif	Cehr- Şiddet- istifâle- infitâh-ismât.
ب	Bê	Cehr- Şiddet- İstifâle- İnfitâh- İzlâk- Kalkale
ت	Tê	Hems- Şiddet- İstifâle- İnfitâh- İsmât
ث	Sê	Hems, rihvet, istifâle, infitâh, ismât
ج	Cim	Cehr, şiddet, istifâle, infitâh, ismât, kalkale
ح	Hâ	Hems, rihvet, istifâle, infitâh, ismât
خ	Ha/Hı	Hems, rihvet, isti'lâ, infitâh, ismât.
د	Dâl	Cehr, şiddet, istifâle, infitâh, ismât, kalkale
ذ	Zâl	Cehr, rihvet, istifâle, infitâh, ismât
ر	Râ	Cehr, beyniyye, istifâle/isti'lâ, infitâh, izlâk, inhirâf, tekrar
ز	Zây	Cehr, rihvet, istifâle, infitâh, ismât, safir
س	Sin	Hems, rihvet, istifâle, infitâh, ismât, safir
ش	Şin	Hems, rihvet, istifâle, infitâh, ismât, tefeşşi

ص	Sâd	Hems, rihvet, isti'lâ, itbâk, ismât, safır
ض	Dâd	Cehr, rihvet, isti'lâ, itbâk, ismât, istitâle
ط	Tâ/Tı	Cehr, şiddet, isti'lâ, itbâk, ismât, kalkale
ظ	Zâ/Zı	Cehr, rihvet, isti'lâ, itbâk, ismât
ع	'Ayn	Cehr, beyniyye, istifâle, infitâh, ismât
غ	Ğayn	Cehr, rihvet, isti'lâ, infitâh, ismât
ف	Fâ/Fe	Hems, rihvet, istifâle, infitâh, izlâk
ق	Kâf	Cehr, şiddet, isti'lâ, infitâh, ismât, kalkale
ك	Kêf	Hems, şiddet, istifâle, infitâh, ismât
ل	Lâm	Cehr, beyniyye, istifâle, infitâh, izlâk, inhirâf
م	Mîm	Cehr, beyniyye, istifâle, infitâh, izlâk
ن	Nûn	Cehr, beyniyye, istifâle, infitâh, izlâk
و	Vâv	Cehr, rihvet, istifâle, infitâh, ismât
ه	He	Cehr, rihvet, istifâle, infitâh, ismât
ي	Yâ	Cehr, rihvet, istifâle, infitâh, ismât

Med harfleri “و,ا,ي” harfleri ise; cehr, rihvet, infitâh, ismât, istifâle sıfatlarıdır.²⁹⁸

2.2.4.2. Harflerdeki Terkik Durumu

Terkik, sözlükte “inceltmek” anlamına gelir.²⁹⁹ Tecvid ilminde ise; harfin telaffuzunda dilin kökü aşağıda kalıp çıkan harfin ince okunmasıdır.³⁰⁰ Tefhim ise terkikin zıddı olup sözlükte “kalınlaştırmak” anlamına gelir.³⁰¹ Tecvid ilminde ise; harfin telaffuzunda dil kökü üst damağa yükselmesiyle çıkan harfin kalın okunmasıdır.³⁰² Kur'an tilavetinde, harflerin telaffuzunda yapılan hatalardan biri de kalın harfi ince, ince harfi kalın okumaktır. Bu sebeple müellif bu hatalara dikkat çekmiş ayrıca sıfatlarına ve mahreçlerine göre kalın mı ince mi okunması gereken harfleri örneklerle birlikte izah etmiştir. Bu bölümün ekseriyeti (verilen örnekler dahil) İbnü'l-Cezerî'nin “Mukaddime” adlı eseriyle örtüşmektedir.

²⁹⁸ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 81.

²⁹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 3/1706.

³⁰⁰ Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, 132.

³⁰¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 5/3362.

³⁰² Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 221.

Hurûfê' stifalê mureqqeq bike	حُرُوفِي اسْتِفَالِي مُرَقَّقٌ بَكِه	7
Elif (ل) qat li pêy wan mufexxem meke	أَلِفٌ قَطٌ لِيَّيْ وَأَنْ مُفَخِّمٌ مَكِه	
Li pêy ra (ر) û 'ulwan mufexxem bizan	لِيَّيْ رَاءُ و عُلوَانُ مُفَخِّمٌ بِرَانُ	8
Çi kû je terzê ma qablê ye ey cuwan	چِه كُو ژُ طَرَزِي مَآ قَبْلِي يِه أَيِ جُوَانُ	
Bizane cihê zenna tefxîmê bit	بِرَانِه جِهِي ظَنَّا تَفْخِيمِي بِتْ	9
'Înayet li terqîqê tê zede bit	عِنَايَتٌ لِنَرْقِيقِي تِي زِيدِه بِتْ	

“İstifâl harflerini ince yap (oku). Bu harflerin önüne elif (ل) gelince kalın yapma (okuma). Ama isti‘lâ harfleri ve râ (ر) harfinin elif (ل) önüne gelirse kalın yap (oku). Çünkü elif (ل) harfî kendinden önceki harfîn vasfını taşır. Bil ki bu istifâle harflerinden biri kalın harflerin yanına gelirse ince okumak için gayretini artır.”

İstifâl sıfatı, isti‘lâ sıfatının zıddı olup ince okunan harfleri içinde barındırır. Müellif bu beyitte, ince okunması gereken bir harfin ardından med harfi olan elif (ل) geldiğinde, okuyucunun tefhim yapmaması gerektiğini şiddetle uyarmıştır. Med harfi olan elif (ل), kendinden önceki harfîn harekesini fethalı kabul eder. Harfin sıfatına göre ince ya da kalın okunur. Bu sebeple elif (ل) harfinden önceki harf istifâle sıfatını taşıyorsa kalın okunmaması gerekir aksine harfe uyum sağlayıp ince okunmalıdır. Şayet râ harfi ya da isti‘lâ harflerinden birinin önüne elif (ل) harfi gelirse o vakit tefhim şart olur. İnce okunması gereken harfler, kalın harflerin komşusu olduğunda terkik vasfını terkedip tefhim yapılmaması gerektiğini aksine okuyucunun gayretini artırıp her harfîn vasfına göre telaffuz etmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Wekî hemza “أَهْدِنَا”, “أَعُوذُ”, “الْحَمْدُ”	وَكِي هَمَزَا أَلْحَمْدُ أَعُوذُ أَهْدِنَا	10
We “لَنَا”, “لِلَّهِ” û we lama di “اللَّهُ”	وَاللَّهُ وَلَا مَا دِلِلُّهُ لَنَا	
“وَلَا الضُّ” û “وَلَيْتَلَطَفُ” û “عَلَى اللَّهِ”	عَلَى اللَّهِ وَلَيْتَلَطَفُ وَلَا الضُّ	11
We mîma “مَخْمَصَةٌ” hem “مَرَضٌ”	وَمِيمَا دِ مَخْمَصَةٌ هَمْ مَرَضٌ	
We reng ba’e “بَرْقِي” û “بَاطِلٌ”	وَرَنْكَ بَاءَ بَرْقِي وَبَاطِلٌ بِدِي	12
Ri’ayet bike şidde û cehrê di wê	رِعَايَتٌ بَكِه شِدُّ وَ جَهْرِي دَوِي	

“(لَنَا), (لَهُ), (أَعُوذُ), (الْحَمْدُ) “Tıpkı (أَهْدِنَا) ve (وَلَا الضُّلَّيْنِ)³⁰³, (وَلَيْتَ أَطْفُفَ), (عَلَى اللَّهِ), (مُخَمَّصَةٍ) ve (بَاطِلُنَ), (بَرَقَ) ve bununla beraber (مَرَضُنَ) kelimelerindeki mim harfini (ince oku) ve (بِذِي) kelimelerindeki bâ harfini (ince oku) şiddet ve cehr sıfatlarına da riayet et.”

Müellif, hata yapılma ihtimalinin yüksek olduğu bazı muayyen lafızlar üzerinden örnekler vererek okuyucunun temkinli davranması gerektiğini vurgulamıştır. Özellikle hemzenin kalın telaffuz edilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Hemzenin ince harflerden önce gelmesi, kelime veya cümle içindeki durumuna bakılarak ince okunmasına dikkat çekmiştir. Bunun amacı ise okuyuş esnasında bu sıfatlara riayet edilmezse vafında bir değişme meydana gelir ve ‘ayn harfine dönüşür. Nitekim bu kurallara riayet etmeyen veya bu bilgilerden uzak olan kimseler hemzeyi, “‘ayn” harfinin mahreci gibi çıkarabilirler. İster (أَعُوذُ), (الْحَمْدُ) ve (أَهْدِنَا) lafızlarında olduğu gibi hemzenin yanındaki harf istifâle harflerinden olsun, ister (لَهُ) lafzındaki lafzatullah lâminin kalın okunduğu harfin yanında olsun, hemze ince okunmalıdır. Müellifin sayfa kenarlarında yazdığı haşiyelerde verilen örneklerden yola çıkarak hemzenin şiddet sıfatını yerine getirilmesi gerektiği ve yanındaki harflerin de kendi sıfatlarına uygun okunması gerektiğinin vurgusu görülür. Aynı şekilde hemzenin, mufehhem olan lâm harfine komşu olması veya boğaz harfi olan ‘ayn harfine komşu olması hemzenin terkik vafından ödün verilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Bununla beraber istifâle sıfatına sahip olan lâm harfi içinde bu kaide geçerlidir. Nazım sahibi (لَنَا) lafzındaki birinci lâmi, kesra harekesinden dolayı lafzatullahı ince okunması, (لَهُ) misalinde de lâm harfinin nûn harfine komşu olması hasebiyle ince okunması gerektiğini ifade etmiştir. Bir sonraki örnek olan (عَلَى اللَّهِ) lafzındaki hemze ile benzer bir durumun varlığı görülmektedir, Lafzatullah lâminin kalın olmasına rağmen harfi cerdeki lâm harfinin ince okunması gerekir. Bir başka örnekte (وَلَيْتَ أَطْفُفَ) lafzındaki sakın olan ve fethalı olan lâm harflerinin ikisi de ince okunması gerekir. Burada hem itbâk hem de isti‘lâ sıfatını kendinde bulunduran (ط) harfi kalın okunması gereken bir harf olduğundan lâm harfinin ince okunması zor gelse de lâmi ince okumaya gayret edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Aynı şekilde (وَلَا الضَّالَّيْنِ)³⁰⁴ kelimesinde de her ne kadar kalın bir harfe komşu olmuş olsa da buradaki lâm aynı şekilde ince okunması gerektiği ifade edilmiştir. Keza, mîm harfi içinde verdiği örnekte

³⁰³ Molla Halil, nazım sebebiyle vezne uyum sağlanması için (وَلَا الضَّالَّيْنِ) lafzını (وَلَا الضُّلَّيْنِ) diye kısaltılmıştır.

³⁰⁴ el-Fatiha 1/7.

görüldüğü üzere (مُخَصَّصَةً) lafzındaki her iki mîm harfinin de ince okunması gerekir. Bu sebeple müellif, istifâle harflerinin kalın harflerin arasında da olsa ince okunması konusunda okuyucunun gayretini artırmasını ve dikkatli olunması gerektiğini şiddetle belirtmiştir. Bir diğer örnekte de râ ve dâd iki kalın harfe komşu olan (مَرَضٌ) kelimesindeki mim harfî de aynı şekilde ince okunmalıdır. Müellif, bâ harfî için örnekler vermiş bununla beraber haşiyelerinde bâ harfî ile ilgili iki ikaza dikkat çekmiştir. Bunlardan ilki (بَرْقٍ), (بَاطِلٌ) kelimelerinde de görüldüğü üzere kalın harflere komşu olan bâ harfinin ince okunmasıdır. Diğeri ise (بِذِي) örneği üzerinden bâ harfinin hem ince okunması gerektiği hem de cehr ve şiddet sıfatlarını belirgin kılarak fâ (ف) harfinden ayırt edilmesidir.

Wekê cîma “حَجُّ” û “فَجْرٌ” û gayrê wan	وَكِي جِيمَا حَجُّ وَ فَجْرِي غَيْرِي وَأَنْ	13
Beyan ke gelek sakine qelqelan	بَيَانُ كَهْ غَالِكْ سَاكِينِي قَلْقَلَانُ	
Di waqfê de bêhtir beyan ke ewan	دِوَقْفِي دَهْ بِيَهْتِرْ بَيَانُ كَهْ أَوَانُ	14
Di gel ha'e (ح) “حَصْحَصٌ” û “أَحْطُتُ” û “أَلْحَقَانُ”	دِغَلْ حَاءْ حَصْحَصُنْ أَحْطُتُ الْحَقَّانُ	
We reng sîn e “يَسْطُرُ” û di gel “مُسْتَقِيمٌ”	وَرَنْغْ سِينَا يَسْطُرُ دِغَلْ مُسْتَقِيمٌ	15
Mureqqeq bike ra'ê jî ey fehim!	مُرَقَّقْ بَكِهْ رَائِي ژِي أَيِّ فَهِيمْ	

“Tıpkı (حَجُّ), (فَجْرٌ) ve bunların dışındaki kelimelerdeki cîm harfî (bâ harfî gibi ince oku, ceahr ve şiddet sıfatlarına riayet et). Sakin olduğunda kalkaleyi belli et. Vakıf halinde ise daha çok harfin kalkalesini belli et. Bununla beraber (حَصْحَصٌ), (أَحْطُتُ) ve ³⁰⁵(أَلْحَقَانُ) kelimelerindeki hâ harfini ince oku. Aynı şekilde (يَسْطُرُ) ve ³⁰⁶(مُسْتَقِيمٌ) kelimelerindeki sîn harfini de incelt. Râ harfinin de ince okunduğu yerler...”

Müellif, bâ harfinin ince okunması ve ceahr-şiddet sıfatlarının hakkını verilmesi gerektiğini ifade ettikten sonra ortak sıfatlara (ceahr, şiddet, istifâle, infitâh ve kalkale) sahip olan cîm harfine de dikkat çekmiştir. Haşîye de belirtildiği üzere cîm harfî, ceahr ve şiddet sıfatlarını belirgin kılmadığı takdirde şîn harfîyle karıştırılabileceği ifade edilmiştir. Aynı şekilde cîm harfinin, ince okunması gerektiğini söylemiş bununla beraber ceahr ve şiddet sıfatlarıyla istifâle ve kalkale sıfatlarına da dikkat çekmiştir. Siirdî, (فَجْرٌ) örneğinde kalkale harflerinden cîm

³⁰⁵ Yunus suresi 35. ayetindeki “أَقَمْنِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ” geçen iki tane (حَقُّ) kelimesi için kullanılmıştır.

³⁰⁶ Râ harfinin tefhim ve terkik şartlarının anlatıldığı beyitte devamı gelecektir.

harfinin sakin olmasıyla kalkale sıfatlarını belli etmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Ardından kalkale harflerinden birinin (cîm) (حَجُّ) örneğinden yola çıkarak vakf halinde olması durumunda kalkale vasfını daha belirgin hale getirilmesini belirtmiştir. Bâ ve cîm harfleri üzerinden kalkale sıfatına değindikten sonra tekrardan ince okunan harflerden bahsetmiştir. Siirdî, hâ (ح) ve sîn (س) harflerin istifâle özelliğine değindikten sonra örneklerle okuyucuya uyarılarda bulunmuştur. Her iki harf için beyitlerde verilen örnekler malumdur. Buradaki önemli husus, bu iki harfin (istifâle sıfatına sahip harfler) ayrı ayrı isti‘lâ harflerinden herhangi birine komşu olmasıyla kalın okunmaması gerektiği, kendi sıfatının hakkını vererek ince okunması gerektiği belirtilmiştir. Bu ikazların ardından ince ve kalın okunabilen râ harfinin şartlarından söz edilmiştir.

2.2.4.3. Râ Harfinin Tefhim ve Terkiki

Müellif, terkik vasıflı harflerden bahsederken râ harfinin terkik ve tefhim olma durumunu şartlarıyla birlikte ele almıştır. Konuyla ilgili görüşlerine altı beyitte yer vermiştir. Öncelikle râ harfinin terkikini ardından tefhimini son olarak hem terkik hem tefhim okunmasında caiz olan durumdan söz etmiştir. Bu durumlar harfin makabline, harfin harekesine ve komşu olan sıfatlarına göre şekillenmektedir. Ayrıca her bir durum örneklerle izah edilmiştir. Bir önceki beyitin sonunda râ harfinin ince okunduğu yerler diye bitirilmişti. Bu beyitte ise Râ harfinin ince okunmasının şartları ele alınacaktır.

We lêkin di weqtê kû meksûr e bit	وَلَيْكُنْ دَوْقَتِي كُو مَكْسُورَه بِيْ	16
We yan sakine paşê meksûr ê bit	وَيَانْ سَاكِنِي پَاشِي مَكْسُورِي بِيْ	
Liwê şarte ewe kesre asliyye bit	لِوِي شَرَطْ أَوَه كَسْرَه أَصْلِيَّه بِيْ	17
Sebeb sakinin ibtida'ê ne bit	سَبَبْ سَاكِنِيْنْ اِبْتِدَائِي نَبِيْ	
Wereng dê sebeb teb'a ya'ê ne bit	وَرَنَگْ دِي سَبَبْ تَبْعَا يَائِي نَبِيْ	18
Ewe her sebeb kû mufexxem dibit	أَوَه هَر سَبَبْ كُو مُفَخَّم دَبِيْ	
Di nehwe "إِنْ ارْتَبْتُمْ" û "ارْحَمُوا"	دِ نَحْوِي اِنْ ارْتَبْتُمْ اِرْحَمُوْ	19
Di gel "رَبِّ ارْجِعُونِ" û "يَا بُنَيَّ ارْكَبْ"	دِگَلْ يَا بُنَيَّ ارْكَبْ رَبِّ ارْجِعُوْ	
We hem şerta ma qablê 'ulwan ne bit	وَهَمْ شَرَطْه مَا قَبْلِيْ عُلْوَانْ نَبِيْ	20
We ger ne wekê wan mufexxem dibit	وَكِرْ نِه وَكِيْ وَاَنْ مُفَخَّم دَبِيْ	
Di "فَرَقِ" xilaf sebeb du kesran heyê	دِ فَرَقِيْ خِلَافْ سَبَبْ دُو كَسْرَانْ هِيَه	21
L inik ekserê wanê terqîq cê ye	لِيْكَ اَكْثَرِيْ وَاِنِيْ تَرْقِيْقْ چِي يَه	

“Şayet râ harfî kesra harekeli olursa veya kendisi sakın kendisinden önceki harfin harekesi kesra olursa ince okunur. Şayet bu kesra harekesi asli olursa terkik edilir (ama arizi kesra ise o vakit terkik edilmez).³⁰⁷ Çünkü iki sakın harfle ibtida edilmez. Bununla beraber râ harfî “yâ-i mütekellim” kesrasına tabi ise terkik edilmez. Bu sebeplerden tefhim okunur. Bunun örnekleri şunlardır; (يَا بُنَيَّ), (ارْحَمُونِ), (إِنْ ارْتَبْتُمْ) ve (رَبِّ ارْجِعُونِ). Ayrıca isti‘lâ harfinin öncesinde sakın olan râ harfini, isti‘lâ harfine göre kalın telaffuz et. Fakat “فِرْقٍ” lafzında iki kesra olmasından râ harfinin okunuşunda ihtilaf vardır. Çoğunluk (kıraat alimlerinin ekseriyeti) terkik ile okunmasının güzel (iyi) olduğunu kabul etmişlerdir.”

Râ harfî, içinde bulunduğu şartlara göre kalın ya da ince okunur. İnce okunması gereken şartlardan biriside râ harfinin harekesi lazimî kesra olursa ince okunur. Örneğin; ³⁰⁸ (وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ) ayetinde bulunan râ harfinin durumu lazimî kesra olup ince okunmalıdır. Bir sonraki şartı, râ harfî sakın olup kendisinden önceki harfin harekesi kesra olduğu zaman ince okunur. Örneğin; ³⁰⁹ (لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً) ayetinde geçen “شِرْعَةً” lafzındaki râ harfî, kendisi sakın ve makablinin kesralı olmasından dolayı ince okunur. Müellif, bu şartın üzerine bir şart koyar ve nüshanın haşiyelerinde şöyle geçer. Bu şart, râ harfî sakın olması ve makablindeki harfin kesrası arizi kesra olmamasıdır. Bu şarta ek olarak râ harfî ve makabli sakın olup ondan önceki harfin harekesi kesra olursa râ harfî terkik okunur. Müellif bu şartlara binaen bir hususa dikkat çekmiş ve râ harfinin tefhim edilmesi gereken şartlarından bahsetmiştir. Ya-i mütekellime binaen harfin harekesi kesra olup kendisinden sonra sakın olan râ harfî kalın okunur. Haşiyede buna örnek olarak (رَبِّ ارْجِعُونِ) lafzında râ harfinin makablinde bâ harfinin harekesi ya-i mütekellimden dolayı arizi kesra ile harekelenmiş ve râ harfî tefhim edilmiştir. Bununla beraber yukarıda verilen örneklerde hem ya-i mütekellim hem de hemze-i vasıldan dolayı râ harfinin tefhim edildiği görülmektedir. Râ harfinin kalın okunduğu yerlerden biri de fetha ve damme harekeli olması halindedir. Bununla beraber isti‘lâ harflerinden önce gelen sakın râ harfinin kendisinden önceki harfin harekesi ister kesra olsun

³⁰⁷ Arizi Kesra: Sakın olması gereken bir harfin maruz kaldığı durum neticesinde zaruretten dolayı kesra ile harekelenmesine denir. Ekseriyetle vasıl hemzesi arizi kesra ile harekelenir. İki sakın harfin caiz olmamasından dolayı hareketlerin en hafifi olduğundan kesra harekesi ile harekelenir. (إِنْ ارْتَبْتُمْ)

³⁰⁸ el-Bakara 2/115.

³⁰⁹ el-Mâide 5/48.

isterse fetha ve dammeli olsun kalın okunur. Bu bilgiye örnek olarak; (قِرطاس) ve (مِرصاداً) lafızları verilir. Kırmızı yazılan harflerde de görüldüğü üzere râ harfin makablindeki kesralı harf ister istifâle ister isti‘lâ harfi olsun mabadinde isti‘lâ harfi olursa râ harfi kalın okunur. Fakat râ harfi sakın, makabli kesralı ve mabadi isti ‘lâ harfi kesralı olursa râ’nın hem ince hem kalın okunması hususu söz konusudur. Örnek olarak; (فِرْقِي) kelimesinde râ harfini Mısır ve Endülüs alimlerinin ekseriyeti ince okunmasını, diğerleri ise kalın okunması gerektiği görüşünü savunmuşlardır.³¹⁰ Bu iki görüşünde sahih olduğu fakat mütevatir olan görüş ince okunmasıdır.³¹¹ Molla Halil’de beyitin sonunda ince okunmasının daha güzel olduğu görüşünü benimsemiştir.

2.2.4.4. Harflerdeki Tefhim Durumu

Müellif, râ harfinin terkik ve tefhimini ele aldıktan sonra harflerin tefhim ile okunması gereken durumlarını ve bazı sıfatların hakkını vererek harflerin birbirinden ayırt edilmesi hususunu örneklerle beraber ele almıştır.

Tu tefxim bike lama “الله” wekî	تُو تَفْخِيمُ بَكِه لَامَا اللَّهُ وَكِي	22
Li pey dammekî bête yan fethekî	لَيْيَ ضَمَكِي بَيْتِه يَانَ فَتْهَكِي	
Wu ha reng ‘ulwan mufexxem bike	وُهَا رَنْگِه غُلْوَانْ مُفَخِّمُ بَكِه	23
Di itbaqê tefxim ê bêhtir bike	دِ اِطْبَاقِي تَفْخِيمِي بَيْهْتِرُ بَكِه	
Beyan ke hem itbaqê muddeğeman	بَيَّانُ كِه هَمْ اِطْبَاقِي مُدْغَمَانْ	24
Di nehwe “أَحَطْتُ” û “بَسَطْتُ” ewan	دِ نَحْوِي أَحَطْتُ بَسَطْتُ أَوَانْ	
Di “تَخَلَّفُوا” da xilafek heye	دِ تَخَلَّفُوا دَا خِلَافُكْ هِيَه	25
We lê muxtar izhaba itbaqê ye	وَلِي مَخْتَارْ اِذْهَابَا اِطْبَاقِي يَه	
Bivî tarzê idğama naqise ye	بِئِي طَرْزِي اِدْغَمَا نَاقِصَه يَه	26
Wekê kû sifet jê biçit tamme ye	وَكِي كُو صِفَتْ زِي بِحِيتْ تَامَه يَه	

“Fetha ve dammeli harften sonra Lafzatullah (الله) lafzındaki lâm harfini tefhim (kalın) yap. İsti‘lâ harflerini de kalın yap özellikle itbâkı daha kuvvetli kalın oku. (أَحَطْتُ) ve (بَسَطْتُ) örnekleri gibi idğam edilen itbak harflerini belirgin kıl. (تَخَلَّفُوا) örneğinde ise isti‘lâ sıfatını belirgin kılsa

³¹⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fil Kiraati’l Aşr*, 1/103.

³¹¹ el-Hamed, *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi*, 79.

(yukarıdaki örneklerdeki itbâk sıfatını belirgin kılsa) bu durum nakıs idğama işaret eder. Şayet sıfatı kaldırırca tam idğam olur.”

Müellif, lâm harfinin ince okunması gereken yerleri beyan ettikten sonra râ harfinin bazı şartlarına değinmiştir. Ardından tekrar lâm harfinden devam ederek kalın okunması gereken harfleri açıklamıştır. Lafzatullah, “lafız” ve “اللَّهُ” kelimesinden meydana gelmekte olup “اللَّهُ” lafzını içeren şeydir. “اللَّهُ” lafzında veya makablinde bulunan kelimenin son harekesi fetha veya damme olduğu takdirde “اللَّهُ” lafzındaki lâm harfinin tefhim edilmesi gerekmektedir.³¹² Ancak lafzatullahın makablindeki hareke kesra olursa bu durumda lâm terkik edilir.³¹³ Örnek olarak “عَبْدُ اللَّهِ” lafzındaki dâl harfi dammeli olduğundan “اللَّهُ” lafzındaki lâm tefhim edilir. Besmele örneğindeki “بِسْمِ اللَّهِ” mîm harfinin kesralı olmasından “اللَّهُ” lafzındaki lâm harfi terkik edilir.

Müellif, lafzatullahın lâmını açıkladıktan sonra isti‘lâ harflerinin tefhim edilmesi gerektiğini belirtmiştir. “خُصَّ صَغُطٌ قُطٌ” ibaresinde yer alan harflerin tümü isti‘lâ sıfatını taşımakta ve kalın okunması gerekmektedir. Bu harflerin içinde bulunan (صاضاطظ) harfleri ise aynı zamanda itbâk sıfatını taşımaktadır. İtbâk sıfatını taşıyan harfleri ise isti‘lâ harflerinden daha belirgin (kuvvetli) tefhim edilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Bu harflerden en kuvvetlisi “ط” harfi olup sırasıyla “ض”, “ص” ve “ظ” harfleridir.³¹⁴ Ardından müellif, (أَحَطُّ) ve (بَسَطُّ) örneklerinde yer alan itbâk harflerinden “ط” harfinin sakin olup, kendisinden sonra gelen harekeli “ت” harfine katılarak idğamın vacip olduğunu beyan etmiştir. Aynı cins harflerin birbirine katılmasıyla idğamı mütecaniseyn olup nakıs idğamdır.³¹⁵ Çünkü okuyucu, bu iki kelimeyi okuduğu esnada “ط” harfinin itbak sıfatını yerine getirmesiyle mükelleftir. Buradaki maksat “ط” harfinin “ت” harfine dönüşmesini engellenmesi dolayısıyla nakıs idğam olmasıdır.³¹⁶ Tam idğam ise; hem sıfatlar hem de mahreçler yönünden tam

³¹² Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kırâat*, 207.

³¹³ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 199.

³¹⁴ İbnu’l Cezerî, *et-Temhîd fî-İlmi’t-Tecvîd*, 109.

³¹⁵ Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kırâat*, 179.

³¹⁶ el-Hamed, *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi*, 86.

katılan idğamdır.³¹⁷ Nakıs idğam; harflerin sıfatlarının tam olmayıp, mahreçleri tam olan idğamdır.³¹⁸

Müellif, yukarıdaki iki örneğe dikkat çektikten sonra “تَخْلُقُكُمْ” örneğinde yer alan, isti‘lâ sıfatını taşıyan, kâf harfinin sakın olup ardından harekeli gelen kêf harfine katılmasıyla idğam olduğunu söyler. Fakat bu örnekte, bazı kıraat alimlerinin kâf harfinin isti‘lâ sıfatının devam edip etmemesi hakkında görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Mekî b. Ebî Talib, kâf harfinin isti‘lâ sıfatını idğam esnasında kaybetmemesi gerektiğini savunmuş ve nakıs idğam olduğunu ifade etmiştir.³¹⁹ Ebû Amr ed-Dânî ise kâf harfinin isti‘lâ sıfatından vazgeçerek tam idğam yapılması gerektiğini belirtmiştir.³²⁰ Bu hususta İbnü'l-Cezerî, yukarıda bahsedilen her iki görüşünde kabul edilebilir olduğunu fakat Dânî'nin görüşünün daha uygun olduğu kanısına varmıştır.³²¹

Sukûna hurûfan ri'ayet bike	سُكُونًا حُرُوفًا رِيَايَةً بَكَّة	27
Di “أَنْعَمْتَ” û “مَغْضُوبٍ” da zêde ke	دِ أَنْعَمْتَ مَغْضُوبٍ ذَا زَيْدَةٍ كَه	
Ri'ayet bike şiddeta kef (ك) û te (ت)’n	رِيَايَةً بَكَّة شِدَّةً كَافٌ وَ تَائُنٌ	28
Meke zanna du'fê sebeb hemsan wan	مَكَّة ظَنًّا ضُعْفَى سَبَبٍ هَمْسًا وَانْ	

“Harflerin sakın olanına riayet et. “أَنْعَمْتَ” ve “مَغْضُوبٍ” örneklerinde daha fazla riayet et. Kêf ve tê harflerinin şiddetlerini yerine getir. Onların sahip olduğu hems sıfatından ötürü zayıf zannetme.”

Müellif, sakın olan harflerin tilavetinde sükunu belirgin kılınması gerektiğini belirtmiştir. Okuyucunun harfin sıfatlarına riayet ederek sakın harfi belirgin kılınması gerektiğini vurgulamıştır. Şayet okuyucu, harfin sıfatını ve mahrecini yerine getirmede takdirde sakın olan harfin ihlal edilmesine ya da harekelendirerek mana değişikliğine yol açabilir. Müellif, özellikle “أَنْعَمْتَ” ve “مَغْضُوبٍ” kelimelerini beyitte, “جَعَلْنَا” ve “ضَلَّلْنَا”

³¹⁷ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, 177.

³¹⁸ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, 179.

³¹⁹ Mekî, *er-Riâye li Tecvîdi'l-Kırâat*, 176.

³²⁰ Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, 129.

³²¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fîl Kırâati'l Aşr*, 1/22.

haşiyesinde zikrederek okuyucunun, harfin sıfatlarına ve sükununa daha çok ihtimam göstermesi gerektiğini vurgulamıştır. “أَعْمَتْ” lafzında nûn harfine, “جَعَلْنَا” kelimesinde lâm harfine, “ضَلَّلْنَا” kelimesindeki ikinci lâm harfine ve “مَعْصُوبٍ” kelimesinde ğayn harfine hareke vermekten kaçınılması gerektiğini ve harfin telaffuzunu ihlal edilmemesini ifade etmiştir. Kêf ve tê harfleri şiddet sıfatına, aynı zamanda da hems sıfatına sahiptir. Müellif bu iki harfin şiddetini yerine getirmeyen okuyucunun, sesin cereyan etmesiyle rihvete dönüşmesinden çekindiği için okuyuculara bu konuda dikkat etmeleri hususunda uyarıda bulunmuştur.

2.2.5. İdğam

Sözlükte, “bir şeyi başka bir şeye girdirmek” anlamına gelmektedir.³²² Molla Halil, bu fasılda 25 beyit telif etmiştir.

Tu sakînê misleyn û cinseyn bira	تُو سَاكِنِي مِثْلَيْنُ وَ جِنْسَيْنُ بِرَا	1
Değim ke oldaşê da eşkera	دَغِمُ كِه دِ اَوْلَدَاشِي دَا اَشْكِرَا	
Welê kin wekê herfê med bit meke	وَلِيكُنْ وَكِي حَرْفِي مَدِّ بِتْ مَكِه	2
Ri'ayet ji bo meddê wê ra bike	رِ عَايَيْتْ رِبُو مَدِّي وَي رَا بَكِه	

“Misleyn ve cinseyn sakinlerini, arkadaşıyla (yanındaki harfe) açık bir şekilde idğam yap. Ama harfi med barındırdığı vakit idğam yapma, med vasfına riayet et.”

Mahreç ve sıfatları aynı olan iki harften sakın olan ilk harfin, kendisinden sonra gelen harekeli harfe katılmasıyla idğam gerçekleşir. Buna idğam-ı misleyn denir.³²³ Mahreçleri aynı fakat sıfatları farklı olan iki harften sakın olan ilk harfin, ardından gelen harekeli harfe katılmasıyla idğam olur. Buna da idğam-ı mütecaniseyn adı verilir.³²⁴ İdğamı misleyne benzer durumda olup fakat med sıfatını taşıyan harflerin bulunduğu kelimelerde idğam yapılmaz. Bunun nedeni ilk harf olan (و) ve (ي) harflerinin med olmaları ve ardından aynı harflerin harekeli bir şekilde gelmeleridir. Burada medde riayet edilmesi istenmektedir. Örneğin; ³²⁵“فِي يَوْمَيْنِ”, ³²⁶“قَالُوا وَهُمْ”

³²² Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, 175.

³²³ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 237.

³²⁴ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 239.

³²⁵ Fussilet 41/9.

³²⁶ eş-Şuara 21/96.

lafzılarında kırmızı renklerle işaret edilen harfler misleyn olup fakat ilk harfin med harfi olmasından dolayı idğam gerçekleşmez.

Qe misleyn hewcê beyanê nehin	قَه مِثْلَيْنْ حَوَجِي بَيَانِي نَهْنْ	3
Lê cinseyn ewin nêzikê hev dibin	لِي جِنْسَيْنْ أَوْنْ نِيْزِيْكِ هَفْ دِيْنْ	
Di mexrec da ya ne di wesfa xu da	دِ مَخْرَجْ دَا يَا نَه دِ وَصْفَا خُوَه دَا	4
Welê muxtelif bûne'd idğamê da	وَلِي مُخْتَلِفْ بُوْنَه دِ اِدْغَامِي دَا	
Ji wê ranê zabtekî kullî tunin	ژ وِي رَانِي ضَبْطَكِي كُلِّي تُونِنْ	5
Ji mutlaq qurra ê ra jî ew tunin	ژ مُطْلَقْ قُرَّانِي رَا ژِي أَوْ تُونِنْ	

“İdğam-ı misleyni açıklamaya gerek yoktur. Cinseyn ise, mahreç ve sıfatlarıyla birbirine yakın olandır. Fakat cinseynin idğamı konusunda ihtilaf olmuştur. İdğamı cinseyn için külli bir zabıt (kesinlik) yoktur. Kurra arasında da bir zabıt yoktur.”

Müellif beyitlerin haşiyelerinde mütemasileyn ve mütecaniseyn idğamlarını açıklamıştır. Yukarıda izah ettiğimiz şekilde sıfat ve mahreçleri yönünden aynı olan mütemasileyn, mahreçleri aynı sıfatları farklı olup birbirinin cinsi olan ise mütecaniseyn olarak adlandırılmıştır. İdğamı misleyn üzerine bir ihtilaf bulunmamakta fakat idğamı cinseynde genel bir ittifak söz konusu olmayıp, kıraat imamları arasında da mutlak kesin bir ifade bulunmamaktadır. Her imam kendi kıraatına göre değerlendirmiştir. Çünkü kariler idğam-ı cinseyn konusunda bazı yerlerde ihtilaflarda bulunmuş fakat Arap dili grameri ve belağatının dışına çıkmamışlardır. Bu durumda ihtilaflarında bir sakınca bulunmamaktadır.

Welê tê beyan kim ji bo te ewî	وَلِي تِي بَيَانْ كِمْ ژَبُو تَه أَوِي	6
Li tarzê li nik Hafs muxtar bûwî	لِطَرْزِي لِيْكَ حَفْصْ مُخْتَارْ بُوِي	

“Senin için bu ihtilafların durumu Hafs’ın tarzına göre bazı yerleri açıklayacağım.”

Müellif, yukarıda bahsi geçen ihtilafları ve idğam yapılması uygun görülmeyen yerleri Küfe kıraat imamı olan Âsım b. Behdele’nin birinci ravisi Hafs b.

Süleyman³²⁷ kıraatine göre bazı yerler işaret edeceğini ve bunlara açıklık getireceğini ifade etmiştir.

Hurûfê dawî muşfir û hem safir	حُرُوفِي ضَوَى مُشْفِرٍ وَ هَمْ صَفِيرٍ	7
Değim nabin di ğayrê xu da ey emir!	دَغْمُ نَابِنٍ دِ غَيْرِي خُوهِ دَا أَيْ أَمِيرٍ	

“Dudak harflerinin ve safir harflerinin kendileri dışındaki harflere idğamı yapılmaz.”

Müellif, ilk olarak Hafs rivayetine göre idğamı yapılmayan harflere işaret etmiştir. Müellif haşiyede, safir ve dudak harflerinin başka harflere idğamının yapılamadığını beyan etmiştir. Fakat bu harflerin kendi arasında idğamı yapılabilmektedir. Safir harflerinin birbirine idğamı olurken dudak harflerinin ise kendi aralarında idğamının az olduğu ifade edilmiştir.

Safir harflerinin kendilerinin dışındaki bir harfe idğamı söz konusu olduğunda safir özelliğini kaybedeceklerdir. Bununla beraber tefeşşi sıfatına sahip olan şin harfinin de idğamı yapılırsa tefeşşi özelliğini terkedecektir. Fâ, vâv ve yâ harflerinin de aynı şekilde bir başka harfle idğamı yapılmaz. Nûn harfi de idğamı yapılırsa ğunne özelliğini râ harfi ise tekrar vasfını kaybeder. Müellif, haşiyesinde dudak ve safir harflerinin idğama mani olan durumunu izah ettikten sonra bu vasıfların kaybından dolayı idğamın yapılamayacağını ifade etmiştir.

We herfê helqê di jortir ji xu	وَهَمْ حَرْفِي حَلَقِي دِ زُورْتِرِ زُخُوهِ	8
We reng herfa itbaqê bê wesfa xu	وَرَنْگُ حَرْفًا إِبْطَاقِي بِي وَصْفًا خُوهِ	

“Boğaz harflerinin kendisinden yukarıda olan harflere idğamı olmaz. Aynı şekilde itbak harflerinin de kendisinde yukarıda bulunan harflerde idğamı yapılmaz.”

Boğaz harfleri olan hemze (ء), he (ه), ‘ayn (ع) ve hâ (ح), ğayn (غ) ve hı/ha (خ) idğama uzak harflerdir. Bunun sebebi bu harflere idğamın ağır gelmesi ve zor olmasındandır. Aşağıdan yukarıya doğru gidildiğinde bu harflerin ve itbâk harflerinin de birbirine idğamı yapılması zor olduğundan idğam yapılmaz.

³²⁷ Detaylı bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, “Hafs b. Süleyman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/118-119.

Ne idğam ke lamê (ل) di nûn (ن) û di tê (ت)	9	نَهْ إِدْغَامْ كَهْ لَامِي دِنُونُ وَ دِ تَاءْ
Ne ğaynê (غ) di qafê (ق), ne ha' (ح)ê di ha (ه)		نَهْ غَيْنِي دِقَافِي نَهْ حَائِي دِهَاءْ

“Lâm harfini nûn ve tê harfine idğam etme. Aynı şekilde ğayn harfini kâf harfine, hâ harfini de he harfine idğam etme.”

Müellif, lââm (ل) harfinin sakin olması durumunda ve ardından gelecek olan nûn (ن), tê (ت) harflerine idğam edilmemesine işaret etmiştir. Sakin olan ğayn (غ) harfini de mahrecine yakın olan kâf (ق) harfine idğam edilmemesi ve boğaz harflerine işaret ederek sakin olan hâ (ح) harfini ardından gelen he (ه) harfine idğam yapılmaması gerektiğini beyan etmiştir. Sakin lââm harfine örnek olarak; ³²⁸“فَالْتَقَمَهُ الْخَوْتُ” ve ³²⁹“قُلْ” ayetlerinin tilavetinde sakin olan lââm harfin nûn ve tê harflerine idğam yapılmaz. Sakin ğayn harfine örnek ise; ³³⁰“رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا” ayetinde bulunduğu gibi ğayn harfinin kâf harfine idğamın yapılmamasıdır. Son olarak sakin olan hâ harfinin yine aynı mahreç bölgesinde bulunan he harfine idğamı yapılmaz. Aynı zamanda bir önceki beyitte geçen boğaz harflerine idğam olunmadığının tekidi üzerine bir örnektir.

Ne lamê (ل) di dal'ê (د) ne fa'ê (ف) di ba (ب)	10	نَهْ لَامِي دِدَالِي نَهْ فَائِي دِبَاءْ
Ne zal'ê (ذ) di ta'ê (ت) we ha renge saê (ث)		نَهْ ذَالِي دِتَائِي وَهَا رَنْگَه تَاءْ

“Aynı şekilde lââm harfini dâl harfine, fâ harfini de bê harfine idğam etme. Zêl harfini de tê ve sê harfine idğam etme.”

Müellif her biri için örneklerle beyan etmiştir. “قُلْ دَلْ” örneğini okurken lââm harfinin dâl harfine idğam yapılmaması gerektiği belirtmiştir. Fakat “قُلْ دَلْ” örneğine, Kur'an'da bir örneğe rastlanılmamıştır. Yine ³³¹“إِنْ نَشَأْ نُخَسِفْ بِهِمُ الْأَرْضَ” ayetindeki yer alan sakin fâ harfinin bê harfine idğam yapılamayacağını ve son olarak ³³²“وَإِذْ” ayeti ve “إِذْ تَبَّتْ” örneği okunduğunda zêl harfi tê ve sê harflerine idğamının olmayacağını söylemiştir.

³²⁸ es-Saffat 37/142.

³²⁹ es-Saffat 37/18.

³³⁰ Âl-i İmrân 3/8.

³³¹ es-Sebe' 34/9.

³³² el-Maide 5/110.

Ne ra'ê (ر) di lam'ê (ل) ne dal'ê (د) di saê (ث)	نَه رَائِي دَ لَامِي نَه دَالِي دَ ثَاء	11
Ne xesma di du keliman bê mirâ	نَخَصْمَا دِدُو كَلِمَان بِي مِرَاء	

“Aynı şekilde râ harfini lââm harfine, dâl harfini sê harfine idğam etme. Özellikle iki kelimedede olduğunda kesinlikle idğam etme.”

Sakin râ harfinin ardından gelen lââm harfine idğam yapılmaz. Örneğin; ³³³“وَاعْفِرْ لَنَا” ayetini okurken lââm harfinin râ harfine idğamı yapılmaksızın okunmalıdır. Bununla beraber dâl harfi sê harfine idğam yapılamaz. Örnek olarak; “لَقَدْ تَبَيَّنَتْ” lafzında sakın olan dâl harfi ardından gelen sê harfine idğam edilmez. Bu kaide tek kelime içerisinde de olsa ayrı ayrı iki kelimedede de olsa dahi aynı kural geçerlidir.

Ne zal'a (ذ) “إِذِي” di cîm (ج) û di za (ز)	نَه ذَلَا إِذِي زِي دِجِيمُ وَ دَ زَاء	12
Di gel sîn (س) û sad'ê (ص) we dal'ê (د) we saê (ث)	دِغَل سِينُ وَ صَادِي وَ دَالِي وَ ثَاء	

“إِذِي” edatındaki zel (ذ) harfinden sonra gelen cîm (ج), zêyn/zây (ز), sîn (س), sâd (ص), dâl (د) ve sê (ث) harfine idğam etme.”

Müellif, şiirin veznine uysun diye “إِذِي” edatını “إِذِي” olarak kullanmıştır. “إِذِي” edatından sonra gelen kelimenin baş harfi cîm (ج), zêyn/zây (ز), sîn (س), sâd (ص), dâl (د) ve sê (ث) olursa idğam edilmemesi gerekir. Şeyh Cüneyd ve Şeyh Fudayl nüshalarını incelediğimizde sê (ث) harfi ile ilgili “إِذِي تَبَرَّأَ” örneği verilmiştir. İncelediğimiz nüshalarda verilen örnekten yola çıkarak beyitte geçen sê (ث) harfi yerine tê (ت) harfinin olması gerektiği kanaatindeyiz. Sırasıyla şu örnekler verilmiştir. Cîm harfi için ³³⁴“وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ”, zeyn/zây harfi için ³³⁵“وَإِذْ زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ”, sâd harfi için ³³⁶“وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ”, dâl harfi için ³³⁷“إِذْ” örneği ve son olarak tê harfi için ³³⁸“إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا” örnekleri verilmiştir.

³³³ el-Bakara 2/286.

³³⁴ el-Bakara 2/125.

³³⁵ el-Enfâl 8/48.

³³⁶ el-Ahkâf 46/29.

³³⁷ el-Hicr 15/52.

³³⁸ el-Bakara 2/166.

Ne dal'a (د) "قَدْ" di sad (ص) û dad (ض) û sîn (س)	نَه دَالَا قَدِي دُصَادُ وَ صَادِي وَسِينُ	13
Di gel cîm (ج) û zal (ذ) û zâ (ظ) û za (ز) û şîn (ش)	دِگَل جِيمُ وَ دَالِي وَ ظَاءُ زَاءُ وَ شِينُ	

“Aynı şekilde (قَدْ) edatındaki dâl (د) harfinden sonra gelen sâd (ص), dâd (ض), sîn (س), cîm (ج), zel (ذ), zî (ظ), zeyn/zây (ز) ve şîn (ش) harflerine idğam etme.”

Müellif, bu beyitte (قَدْ), (لَقَدْ) ve (فَقَدْ) gibi edatların Kur'an'da sıkça geçtiği ve sakin olan dâl (د) harfinin ardından gelecek olan harfin sâd (ص), dâd (ض), sîn (س), cîm (ج), zel (ذ), zî (ظ), zeyn/zây (ز) ve şîn (ش) harflerine idğam edilmemesini ifade etmiştir. Bunlara sırasıyla şu örnekler verilmiştir. Sâd harfi için ³³⁹“لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ”, dâd harfi için ³⁴⁰“فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا”, sîn harfi için ³⁴¹“قَدْ سَمِعَ اللَّهُ”, cîm harfi için ³⁴²“وَلَقَدْ دَرَأْنَا لِحَبَّتُمْ كَثِيرًا مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ”, zel harfi için ³⁴³“وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا”, şîn harfi için ³⁴⁴“قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا” ve zeyn/zây harfi için ³⁴⁵“وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ” ayetleri örnek olarak gösterilmiştir.

Ne ta'a ji te'nisâ fi'lê di zâ (ظ)	نَه تَاآ ژِ تَانِيئَا فِعْلِي دِظَاءُ	14
Di gel cîm û sîn ê we sad û sâ û za (ز)	دِگَل جِيمُ وَ سِينِي وَ صَادُ ثَاءُ وَ زَاءُ	

“Aynı şekilde fiillerde müenneslik tê'sinden sonra gelen zî (ظ), cîm (ج), sîn (س), sâd (ص), sê (ث) ve zeyn/zây (ز) harflerine idğam etme.”

Beyitte kastedilen tê, mazi fiillerde, fiilin faili olan “o bayan” için kullanılan “tâ-i te'nis” olarak adlandırılan müenneslik tê'sidir. (ذَهَبَتْ) fiilindeki cezimli te harfidir. Müellif, bu tê harfinden sonra gelen zî (ظ), cîm (ج), sîn (س), sâd (ص), sê (ث) ve zeyn/zây (ز) harflerine idğamın yapılmamasını belirtmiştir. Bu harflerin Kur'an'da ulaşabildiğimiz örnekleri şunlardır. Zeyn/zây harfi için ³⁴⁶“كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا”, sîn harfi için ³⁴⁷“فَإِذَا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ”, sâd harfi için ³⁴⁸“حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ”, zî harfi için

³³⁹ el-Fetih 48/27.

³⁴⁰ en-Nisa 4/136.

³⁴¹ el-Mücadele 58/1.

³⁴² el-Hicr 15/16.

³⁴³ el-A'râf 7/179.

³⁴⁴ Yusuf 12/30.

³⁴⁵ el-Mülk 67/5.

³⁴⁶ el-İsrâ 17/97.

³⁴⁷ Muhammed 47/20

³⁴⁸ en-Nisâ 4/90.

³⁴⁹”كَانَتْ ظَالِمَةً“ ayetleriyle örnekler verilmiştir. Kalan sê (ث) ve cîm (ج) harfleriyle ilgili ayetlerden örnekler bulunamamıştır.

Ne lam'â “هَلْ” û “بَلْ” di sîn zâ (ط) û sâ	15	نَهَ لَمَّا هَلْ وَ بَلْ دِ سِينْ ظَاءُ وَ ثَاءُ
Di gel sad û nûn'ê we tâ (ط) û te (ت) û za (ز)		يَكُلْ صَادُ وَ ثُونِي وَ طَا ثَاءُ وَ زَاءُ

“ (هَلْ) ve (بَلْ) edatlarındaki lââm harfini, ardından gelen sîn (س), zî (ط), sê (ث), sâd (ص), nûn (ن), tî (ط), tê (ت) ve zeyn/zây (ز) harflerine idğam etme.”

Aynı şekilde müellif, Kur'an'da çok yerde zikredilen (هَلْ) ve (بَلْ) edatlarındaki sakin lââm harfinden sonra gelecek olan yukarıdaki harflere idğam edilmemesini belirtmiştir. Kur'an'da ulaşabildiğimiz örnekler şunlardır. (بَلْ) edatı üzerinden sırasıyla; tê harfî için ³⁵⁰”بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا“، zî harfî için ³⁵¹”بَلْ طُنْتُكُمْ“، nûn harfî için ³⁵²”بَلْ تَطْلُكُمُ كَانِبِينَ“، zeyn/zây harfî için ³⁵³”بَلْ زَيْنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ“، sîn harfî için ³⁵⁴”بَلْ“، tî harfî için ³⁵⁵”بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ“ ayetleri olup sê ve sâd harfleriyle ilgili ayetlerde örnekler bulunamamıştır. (هَلْ) edatının örnekleri ise şunlardır. Sê harfî için ³⁵⁶”هَلْ تُؤَبِّبُ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ“، nûn harfî için ³⁵⁷”قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ“، tî harfî için ³⁵⁸”فَهَلْ تَرَى لَهُمْ مِنْ بَاقِيَةٍ“ ve tê harfî için ³⁵⁸”بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا“ ayetleridir.

Eve mezhebê qariê me divan	16	أَفْهَ مَذْهَبِي قَارِي مَهْ دِ فَا نْ
Wereng di “بَلْ رَانَ” da ey cuwan!		وَرَنْگَه دِ بَلْ رَانَ دَا آيِ جَوَانْ
Çu ku ew diwidanê sektê diket	17	چَه كُو أَوْ دِویدانی سَکتی دِکَت
Di çend derê dê jê feslê diket		دِچَنْدَك دَرِی دِی ژِی فَصْلِی دِکَت
Kû “مَنْ رَاقٍ” jê “مَرْقِدْنَا هَذَا”	18	کُو “مَنْ رَاقٍ” “مَرْقِدْنَا هَذَا” ژِی
Di gel “عَوَجًا قِيمًا” sektê jê		دِگَل “عَوَجًا قِيمًا” سَکَتَه ژِی

“İşte bunlarda, bizim kıraatimize (Hafs b. Süleyman rivayeti) göre idğam edilmez. Aynı şekilde “بَلْ رَانَ” örneğinde de idğam edilmez. Çünkü burada sekte olduğundan

³⁴⁹ el-Enbiyâ 21/11.

³⁵⁰ el-A'lâ 87/16.

³⁵¹ el- Fetih 48/12.

³⁵² Hûd 11/27.

³⁵³ er-Ra'd 13/33.

³⁵⁴ Yusuf 12/18

³⁵⁵ en-Nisâ 4/155.

³⁵⁶ el-Mutaffifin 83/36.

³⁵⁷ el-Kehf 18/103.

³⁵⁸ el-Hakka 69/8.

lâm harfî râ harfine idğam edilmez. Buna benzer birkaç örnek daha var onlar da aynı şekilde ayrılmıştır. Bunlar da (مَنْ رَاقٍ), (مَرْقِدِنَا هَذَا), (عَوْجًا قَيْمًا) ayetlerinde sekte vardır.”

Buraya kadar sayılan örnekler, kıraat imamı Asım b. Behdele’nin ravisi Hafs b. Süleyman rivayetine göre idğam edilmemektedir. Bunlarla beraber idğam edilmeye müsait olup fakat sekte yapılması gerektiğinden aynı şekilde idğam edilemeyeceğini müellif ifade etmiştir. Sekte, Kur’an tilaveti esnasından iki harf ya da iki kelime arasında nefesi tutarak kısa süreli duraklamaya denir.³⁵⁹ Müellif, Hafs’ın rivayetine göre Kur’an’da dört yerde sekte bulunduğuna işaret etmiştir. Bunlardan ikisi idğam edilmeye uygun olmasına rağmen sekteden dolayı idğam edilememektedir. Biri ³⁶⁰“بَلْ رَانَ” diğeri ise ³⁶¹“مَنْ رَاقٍ” ayetleridir. Diğer iki yerde ³⁶²“عَوْجًا قَيْمًا” ve son olarak ³⁶³“مَرْقِدِنَا هَذَا” olmak üzere Hafs rivayetine göre toplam dört yerde sekte yapılmaktadır.

Ewe je hev cudâ kê we nûn’ê qalb kê	أَوْهْ زْ هَفْ جُدَا كِي وَنُونِي قَلْبْ كِي	19
Bi Elif lê’b wê ra nefes qat nekê	بِأَلِفْ لِي بُوِي رَا نَفَسْ قَطْ نَكِي	
Ewe ferq dima beyna wîw waqfê da	أَوْهْ فَرْقْ دِمَائِيْنَا وَيْ وَ وَقْفِي دَا	20
Tu zabt kê bi nef’e di her erdê da	تُوْ ضَبْطْ كِهْ بِنَفْعَهْ دِهْرْ أَرْضِي دَا	

“İşte bu sekte esnasında birbirinden ayıracaksın ve tenvindeki nûn’u değiştireceksin elif’le ki nefesi kesebilesin. İşte bu vakf ile sekte arasındaki farktır. Buna rastladığın her yerde bu kaideyi uygula.”

Müellif, bir önceki beyitte yer alan Kehf suresindeki “عَوْجًا قَيْمًا” ayetinde yer alan sekteye işaret etmiştir. “عَوْجًا” kelimesinde yer alan sondaki tenvinden dolayı “عَوْجَن” lafzındaki sakın nûn harfîni elif’e tebdil ederek “عَوْجَا” şeklinde okunmasını ifade etmiştir. Bunun sebebi ise nefesi kısa bir süre kesebilir hale getirerek okuyucunun sekteyi uygulamasını sağlamaktır. Sekte ile vakf arasındaki fark da nefes alınıp alınmamasıdır.³⁶⁴

³⁵⁹ Abdurrahman Çetin, “Sekte”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/335.

³⁶⁰ el-Mutaffifin 83/14.

³⁶¹ el-Kıyâme 75/27.

³⁶² el-Kehf 18/1-2.

³⁶³ Yâsin 36/52.

³⁶⁴ Ayrıca sekte ile bir çalışma için bkz. Murat Akkuş, “Sekte’nin Uygulanma Nedeni (Asım Kıraatinin Hafs Rivayetine Göre)”, *INCISS/Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi* 2/2 (Kış-2017), 103-110.

Mudam lam'a te'rifê idğam bike	مُدَامْ لَاْمَا تَعْرِيفِي إِدْغَامْ بَكِه	21
Di ğayr “حَفَّ عَقِيمَه اِنْغ حَجَّكَ”	دِغَيْرْ حَفَّ عَقِيمَه اِنْغ حَجَّكَ	
Qameriyye ne ev çi ku lam diwan	قَمَرِيَّه نَه اَفَّ چِه كُو لَاْم دِيَوَانْ	22
Değim na be şemsiyye ğayrê wan	دَغِمْ نَابَه شَمْسِيَّه نَه غَيْرِي وَاَنْ	

“Devamlı lâm-ı ta'rifê (ال takısı alan kelimeler) idğam et. “حَفَّ عَقِيمَه اِنْغ حَجَّكَ” ibaresinde yer alan harflere idğam etme. Çünkü bu harfler kameri harfler olup (ال) takısındaki lâm, onlara idğam edilmez. Bunun dışında kalan harfler ise şemsi harfler olup idğam edilir.”

Arapça'da isim olan kelimelerin başına gelip isimleri marife yapan, elif ve lâm harflerinden oluşan (ال) takısına lâm-ı ta'rif denir.³⁶⁵ Bu (ال) takısındaki elif, vasıl hemzesi olduğundan, lâm harfinin durumuna bakılarak idğam ya da izhar edilir. Bu sebeple şemsi ve kameri olmak üzere harfler iki grupta toplanmıştır. Şemsi olan harflerde lâm müdğam, lâm'ın ardından gelen harf müdğamun fih olup idğam edilirken, kameri harflerde ise lâm açıktan okunduğundan idğam edilmez.³⁶⁶ Bu vesileyle şemsi harfler idğam-ı şemsiyye, kameri harfler ise izhar-ı kameriyye olarak adlandırılmaktadır. Müellif, kameri harfleri hafızada kalıcı olması için bilinen bir ibareyi aktararak okuyucuya sunmuştur. Kameri harfler “حَفَّ عَقِيمَه اِنْغ حَجَّكَ” ibaresinde yer alan harflerdir. Fakat bu ibarede kameri harflerden olan “و” harfinin unutulduğu görülmüştür. İbareyi bu şekilde yazıldığında “حَجَّكَ اِنْغ وَ حَفَّ عَقِيمَه” kameri harflerin tümü içerisinde barındırılmış olur. Bu harflerin dışında kalan tüm harfler şemsi harflerdir.

Di “اِرْكَبْ مَعْنَا” jê ba'ê di mîm	دِ"اِرْكَبْ مَعْنَا" ژِي بَائِي دِ مِيم	23
Wekê saê “يَلْهَتْ” di zal ey kerim!	وَكِي ثَا "يَلْهَتْ" دِزَالْ اَيِّ كَرِيم	

“اِرْكَبْ مَعْنَا” lafzındaki bê harfini mim harfine idğam et. Tıpkı (يَلْهَتْ) lafzındaki sê harfinin, kendisinden sonra gelen zêl harfine idğam edildiği gibi.”

Müellif, dudak ve safir harflerinin kendi aralarında idğamı olabileceğini söylemişti. ifade etmiştik. Dudak harflerinden olan “ب” ve “م”in idğamına Kur'an'da tek bir

³⁶⁵ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 243.

³⁶⁶ İbnu'l Cezerî, *et-Temhîd fî-İlmi't-Tecvîd*, 153.

örnek vardır. ³⁶⁷”اِرْكَبْ مَعَنَا“ ilk kelimede yer alan “ب” harfi mahreçleri aynı sıfatları farklı olan “م” harfine idğam edilir. Aynı şekilde ³⁶⁸”يَلْهَيْتَ ذَلِكَ“ örneğinde olduğu gibi mahreçleri aynı sıfatları farklı olan mütecanis harfler de idğam edilir.

We zal’a “اِذِي” d za (ظ) û jê di te (ت)	وَذَالَا اِذِي دُظَاءُ وَ قَدْ زِي دِيَّاءُ	24
Wereng te’a (ت) borî di dal û tâ (ط)	وَرَنْكَ تَا بُورِي دِدَالُ وَ دِ طَاءُ	

“Aynı şekilde (اِذِي) edatındaki sakın zêl harfini, kendisinden sonra gelen zı (ظ) harfine idğam et. (قَدْ) edatındaki sakın dâl harfini, kendisinden sonra gelen tê (ت) harfine idğam et. Önceki beyitlerde geçen te’nis tê’sini (ت), kendisinden sonra gelen dâl (د) ve tı (ط) harfine idğam et.”

Müellif, önceki beyitlerde (اِذِي), (قَدْ) ve müenneslik tê’sini (ت) ele alarak idğam edilmemesi gereken yerlere işaret etmişti. Bu beyitlerde yine aynı terimleri kullanarak idğam edilmesi icap eden yerlere haşiyelerde verdiği örneklerle değinmiştir. (اِذِي) edatında yer alan sakın zêl harfinin, ardından gelecek olan zı harfine idğam edilmesi gerekir. ³⁶⁹”وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ“ ayetinde yer alan “اِذْ ظَلَمُوا” kelimelerinde sakın zêl harfi zı harfine idğam edilir. Aynı şekilde (قَدْ) edatındaki sakın dâl harfi, kendisinden sonra gelen tê harfine idğam edilir. Örnek olarak ³⁷⁰”لَقَدْ“ ayetinde görüldüğü üzere sakın dâl harfi, ardından gelen tê harfine idğam edilir. Yine müennislik tê’si olarak bilinen ve mazi fiillerde kullanılan (ت)’den sonra dâl ve tı harfleri gelirse idğam edilir. ³⁷¹”فَلَمَّا أَتَقَلَّبْتُ دَعَا اللَّهَ“ ve ³⁷²”إِذْ هَمَمْتُ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ“ ayetleri örnek olarak verilebilir.

We hem lam’a “قُلْ”, “بَلْ”, “هَلْ” di ra’ê da	وَهُمْ لَمَّا قُلْ بَلْ هَلْ دِرَائِي دَا	25
Bi ğayr sekte ya ku di “بَلْ رَانَ” da	بِغَيْرِ سَكْتِهِ يَا كُو دِ بَلْ رَانَ دَا	

“ Aynı şekilde (قُلْ), (بَلْ) ve (هَلْ) içerisinde yer alan sakın lâm harfinden sonra râ harfi gelirse idğam et. Şayet sekte varsa (بَلْ رَانَ) örneğindeki gibi idğam etme.”

³⁶⁷ Hûd 11/42.

³⁶⁸ el-A’raf 7/176.

³⁶⁹ en-Nisâ 4/64.

³⁷⁰ et-Tevbe 9/117.

³⁷¹ el-A’raf 7/189.

³⁷² Âl-i İmrân 3/122.

Önceki beyitlerde (قُلْ), (بَلْ) ve (هَلْ) kelimelerinde yer alan sakın lââm harfinin, kendisinden sonra gelen bazı harflerle idğam edilemeyeceğini ifade etmiştik. Müellif bu beyitte, mahreç ve sıfatları yönünde birbirine yakın olan “mütekaribeyn” olarak adlandırılan lââm ve râ harflerinin idğamına değinmiştir. Kur’an’da (قُلْ) ve (بَلْ) kelimelerinin idğamına dair şu örneklere ulaşabildik. (قُلْ) fiilinde yer alan sakın lââmdan sonra gelen râ harfine ³⁷³”وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا” ayeti örnektir. (بَلْ) edatında bulunan sakın lââm harfinden sonra gelen râ harfine ³⁷⁴”بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهَا” ayeti örnektir. Ayetlerdeki idğamlı kelimenin ilki “قُرِّيَ اللَّهُ” okunurken diğeri “بَرَّ رَفَعَهُ اللَّهُ” şeklinde okunmaktadır. Fakat bu durum (بَلْ رَانَ) örneğinde ise sekte anında idğam yapılamayacağından ayrı ayrı okunmaktadır.

2.2.6. Nûn’u Sakin ve Tenvin

Bu babta müellif, sakın nûn ve tenvinin hallerinden bahseder. Toplam 7 beyitten müteşekkildir. Bu konu başlığı altında izhar, idğam-ı maal ğunne ve bilâ ğunne, iklâb ve ihfâ konuları ele alınacaktır.

2.2.6.1. İzhar

Tu nûn’ê we tenvinê izhar bike	تُو نُونِي وَ تَنْوِينِي إِظْهَارُ بِكِهِ	1
Li nik herfê helqê we idğam bike	لِيْكَ حَرْفِيْ خَلْقِيْ وَ ادْغَامُ بِكِهِ	

“Nûn’u sakın ve tenvini boğaz harflerinin yanında belirgin kıl ve idğam et...”

Tenvin veya sakın nûn’dan sonra boğaz harflerinden hemze (ء), he (ه), ‘ayn (ع) ve hâ (ح), ğayn (غ) ve hı/ha (خ) biri gelirse izhar meydana gelir. Burada sakın olan nûn harfinin mahreç ve sıfatını belirgin kılarak okunması gerekmektedir. Bunun sebebi ise sakın nûn harfinin hurufu-l halk harflerinin mahrecinden uzak olduğu için harfin kendi sıfatını zahir etmesi gerektiğindendir.³⁷⁵ Harflere göre örnekler şunlardır: Hemze harfi için “كُلُّ أَمْنٍ” ve “وَيُنْزَوْنَ عَنْهُ”, he harfi için “وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ” ve “جُرْفٍ هَارٍ”, ‘ayn harfi için “أَنْعَمْتَ” ve “بِكُمْ عُمِّي”, hâ harfi için “وَأَنْحَرْتُ” ve “نَارٌ حَامِيَةٌ”, ğayn harfi için “يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ” ve “مِنْ خَيْلٍ”, son olarak hı/ha harfi için “مِنْ غَيْرٍ” ve “قَوْلًا غَيْرَ”,

³⁷³ Tâ-hâ 20/114.

³⁷⁴ en-Nisâ 4/158.

³⁷⁵ Mekki, *er-Riâye li Tecvîdi'l-Kirâat*, 262.

2.2.6.2. İdğam-ı Maal Ğunne ve Bilâ Ğunne

Li nik “يَرْمُلُونَ” biğunne welê	لَيْكُ يَرْمُلُونَ بِغُنَّةٍ وَلِي	2
Biğayr lam û ra'ê we dexamê nede	بِغَيْرِ لَامٍ وَ رَائِي وَ دَخِمِي نَدِي	
Heçê mislê “صِنُونُ” û “دُنْيَا” hene	هَجِي مِثْلِي صِنُونُ وَ دُنْيَا هَنَه	3
Li nik ba'ê qalb ke bi mîm'a'b-ğunne	لَيْكُ بَائِي قَلْبُ كَه بِمِيمَا بَغُنَّة	

“Tenvin veya sakin nûn’dan sonra (يَرْمُلُونَ) kelimesindeki harflere ğunne ile idğam yap fakat bunlardan lâm ve râ harflerine ise ğunnesiz beraber idğam yap. Fakat (صِنُونُ) ve (دُنْيَا) örneklerine idğam yapma. Yine tenvin veya sakin nûn, bê harfine uğrarsa (nûn harfini) ğunneli mîm harfine dönüştür.”

Müellif, izharı açıkladıktan sonra idğam-ı maal ğunne ve bilâ ğunne konusuna değinmiştir. Tenvin veya sakin nûn harfinden sonra “يَمْنُو” harflerinden biri gelirse ğunne ile birlikte idğam yapılır. Buna idğam-ı maal ğunne denir.³⁷⁶ Harflerine göre örnekleri şunlardır; “وَمَنْ نَعْمَرُهُ”/“عِظَامًا نَحْرُهُ”, “حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ”, “فَمَنْ يَعْمَلْ”/“خَيْرًا يَرَهُ”, ve “يَمْنُو”/“وَالِ” ayet lafızları idğam-ı maal ğunne kuralına uygundur. Tenvin veya nûn’u sakinden biri, lâm (ل) ve râ (ر) harflerine uğradığı zaman ğunne yapılmaksızın idğam yapılır. Buna da idğam-ı bilâ ğunne denir.³⁷⁷ Harflerine göre örnekleri şu şekilde; “مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ”/“مِنْ رَبِّهِمْ” ve “هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ”/“مِنْ لَّدُنْكَ” ayetleri idğam-ı bilâ ğunne kuralına uygundur. Müellif, Kur’an’da yer alan “صِنُونُ”, “دُنْيَا”, “بُنْيَانُ” ve “قِنُونُ” kelimelerinin idğam kuralına uygun olmasına rağmen idğam yapılmaksızın okunması gerektiğini beyan etmiştir.

2.2.6.3. İklâb

Müellif, idğam-ı maal ğunne ve bilâ ğunne konularından sonra iklâbı konu edinmiştir. İklâb, sözlükte “çevirmek, dönüştürmek” anlamlarını taşıırken iklâbın ıstılahi anlamı ise; tenvin ya da sakin nûn harfinden sonra bê (ب) harfinin gelmesi tenvin veya sakin nûn’un mîm harfine dönüşmesidir.³⁷⁸ Bunun sebebi, nûn’u mîm’e dönüştürerek okuyuşta kolaylık olduğundan iklâb yapılır.³⁷⁹ İklâbın hükmü vaciptir. Haşiyede, “سَمِيعٌ بَصِيرٌ” ve “مِنْ بَعْدِ” gibi bazı ayetlerde geçen lafızlar ele alınarak iklâb kuralına örnek gösterilmiştir.

³⁷⁶ Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kırâat*, 181.

³⁷⁷ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 174.

³⁷⁸ Madazlı Ahmet, “İklâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/27.

³⁷⁹ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 177.

2.2.6.4. İhfâ

Tu ixfa ke'b-ğunne linik ma 'edan	تُو إِخْفَا كَه بُعْنَه لِئِكَ مَا عَدَانْ	4
Li nik qaf û kef'an kebira bizan	لِئِكَ قَافُ و كَافَانْ كَبِيرَه بِزَانْ	
Ğunna mîm û nûn'ê bişed keş bike	عُنَّا مِيمُ و نُونِي بِشَدْ كَفْشِنْ بَكَه	5
Biğunne linik ba'ê mîm xef bike	بُعْنَه لِئِكَ بَائِي مِيمُ خَفْ بَكَه	

“Kalan harflerle ise ğunneyle birlikte ihfa yap. Kâf ve kêf harflerinde daha fazla yap. Mîm ve nûn'un ğunnesi şiddetli açığa çıkar. Mîm harfi bê harfine uğradığından ğunneni hafiflet.”

Müellif; izhar (ل-ر) - bilâ ğunne (ي-م-ن-و) idğam-ı maal ğunne (-ل-ع-غ-ه), idğam-ı maal ğunne (ب) konularına göre harflerin taksimini yapmış ve geriye kalan on beş harfin ihfâ harfleri olduğunu ifade etmiştir. İhfâ, lügatta “saklı tutmak, gizlemek”³⁸⁰ manalarını taşıırken tecvid ilminde ise; tenvin ve nûn'u sakini şeddeleme yapmaksızın fakat ğunneyi muhafaza ederek idğam ve izhar arası çıkan sesle yapılan okuyuştur.³⁸¹ İhfâ harfleri “ت-ث-ج-د-ذ-ز-س-ش-ص-ض-ط-ظ-ف-ق-ك” harfleri olmak üzere toplam on beş harftir. İhfâ yapılacağı zaman dilin damak ve üst ön dişlere değmeden ve ğunnenin korunması için burundan (genizden) aynı anda ağızdan da çıkan sesle ihfâ gerçekleşir. Tenvin veya sakin nûn'dan sonra gelen ihfâ harflerine göre ayetlerden örnekler şunlardır: (ت) harfi için “لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ”, (ث) harfi için “مِنْ ذَكْرِ”, (ذ) harfi için “أَنذَادًا”, (د) harfi için “مِنْ جُوعٍ”, (ج) harfi için “مِنْ ثَمَرِهِ”, (ز) harfi için “مِنْ شَيْءٍ”, (ش) harfi için “أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ”, (س) harfi için “أَنزَلْنَاهُ”, (ص) harfi için “أَنْظُرْ”, (ظ) harfi için “فَنَطَارًا”, (ط) harfi için “مَنْ ضَلَّ”, (ض) harfi için “مَنْصُورًا”, (ف) harfi için “كَئِيفَ”, (ق) harfi için “مِنْ قَبْلِ”, (ك) harfi için “حَتَّى تُنْفِقُوا”, (ف) harfi için “كَئِيفَ”. Ardından nazım sahibi, ihfânın çeşitlerine değinmiştir. Sakin nûn ve tenvinden sonra (ق) ve (ك) harfleri geldiğinde ğunneyi belirgin kılarak okunması gerektiği belirtilmiştir. Bununla beraber nûn harfinin mahreci, kâf ve kêf harflerinin mahreçleri de dil bölgesinde bulunmasından dolayı gerçekleşen ihfaya, ihfâ-i lisânî (dil ihfâsı) denilmiştir.³⁸² “مِنْكُمْ” ve “فَتَحًا قَرِيبًا” dil ihfâsına örnektir.

³⁸⁰ Ebü't-Tâhir el-Fîrûzâbâdî, *el-Okyânusü'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît* (trc. Âsım Efendi) “İhfâ” md. (İstanbul, ts.), 1/1304.

³⁸¹ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 163.

³⁸² Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 165.

2.2.6.5. Dudak İhfâsı ve İzharı

İhfânın bir diğer çeşidi ise (ihfâ-i şefevî) dudak ihfâsıdır. Sakin mîm harfinden sonra bê harfî gelirse ihfâ olur ve dudak harflerinden oluşan bu ihfâyâ hem “sakin mîm’in ihfâsı” hem de “ihfâ-i şefevî (dudak ihfâsı)” denir.³⁸³ “تَرْمِيهِمْ بِحَجَّارَةٍ” dudak ihfâsına örnektir.

We izhar bike wê linik ma ‘edan	وَإِظْهَارُ بَيْكِهِ وَئِ لِنَيْكَ مَا عَدَانُ	6
Ne xesma ku betin linik waw û fa’n	نَحْصَمَا كُو بَيْتِنُ لِنَيْكَ وَآؤُ وَ فَا نْ	
Ji izharê ha ra dibên şefewê	ژَ إِظْهَارِي هَا رَا دِيبَيْنُ شَفَعُو	7
Du herfê di lêvê çi ku cem’ buwî	دُو حَرْفِي دِلَيْفِي چِه كُو جَمْعُ بُوِي	

“Dudak ihfâsından geri kalan harflerde izhar yap. Özellikle vâv ve fâ harflerinde daha belirgin kıl çünkü iki dudak harfî bir araya geliyor. İşte bu izhara, izhar-ı şefevî denir.”

İhfâ-ı şefevînin, sakin mîm’den sonra gelen bê harfinde meydana geldiğini ifade etmiştik. Bu beyitte ise müellif, sakin mîm harfinden sonra geriye kalan harflerden hangisi gelirse izhar-ı şefevî olacağını beyan etmektedir. Özellikle sakin mîm; vâv ve fâ harflerine denk geldiğinde, iki dudak harfinin mahreçlerinin tam çıkması ve birbirine karışmaması için daha itinalı bir şekilde okunması gerekir. Sakin mîm’den dolayı yapılan izharın dudakta olmasından izhar-ı şefevî(dudak izharı) denilmiştir. “لَكُمْ فِيهَا” ve “عَلَيْهِمْ وَلَا”, “لَكُمْ دِينُكُمْ” dudak izharına örneklerdir.

2.2.7. Medler

Bu babta medler bahsine değinilmiştir. Medlerin çeşitleri örnekleriyle birlikte izah edilmiştir. Toplam 16 beyitten müteşekkildir.

Bizane ku sê qısmê meddê hene	بِزَانَهُ كُو ئِي قِسمِي مَدِّي هَنَهُ	1
Ku wacib û lazim û caize ne	كُو وَاجِبٌ وَ لَازِمٌ وَ جَائِزُهُ نَهُ	

“Bil ki; meddin üç kısmı vardır. Bunlar; vacip, lazimî ve caiz olan medlerdir.”

³⁸³ Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kırâat*, 167.

Müellifin, med babına başlarken medleri kısımlara ayırdığı ve bu kısımları hükümlerine göre taksim ettiği görülmektedir. Bunlar; vacip olan med, lazimî olan med ve caiz olan medlerdir. Med lügatta, “uzatmak, çekmek”³⁸⁴ anlamlarına gelir. Tecvid ilminde ise; tabiî olan med harfleri veya kaideye uygun olarak lin harflerinden biri olduğu takdirde okuyuşta sesin uzatılmasıdır. Med harfleri “ا-و-ي” olmak üzere üç tanedir. Bu harfler, kendilerinden önceki harfin harekesine göre herhangi bir harften sonra gelirse harfin uzatılmasını sağlar.

2.2.7.1. Medd-i Muttasıl

Ewe medda wacib ku waqı' bibit	أَوْهَ مَدًّا وَاجِبٌ كُوْ وَقَعَ بِبِثْ	2
Di ber hemzê lekin di yek lefzê bit	دَبَّرَ هَمْزَيْنِ لَكِنْ دِيكَ لَفْظَيْنِ بِثْ	
Ji bo meddê ha ra dibên muttesil	رُبُّوْ مَدَّيْ هَارَا دِيبَيْنِ مُتَّصِلِ	3
Çi ku hemze ji lefzê wî nîn munfesil	چِهَ كُوْ هَمْزَهَ رُفْظَيْنِ وِی نِیْنِ مُنْفَصِلِ	

“Vacip olan med, hemzeden önce gelir ve bir kelimedede bulunursa meddi muttasıl olur. Çünkü hemze ve med bir lafızda toplanmış ve ayrı ayrı değildir.”

Müellif, medleri medd-i vacip, medd-i lazım ve medd-i caiz olmak üzere üç kısma ayırmıştır. İlk olarak vacip medden başlamıştır. Vacip olan meddi muttasıl, med harfinden sonra sebebi medden hemze gelir ve her ik harf de tek bir kelimedede bulunursa gerçekleşir.³⁸⁵ Muttasıl, sebebi hemze ve med harfinin aynı kelimedede bulunmasından dolayı bu şekilde adlandırılmıştır.³⁸⁶ Kıraat imamlarına göre en fazla beş elif en az iki elif miktarı kadar uzatılır.³⁸⁷ Hükümü vacip olup, okuyuş tarzına göre med miktarının kasredilmesi halinde okuyuş hatasına sebebiyet verir.³⁸⁸ “وَأَنْزَلْنَا” ayetindeki “السَّمَاءُ” ve “مَاءٌ” kelimeleri medd-i muttasıla örnektir.

2.2.7.2. Medd-i Lazim

Ewe medda lazim zaruriyye bit	أَوْهَ مَدًّا لَازِمٌ زَرْوْرِيَّهَ بِثْ	4
Tekellüm biwê lefzê bê wê nebit	تَكَلَّمْ بِوِی لَفْظَيْنِ بِيْ وَی نَبِثْ	
Biwe ku sukûnek li pey wê heye	بِوَهَ كُوْ سُكُونَكْ لِيْ پِيْ وَی هِيَهَ	5

³⁸⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 13/1299-1308.

³⁸⁵ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 209.

³⁸⁶ el-Hamed, *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi*, 130.

³⁸⁷ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 212; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 143.

³⁸⁸ Nefes, *Hamdullah B. Hayreddin'in Cevâhiru'l-İkyân fî Şerhi Umdeti'l-İrfân Adlı Eserinin Tecvid İlmindeki Yeri*, 278.

Di weqf û di weslê da her wek xu ye	يَوْقُفُ وَيُوصِلِي دَا هَرُ وَكَ خُو يَه	
Wekê “ضَالًا” û “الآن” serê sûretan	وَكِي ضَالًا أَلَان سَرِي سَوَرَتَان	6
Bi du elifan bizane van her du wan	بِدُو أَلِفَان بَزَانِه قَان هَرْدُوَان	

“Harfî meddin hemen arkasında sükunu lazım aynı kelimeye bir araya geldiğinde, bu meddi lazım olur, zaruri meddir. Ardından gelen sükunu lazımda durulsa da geçilse de olduğu gibidir. Tıpkı (الضَّالِّينَ) “ضَالًا” ve bazı harufu mukattalarda olduğu gibi. En az iki elif miktarı kadar uzatılması gerekir.”

Med harfinden sonra sebebi medden sükunu lazım aynı kelimeye yer aldıkları zaman medd-i lazım olur.³⁸⁹ Meddi لازمın hükmü, ittifakla vaciptir. Aynı zamanda medd-i لازم kendi içerisinde dört kısımda incelenir. Bunlar; meddi لازم kelime-i musakkale, kelime-i muhaffefe, harf-i musakkal ve harf-i muhaffeftir. Bir kelimeye medd-i لازم olan bir kelimeye idğam oluşur ve bundan dolayı şeddeli okuyuşun meydana gelmesiyle medd-i لازم kelime-i musakkale olur.³⁹⁰ Bir başka tarifile medd-i لازم olan kelimeye şedde açık bir şekilde varsa yine musakkal olur. “الْحَاقَّةُ” ayeti ve “الضَّالِّينَ” kelimesi buna örnektir. Medd-i لازم olan bir kelimeye idğam ve şedde yerine cezm olduğunda meddi لازم kelime-i muhaffefe olur. “الْمَنَ” kelimesi buna örnektir. Sure başlarında olan harufu mukatta harflerinde okuyuş esnasında idğam şeddeli olduğunda harf-i musakkal, cezimli olduğunda harf-i muhaffef olur. “الرَّ” ayetin okunuşu “أَلِيفَ لَامَ رَا” şeklindedir. Buradaki lââm harfindeki med harfinden sonra mîm harfi cezimli olduğundan meddi لازم harf-i muhaffef olur. “الْمَ” ayetinin okunuşu “أَلِيفَ لَامِمْ” şeklindedir. Lââm harfinin mîm’i sakin olup kendisinden sonra gelen harekeli mîm’e idğam edildiğinden şedde meydana gelmiştir. Bu lââm’ın meddinden sonra mîm harfi şeddeli ve idğamlı olduğundan meddi لازم harfi musakkal meydana gelmiştir. Bununla beraber vasıl ve vakıf halinde sükunu lazımda bir değişme meydana gelmeyeceğinden, meddi لازم gerçekleşir.³⁹¹ Müellif, meddi لازمın iki elif uzatılacağını ifade etmiştir. İki anlam zuhur eder. Ya müellif en az iki elif uzatılır manasında kullanmış ya da dört elif (hareke) anlamını kastetmiştir.

³⁸⁹ Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kırâat*, 145.

³⁹⁰ Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kırâat*, 146.

³⁹¹ Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kırâat*, 145.

Çünkü bazı kaynaklarda her elif iki hareke kabul edildiğinden, beyitteki iki elif'in dört hareke kadar uzatılır anlamına ulaşılabilir.³⁹²

2.2.7.3. Medd-i Munfasıl

Du kısme ewê caizê jê bizan	دُو قِسْمَه اَوَى جَائِزَى زَى بِزَانْ	7
Ku munfesil û 'aridin navê wan	كُو مُنْفَصِلُ و عَارِضِن نَاقِي وَانْ	
Ewe munfesil ku diber hemzê bit	اَوَه مُنْفَصِلُ كُو دَبِرْ هَمْزَى بِتْ	8
Welê hemz serê lefzê paşî wê bit	وَلَى هَمْزُ سَرَى لَفْظَى پَاشَى وَى بِتْ	

“Caiz olan meddin iki kısmı vardır. Bunlardan biri meddi munfasıl diğeri meddi arızdır. Aynı kelimelerde harfî medden hemen sonra hemze bir başka kelime içerisinde yer alarak yan yana gelirse medd-i munfasıl olur.”

Müellif, vacip ve lazım olan medleri açıkladıktan sonra caiz olan medde geçmiştir. Caiz olan medler iki kısımdan oluştuğunu belirten müellif, bunlardan ilki meddi munfasıl diğeri ise meddi arız olduğunu ifade etmiştir. Med harflerinden bir tanesi kelimenin ahirinde olup ardından gelen kelimenin ilk harfî sebebi medden hemze olursa meddi munfasıl olur ve hükmü caiz olduğundan meddi caiz olarak da adlandırılır.³⁹³ Kıraat alimleri arasında med miktarı hususunda ihtilaflar vardır. Fakat bizim kıraatimize (Hafs rivayeti) göre tahkik, tedvir ve hadr usullerine göre ayırmış ve sırasıyla 4, 2 ve 1 elif miktarı kadar uzatılır.³⁹⁴ “يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ” ayetinde görüldüğü üzere “يَا” ve “أَيُّهَا” ikisi ayrı kelimelerde olup, ilk lafzın sonu harfî med olup ardından gelen lafzın ilk harfî sebebi medden elif olduğundan meddi munfasıl gerçekleşir.

2.2.7.4. Medd-i Arız

Ewe 'arizî jê linik weqfê bit	اَوَه عَارِضَى زَى لِنِكْ وَقْفَى بِتْ	9
Bi elif û nîv caizê med dibit	بِاَلِفْ و نِيفْ جَائِزَى مَدْ دِبِتْ	
Digel ê tabî'ê dibit du û nîv	دِگَلْ اِى طَبِيعَى دِبِتْ دُو نِيفْ	10
Ewê di ma qabl jê dibin sê elif	اَوَى دِ مَاَقْبَلْ زَى دِبِنِ سَى اَلِفْ	
Bi qas girtina tiliyek her elif	بِقَاسْ كِرْتِنَا تَلِيَكْ هَرِ اَلِفْ	11
Di meddê da bu ne gelek muxtelif	دِ مَدَى دَا بُوْنَه كَلَاكْ مُخْتَلِفْ	

³⁹² Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 206.

³⁹³ el-Hamed, *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi*, 131.

³⁹⁴ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, 144.

“Bu medd-i arız ise sadece vakf halinde meydana gelir. Bir buçuk elif miktarı med caizdir. Medd-i tabî ile beraber iki buçuk elif miktarı uzatılır. Diğer kısmı ise (medd-i vacibu’l-lazîm) med harfinin harekesine göre olursa üç elif miktarı uzatılır. Her elif’in ölçüsü bir parmağı tutmak kadardır. Kıraat alimleri med konusunda çokça ihtilaf etmişlerdir.”

Medd-i arız³⁹⁵; Med harfinden sonra sebebi medden sükûn-u arızî³⁹⁶ meydana gelirse medd-i arız olur. ³⁹⁷ Müellif, medd-i arızı üç kısımda incelemiştir. İlk olarak vakf halinde meydana gelen sükûn-u arızdan kaynaklı medd-i arız ki bunun ölçüsü bir buçuk elif³⁹⁸ miktarı kadardır. Müstensih, haşiyesinde medd-i arızın bu kısmıyla ilgili “نَسْتَعِينُ” örneğini vermiştir. İkinci kısmı ise, medd-i tabî ile birlikte iki buçuk elif miktarı kadar uzatılmasıdır. Molla Halil, medd-i tabînin bir elif miktarı uzatıldığından bununla beraber medd-i arızın da varolan bir buçuk elif miktarıyla iki buçuk elif miktarı uzatılması gerektiğini ifade etmiştir. Son kısımda ise müellif, med harfinden önceki harekenin med harfine göre harekelenmesiyle üç elif miktarı kadar uzatılması gerektiğini ifade etmiştir. Müstensih bu kısım için “وَلَا الضَّالِّينَ” örneğini vermiştir. Müstensih haşiyesinde, med harfi “ي”den önceki harfin harekesinin kesra olmasından dolayı üç elif miktarı uzatılması gerektiğini ifade edilmiştir. Son olarak müellif, bu konuda kıraat alimleri arasında ihtilafların olduğu belirtilmiştir

2.2.7.5. Medd-i Lîn

Ku ma qablê wâw’ê û yâ fethe bit	كُو مَا قَبْلَى وَآوَى وَيَاءُ فَتَحَهُ بِتْ	12
Di pêkve sukûnekî lazîm hebit	دِ بَيْكَه سَكُونَكِي لَازِمُ هَبِيتْ	
Wekê lefzê ‘ayn yan yeki ‘arizî	وَكِي لَفْظِي عَيْنُ يَانُ يَكِي عَارِضِي	13
Li tarzê ewan med bike ey razî!	لِطَرَزِي أَوَانُ مَدِّ بَكِهْ أَيْ رَاضِي	
Ji bo meddî ha ra dibên meddi lîn	ژَبُو مَدِّي هَارَا دِيبَيْنُ مَدِّ لَيْنُ	14
Çi ku waqî’e ew liser herfê lîn	چِهْ كُو وَاقِعَهْ أَوْ لِسَرُ حَرْفِي لَيْنُ	

³⁹⁵ Konu ile alakalı geniş bilgi için bkz. Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kırâat*, 150-155.

³⁹⁶ Sükûn-u Ariz: Vakfen sabit, vaslen sakıt olan sukûndur. Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kırâat*, 150.

³⁹⁷ Mehmet Ali Sarı, “Med”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/289.

³⁹⁸ Kıraat alimlerine göre meddin ölçüsünde Elif’i baz almalarına ilişkin görüşler ve meddin mertebelerine ilişkin geniş bilgi için bkz. M. Atilla Akdemir, “Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri Ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2018), 17-22.

“Vâv ve yâ harfleri sükun olup makabli (öncesi) fetha harekeli olursa, tıpkı “عَيْنُ” lafzında olduğu gibi sükunu lazım ya da sükunu arizi olduğunda med (uzatma) yap. Çünkü bu durum lîn harflerinde vuku bulduğundan buna medd-i lîn adı verilir.”

Lîn harflerinden vâv “و” ya da yâ “ي” harfî sakın olup kendisinden önceki harfin harekesi fetha olduğunda ve bir kelime içerisinde yan yana oldukları takdirde meddi lîn olur.³⁹⁹ Medd-i lîn, hem sükunu lazım hem sükunu arız olması halinde gerçekleşebilir. Sükunu lazıma örnek olarak “عَيْنُ”, sükunu ariza örnek olarak “السَّيْرَ” kelimesi verilebilir. Muhtelefun fih olduğundan medd-i lîn’in hükmü caizdir.⁴⁰⁰

2.2.7.6. Zamir

Tu ha’â zamirê lipey herekan	تُو هَا أَضَمِيرِي لِيْئِي حَرَكَانْ	15
Ji wîranê meddek muqadder bizan	ژ وِیرَانِی مَدَّکْ مُقَدَّرْ بِزَانْ	
Lipey sakînê qat ewî med meke	لِيْئِي سَاکِنِی قَطْ أَوِی مَدْ مَکَہ	16
Dî “فِيْهِ مُهَانًا” tenê da bike	دِ “فِيْهِ مُهَانًا” تَنِي دَا بَکَہ	

“Zamir olan harekeli “ه/هـ” harfleri içinde mukadder bir med vardır. Makabli sakın olduğunda med yapma sadece “فِيْهِ مُهَانًا” kelimesinde med yap.”

Müellif, med çeşitlerinden söz ettikten sonra zamir olan “ه” harfine değinmiştir. Bu zamir, müfred, müzekker ve ğaib olarak tanınan hâ-i kinayedir.⁴⁰¹ Kendisinden önceki ve sonraki harf harekeli olursa uzatılır. Şayet kendisi harekeli olup bir önceki harf sakın olursa uzatılmaz. “عَلَيْهِ” Ancak Furkan suresinde 69. ayette yer alan “فِيْهِ مُهَانًا” her ne kadar zamir olan “ه” harfinin makabli sakın olsa da bu durumdan müstesnadır. Aynı zamanda “ه” harfî zamir olmayıp kelimenin aslındansa yine uzatma yapılmaz. “فَوَاكِهَ”, “تَنْتَهَ”, “مَا نَفَقَهُ” gibi kelimeler bu duruma örnektir.

2.2.8. Vakf ve İbtidâ

Bu babta müellif, vakf ve ibtidânın nerede uygun olduğuna ve kurallarına değinmiştir. Bu bab toplam 15 beyitten oluşmaktadır.

Ku tecwîda herfan te zanî bicih	کُو تَجْوِیْدَا حَرَ فَاَنْ تَه زَانِی بَیْجَه	1
Bibal new’ê weqfê bibeh muttecih	بِبَالْ نَوْعِی وَفْقِی بَبَه مُتَّجِه	

³⁹⁹ Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kırâat*, 155.

⁴⁰⁰ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 226; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kırâat*, 156.

⁴⁰¹ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 195.

Ku tam û kâfi hesen her sê ne	2	كُو تَامُ وَ كَافِي حَسَنُ هَرَسِي نَه
Bizane tu qanc ew likê cihê ne		بِرَّانَه تُو قَنْجْ أَوْ لِكِي جِهِي نَه

“Harfleri güzelleştirmek (tecvid) nasıl olur bilir misin? Vakfın çeşitlerini iyi bilmekle olur. Onlar; vakfı tam, vakfı kâfî ve vakfı hâsen olmak üzere üç tanedir. Hangisi nereye gelecek iyi bil.”

Vakf, lügatta “durmak, bir kelimeyi diğerinden ayırmak” gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁰² Tecvid ilminde vakıf; okuyuş esnasında nefes alacak zaman kadar sesi kesmek, kıraatte duraklamak ve ardından tekrar devam etmektir.⁴⁰³ Vakf üç kısma ayrılır. Bunlar; vakf-ı tam, vakf-ı kâfî ve vakf-ı hâsendir. Bu vakfların açıklaması verilecek beyitlerde ele alınmıştır.

Liwî cihê ye tam ku ma be'dê wî	3	لَوِي جِهِي يَه تَامْ كُو مَا بَعْدِي وَي
Te'elluq bima qablê ve qat nebî		تَعَلَّقْ بِمَا قَبْلِي فَه قَطْ نَبِي

“Vakf-ı tam, vakf yapılan yerde anlam tamamlanmış olup kendisinden sonrakiyle anlam ve lafız ilişkisi bulunmamasıdır.”

Vakfın çeşitlerinden olan vakf-ı tam; mananın tamama ermesiyle ve durulan yerin sonraki ayetle mana ve lafız bakımından ilişkisi bulunmayan vakfa denir.⁴⁰⁴

Müellif, ⁴⁰⁵ “وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ” ayetiyle vakf-ı tam örneğini haşiyede belirtmiştir. Buna benzer birçok örnek Kur'an'da mevcuttur. Genellikle bu tarz vakflar ayetin bitiminde, sure sonunda ya da kıssanın sonunda yapılır. Bazen de ayet sonuna varmadan da vakf-ı tam olabilir. Bu duruma örnek “قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا” ayeti verilebilir. Mana itibariyle Belkis (Melike) sözü tamamlanır ve mana itibariyle de tamamlanmıştır. Ardından ayetin devamı olan ⁴⁰⁶ “وَكَذَٰلِكَ يَفْعَلُونَ”

⁴⁰² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 13/361.

⁴⁰³ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 259.

⁴⁰⁴ Recep Koyuncu, *Kur'an-ı Kerim'in Anlaşılmasında Vakf İbtidâ'nın Rolü (İbnü'l-Enbârî, ed-Dânî ve es-Secâvendî Örneği)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015), 88.

⁴⁰⁵ el-Bakara 2/5.

⁴⁰⁶ en-Neml 27/34.

ifadesiyle Allah'ın sözü başlar. Bundan dolayı Belkıs'ın sözünden sonra yapılan vakf-ı tamdır.⁴⁰⁷

Vakf-ı tam olan yerde mananın tamamlanması sebebiyle durulması evlâ olup bu tür vakflara “vakf-ı vacip” ya da “vakf-ı lazım” denilmiştir.⁴⁰⁸

Ewe weqfa kâfi te'elluq hebit	أَوْهَ وَقْفًا كَافِي تَعْلُقُ هَبِيتْ	4
Di me'nâ da emma di lefzê nebit	دِمَعْنَى دَا أَمَّا دِلْفَظِي نَبِيتْ	
Wekê ku te'elluq di lefzê betin	وَكِي كُو تَعْلُقُ دِلْفَظِي بَتِينْ	5
Ne qance weqif illa ayet bêtin	نَه قَنْجَه وَقِفْ إِلَّا آيَةً بَتِينْ	

“Vakf yapılan yerde kendisinden sonraki ayetle mana yönünden ilişiği bulunan fakat lafız yönünde ilişiği olmayan vakfa vakf-ı kâfi denir. Şayet lafız yönünde de ilişki olursa o vakit vakf yapmak uygun olmaz.”

Vakfın çeşitlerinden bir diğeri vakf-ı kâfidir. Müellif haşiyesinde, vakf yapılan yerin kendisinden sonrakine, lafız yönünden ilişiği olmayan fakat kendisinden sonra gelen ayette mana ilişiği olan bir vakf çeşidi olarak tanımlamıştır. Genellikle ayet sonlarında yapılan vakftır. Örnek olarak “أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ” ayet sonu olup ve kendisinden sonra gelen ayetle lafzi bir ilişiği olmamasına rağmen mana yönünden ilişiği olduğundan durulması vakf-ı kâfidir. Çünkü ardından gelen “خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ” ayetiyle mana yönünden ilişkilendirilmiştir. Bundan dolayı müellif, manayı beyan etmek maksadıyla geriden almadan vakf yapılabilir sonrasında devam edilmesinin daha evlâ olduğunu belirtmiştir. Fakat hem lafız hem mana yönünden ilişiği olursa vakf yapılmamalıdır.

Eve ê hesen jê di hedîs heye	أَفَهَ إِنْ حَسَنْ رَى بِحَدِيثِ هَيْهَ	6
Welêkin linik eksere wesl çê ye	وَلَيْكِنْ لِيْنِكْ أَكْثَرَى وَصْلُ چِي يَهَ	
Eger'd ğayrê cih da tu muhtaç buwî	اَغَرْ دُغَيْرَى چِهَ دَا تُو مُحْتَاجُ بُوِي	7
Weqif ke û paşê veger tu liwî	وَقِفْ كِهَ وَپَاشِي قَغَرْ تُو لَوِي	
Te'elluq ku lefziyye bin bê heddin	تَعْلُقُ كُو لَفْظِيَّهَ بِنْ بِي حَدِينْ	8

⁴⁰⁷ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, 251.

⁴⁰⁸ Nihat Temel, *Kur'ân Kırâatında Vakf ve İbtidâ* (İstanbul: MÜ İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2000), 65.

Beyana ewan tâ diçê nabitin	بَيَانَا أَوَانُ تَا دِچِي نَابِتِن	
Werenge beyana ewî me'newî	وَرَنَگَه بَيَانَا أَوِي مَعْنَوِي	9
Tu 'umde bide xettê teshih buwî	تُو عُمْدَه بِدَه خَطِّي تَصْحِيحْ بُوِي	

“İşte bu vakf-ı hasen -ayet sonunda- üzerine hadis var. Fakat çoğu ulemaya göre - ayet ortalarında- vasl edilmesi evlâdır. Eğer bunun dışında bir yerde zaruri olarak durursan, evvela vakf et ardından durduğun yerden geriden alıp devam et. Lafzı ilişkileri olan yerler sınırsızdır. Onların açıklaması yapılamamaktadır. Fakat mana yönünde olan ilişkilerin açıklamasını da sahih hâtta tashih et.”

Vakf-ı hasen; vakf yapılan yerin ardından gelen ayetle mana bakımından ziyade lafız yönünden ilişkisi bulunan bir vakf çeşidir.⁴⁰⁹ Her ayetin sonunda durulması sünnet olduğundan müellif, vakf-ı haseni bir hadise isnad etmiştir. Ümmü Seleme (r.anha) rivayet ettiğine göre “Rasulullah Kur'an okurken kıraatini ayet ayet keserdi (ayet sonlarında dura dura okurdu.)”⁴¹⁰ hadisi üzerine müellif, bazı ayet sonlarının lafız yönünden de ilişkisi bulunduğu yapılan vakfların sünnet olduğuna işaret etmiştir. Örneğin; ⁴¹¹”الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ” ayetinde mana yönünden tam olup vakf yapılabilir. Ardından gelen ⁴¹²”الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ” ayeti bedel olduğundan lafzi ve i'rab yönünden ilişkisi meydana gelir. Dolayısıyla yapılan bu vakfa, vakf-ı hasen denir. Yine aynı şekilde ayet ortasında vakf yapılması, mana yönünden tam olup ardından gelen kelime veya kelimelerle i'rab ve lafız yönünden ilişkisi bulunduğu cumhurun görüşü vasl edilmesinden yanadır. Örneğin; ”الْحَمْدُ لِلَّهِ” denildikten sonra vakf yapılması, mana tam olduğundan uygundur. Fakat ardından gelen ”رَبِّ الْعَالَمِينَ” ile lafız ve i'rab olarak ilişkisi bulunduğu vasl edilmesi evlâdır. Müellif, zaruri olarak nefesin yetmemesi, öksürük, aksırık gibi durumlarda ayet ortalarında kıraatin buna benzer yerlerde kesilmesi halinde geriden alınıp okumaya devam edilmesini beyan etmiştir. Şayet geriden almayıp durduğu yerden devam ettiği takdirde kâbihtir.⁴¹³

Cihê ku 'alamatê weqfê hebin	جِهِي كُو عَلَامَاتِي وَفَقِي هَبِن	10
------------------------------	-------------------------------------	----

⁴⁰⁹ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, 252.

⁴¹⁰ Tirmizî, *Fedâilu'l-Kur'an*, 23.

⁴¹¹ el-Fatihâ 1/2.

⁴¹² el-Fatihâ 1/3.

⁴¹³ Şan, *Molla Halil Siirdi'nin Kırâatlere Yaklaşımı*, 256.

Weqif ke, wegerne bizan cih neh in	وَقِفْ كَه وَكَزْ نَه بِزَانْ جَه نَهْنْ	
Di Qur'an'ê weqfê di vacib tunin	دِقُرَانِي وَقْفِي دَوَاجِبُ تُونِنْ	11
Ne weqfê haram jê ku 'an qesd nebin	نَه وَقْفِي حَرَامْ ژِي كُو عَنْ قَصْدُ نَبِنْ	

“Vakf alametlerinin olduğu yerde vakf yap, şayet alamet yoksa geriden al. Kur'an'da, bir kasıt/sebepe yoksa ne vacip olan vakf ne de haram olan vakf vardır.

Kur'an'da, bazen ayet sonlarında bazen ayet ortalarında bazı vakf alametleri konulmuştur. Bu alametler mana ve lafız durumuna bakarak hangi vakfin olduğunu temsil eder.⁴¹⁴ Müellif bu beyitte okuyucunun, Kur'an okurken bir alamet-i vakf ile karşılaştığı takdirde vakf yapabileceğini, şayet bu alamet yoksa vakf yaptığı an, geriden alarak okumasına devam etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca Kur'an'da kat'i surette bir vakfin vacip veya haram olduğu söylenemez.⁴¹⁵ Müellif, Kur'an kıraatinde okuyucunun, ayetleri vakf yapmadan tümünü vasl ile okunmasında bir beis olmadığına aynı zamanda bu durumun imkansız derecesinde olduğuna ve cumhurun “vasl ve vakf yapmanın caizdir”⁴¹⁶ görüş-ü icmâsına uyulması gerektiğine işaret etmektedir.

Li ser mislê “مَامِنْ إِلَهٍ” meke	لِسِرِّ مِثْلِي “مَامِنْ إِلَهٍ” مَكَه	12
Tecennub ji êhama qasdê bike	تَجَنَّبْ ژِي إِهَامَا قَصْدِي بَكَه	
Ji bo wan dibên weqfê kufr ta nebin	ژِي بُو وَانْ دِبَيْنْ وَقْفِي كُفْرْ تَا نَبِنْ	13
Gelek xelq dibêjin ku ew nozdeh in	كَالْكَ خَلْقْ دِبِيژِنْ كُو أَوْ نَوَزْدَهِنْ	

“(مَامِنْ إِلَهٍ)” örneği gibi yerlerde zaruret olmadan kasıtlı durma(vakf yapma) ki bu vakf, vakf-ı küfr olmasın. Ekseriyetle bu tarz yerlerin sayısı on dokuzdur.”

Yukarıda verilen beyitlerde ne haram ne de vacip vakfin olmadığını ifade etmiştik. Fakat bu durumda bir istisna vardır ki okuyucunun tilaveti esnasında vakfin harama giden bir gerekçenin var olmasıdır.⁴¹⁷ Müellif bu durumda olacak vakfa ve bunda bir kastın olması durumunda yapılan vakfa, vakf-ı küfr demiştir. Çünkü yapılan vakf, mana itibariyle küfre sevk ettiğinden kasıtlı olması halinde harama neden olur ve

⁴¹⁴ Akkuş - Onur, “Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Tecvidü'l-Kur'ân Bi Lisâni'l-'Arabî İsimli Risalesi: Tahkik Ve Tahlil”, 44.

⁴¹⁵ Şan, *Molla Halil Siirdi'nin Kırâatlere Yaklaşımı*, 257.

⁴¹⁶ el-Hamed, *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi*, 145.

⁴¹⁷ Şan, *Molla Halil Siirdi'nin Kırâatlere Yaklaşımı*, 257.

itikadi olarak inanırsa da küfre sebebiyet olur.⁴¹⁸ Örneğin; “وَمَا مِنْ إِلَهٍ” ayetinde vakf yapıldığında “Hiçbir ilah yoktur” (hâşâ) manası çıkar ve bu durum kasıtlı olursa haram olur. Fakat kasıt bulunmaksızın yapılan vakf, haram olmaz. Geriden alarak “وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ”⁴¹⁹ diyerek vakf yapmalıdır. Müellif, Kur’an’da vakf-ı küfr olan yerlerin sayısını on dokuz olarak ifade etse de farklı rakamlarda verilmiştir. Tespit edilen sayı hakkında İmam Maturidî’nin “Risâle Fî Mâ Lâ Yecûzü’l-Vakfu ‘Aleyh” adlı eserinde elli dört adet vakf-ı küfr yerlerine işaret etmiştir.⁴²⁰

Ji bo hindek weqfan dibên lazimî	رُبُّ هَذَا وَفَّانْ دِبْنِ لَازِمِ	14
Ji terxiba weqfa liwî daimî	رُبُّ غَيْبَا وَفَّانْ لَوِى دَائِمِ	
Dibên weqfa ğufrân ji bo deh cihan	دِبْنِ وَفَّانْ غُفْرَانْ رُبُّو دَه جِهَانْ	15
Gelek weqfê mehbûbe bê şek bizan	گَلَكْ وَفَّانْ مَحْبُوبَه بِي شَكْ بَزَانْ	

“Bazı vakflara lazimî diyorlar. Bu vakfta daima durmak gerekir. Vakf-ı ğufrân ise on yerde vardır ki şüphesiz bu vakf sevilen vakftır.”

Müellif, okuyucunun vakf yaptığı yerlere dikkat çekmiş ve ilk olarak vakf-ı lazımdan söz etmiştir. Vakf-ı lazım, okuyucunun mutlak surette durması gerektiği şayet durulmadığı takdirde mananın teğayyürüne sebebiyet verilebilecek vakıf türüdür..⁴²¹ Kur’an’da bu vakf çeşidi 84 yerde yapılabilmektedir. Vakf-ı ğufrân ise; Hz. Peygamber’in (s.a.v.), Kur’an okurken dua maksadıyla on yerde yaptığı vakftır. Bu vakflarda vakf yapan okuyucunun, bağışlanma ümidi olmasından kaynaklı vakf-ı ğufrân adı verilmiştir.⁴²²

2.2.9. Vakfın Çeşitleri

Bu babı, Molla Halil’in torunlarından ve elimizde bulunan iki nüshanın müstensihi olan Şeyh Cüneyd ve kardeşi Şeyh Fudayl ez-Zokaydî’nin babaları Şeyh Mahmud ez-Zokaydî telif etmiş ve bu tecvide ekleme yapmıştır. Hâlihazırda elimizde bulunan üç nüshada da müellifin 10 beyit kaleme aldığı görülmektedir. Fakat ilk beyitte, vakfin yollarının (tarzlarının) on olduğu, ardından gelen ikinci beyitte on bir olduğu

⁴¹⁸ Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kırâat*, 261.

⁴¹⁹ Âl-i İmrân 3/62.

⁴²⁰ Detaylı bilgi için bkz. Orhan İyibilgin, “İmam Mâtürîdî’nin ‘Risâle Fî Mâ Lâ Yecûzü’l-Vakfu ‘Aleyh’ Adlı Risâlesinin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/2 (2020), 801-839.

⁴²¹ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 272.

⁴²² Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kırâat*, 258.

ifade edilmiştir. Bu sebeple ikinci beyitin, ilk beyiti nesh ettiği kanaati hasıl olmuş ve konuya ikinci beyitten başlanılmıştır. Bu bağlamda konuya ilişkin toplam 9 beyit yazılmıştır.⁴²³ Müellif, vakfın tarzlarına, okuyucunun vakf yaparken uyması gereken kurallara ve bazı kıraat imamlarının vakf tarzlarına değinmiştir.

Tarikê di weqfê tu yazdeh bizan	طَرِيقِي دَوْقِي تُو يَارَدَه بَرَانْ	1
Ji bo te beyankim eya Nurican!	ژَبُو تَه بَيَانْ كِم اَيَا تُو رِي جَانْ	

“Vakfın yolları, on bir yer olarak bil, bunların hepsini sana açıklayacağım”

Yukarıda da bahsedildiği üzere müellif, ilk olarak vakfın on şekilde yapıldığını fakat ardından ikinci beyitte on bir şekilde yapılacağını ifade ederek ilk beyiti nesh etmiştir. Bu yerlerden dört tanesi sarf ilmiyle ilişkilendirilmekte olup Kur'an'da bulunmayan diğer yedisi ise Kur'an'da uygulanan vakf tarzlarıdır.⁴²⁴

Bi iskenâ herfê tu weqfê bike	بِاسْكِنَا حَرْفِي تُو وَقْفِي بَكِه	2
Bi revm û bi işmâm'ê caran bike	بِرَوْم و بِإِشْمَامِي جَارَانْ بَكِه	

“Sakin olan harfin üzerine bazen revm ve işmamla vakf yap.”

Vakf yapılan kelimenin sonundaki harfin harekesi fetha ise sakın kılarak vakf yapılır. Aynı zamanda sakın olan harfin harekesi kesre ise revm, damme ise revm ve işmam ile vakf yapılır. Revm, son harfin harekesini hafif bir şekilde belirterek ses verilmesi, işmam ise dudakları öne toplayarak harfin son harekesi olan dammeye işaret etmektir.⁴²⁵ Ayrıca tâ-i te'nis olan kelimelerde vakf yaparken kapalı tê'nin (ة) harekesine göre revm ya da işmam yapılmaz.⁴²⁶

We tenwîna fethê'b elif qelb bikin	وَتَنَوِينَا فَتْحِي بِالْفِ قَلْبُ بَكِنْ	3
Elif'ek lepêy “لَنَا” zêde bike	أَلْفُكْ لَيْي أَنَا زِيدَه بَكِه	
We “لَكِنَّا” Kehf'ê weqif ba elif	وَلَكِنَّا كَهْفِي وَقِفْ بَا أَلْف	4
Wekê “لَنَا” ye'd xundînê bê elif	وَكِي أَنَا يَه دُخُونْدِي بِي أَلْف	

⁴²³ Siirdî, Şeyh Fudayl Nüşhası.

⁴²⁴ Şan, Molla Halil Siirdî'nin Kırâatlere Yaklaşımı, 258.

⁴²⁵ Fatih Çollak, “Revm”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2008).

⁴²⁶ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr fîl Kıraati'l Aşr, 1/122.

“İki üstün olan tenvin harekesinde vakf yaparken tenvini elif’e dönüştür. Mutekellim olan “أَنَا” üzerinde vakf yaparken bir elif uzat. “لَكِنَّا” okurken (vasl halinde) elif’i okuma (uzatma), vakf halinde ise tıpkı “أَنَا” lafzında vakf yaptığın gibi bir elif uzat.”

Vakf yapılan yerlerde uyulması gereken kurallardan bir diğeri ise tenvindir. Müellif, ilk olarak iki üstün harekeli olan kelimelerde vakf yapıldığı takdirde tenvini elife dönüştürüp uzatarak vakf yapılmasını ifade etmiştir. “سَمِيعًا عَلِيمًا” örneğinde vakf yapıldığı takdirde “عَلِيمًا” şeklinde durulması gerekmektedir.

“أَنَا” zamirinde ise vasl halinde med yapılmaksızın okunurken vakf halinde ise meddi tabîi şeklinde durulur. Bu durum aynı zamanda “لَكِنَّا” içinde geçerlidir.

Li ser nehwe “قَاضٍ” weqif ke’b sukûn	لِسِرِّ نَحْوِي قَاضٍ وَقِفْ كَهْ يُسْكُونُ	5
We “القَاضِي” weqif ke çewa tu dixûn	وَالْقَاضِي وَقِفْ كَهْ چَوَا تُو دِخُونُ	

“(قَاضٍ) örneğinde vakf yaparken son harfî sakin yap. (القَاضِي) örneğinde ise vasl ve vakf hali aynıdır.”

Vakf yapılırken uyulması gereken kurallardan tenvinin iki kesra veya damme olması durumunda son harfin harekesi sükun edilir. “قَاضٍ” örneğinde durulduğu takdirde “قَاضٍ” şeklinde vakf edilmesi gerekmektedir. “سَائِلٌ” kelimesinde vakfedildiği zaman “سَائِلٌ” diye durulur. Fakat “القَاضِي” örneğinde ise hem vasl hem vakf halinde sondaki med harfine istinaden uzatılarak okunur.

Heçî tâ’ê têtin nivisin bi ha	هَچِ تَائِي تَيْتِنْ نِفِيسِنْ بِهَاءَ	6
Bi ha’ê weqif ke ewê bi tâ’ê bi tâ’ê	بِهَائِي وَقِفْ كَهْ أَوِي بُنَاءَ بُنَاءَ	

“Tâ-i te’nis olan kapalı tâ (ة) üzerine vakf yaparken hê harfî ile bitir ve sükun yap, açık tâ (ث) ile vakf yaparken tâ harfini sakin yap.”

Resmu’l Mushaf’ta iki çeşit müenneslik tâ’sı (tâ-i te’nis) olan açık tâ (ث) ve kapalı tâ (ة) yazılışları vardır.⁴²⁷ Sonu kapalı tâ (ة) harfiyle biten kelimelerde vakf yapıldığında kapalı tâ (ة) he (ه) harfine dönüşür ve sükun edilerek vakf yapılır.

⁴²⁷ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 266.

⁴²⁸”الْقَارِعَةُ“ ayetinde vakf yapıldığında ”الْقَارِعَةُ“ şeklinde durulur. Şayet açık tê (ت) ile biten kelimede vakf yapıldığında sükun edilerek tê okunur.

Hereke neqıl ke bima qablê xu	حَرَكَه نَقِلْ كَه بِمَا قَبْلَى حُوْه	7
We hemze bedel ke bima cinsê xu	وَهَمْزَه بَدَلْ كَه بِمَا جَنْسَى حُوْه	

“Vakf yapıldığı vakit naklin harekesini kendisinden önceki harfın harekesine göre yap. Hemzeyi cinsine göre ibdal et.”

Bu beyitten itibaren sarf üzerine olan kaideler olup bazı kıraat imamlarında yapılan vakflara işaret edilmiştir. Araplar iki sakin harfın yan yana bulunmasını hoş karşılamazlar. Bu sebeple hareke vererek okurlar. Vakf yapılan bazı kelimelerde iki sakin olduğunda özellikle şaz kıraatlere göre son harfın harekesi önceki harfe nakledilerek vakf edilir.⁴²⁹ Müstensih haşiyesinde örnek olarak, ⁴³⁰”وَالْفَجْرِ“ ayetinde vakf edildiği takdirde şaz kıraatine göre ”وَالْفَجْرِ“ şeklinde sondaki harfın harekesi önceki harfe nakledilerek vakf edildiğini ifade etmiştir. Buna nakil ile vakf denilmiştir. Bir diğer vakf çeşidi ibdal ile yapılan vakftır. Sonu hemze ile biten kelimelerde vakf yapıldığında hemzeden önceki harfın harekesi makablinin harekesine göre ibdal edilir. Hemzeden önceki harfın harekesi şayet damme harekesi ise vâv harfine ”اکمو“ kelimesinde vakf edildiğinde ”اکمو“ şeklinde olduğu gibi, kesra ise yâ harfine ”اهني“ kelimesinde vakf edildiğinde ”اهني“ şeklinde ibdal edilir.⁴³¹

Tu tad’if bike herfê exir eger	تُو تَضْعِيفُ بَكِه حَرْفَى اخِرْ اَكْرُ	8
Sahihek ne hemze dibê mu’teber	صَحِيْحَكَ نَه هَمْزَه دِبَى مُعْتَبَرُ	

“Kelimelerin sonundaki harfı tad’if et (zayıflat). Hemze de bu vakf muteber olup bu şekilde vakf doğrudur.”

Bir diğer vakf çeşidi ise, kelimenin son harfı hemze dışında bir harf olursa son harf şeddelenerek yapılan tad’if vakf olup yani hazfedilen harekenin yerini şeddenin

⁴²⁸ el-Karîâ 101/1.

⁴²⁹ Şan, *Molla Halil Siirdî'nin Kıraatlere Yaklaşımı*, 257.

⁴³⁰ el-Fecr 89/1.

⁴³¹ Şan, *Molla Halil Siirdî'nin Kıraatlere Yaklaşımı*, 264.

alması ve bu tarz vakf, imam Âsım kıraatinde sadece ⁴³²”وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ“⁴³³ ayetinde yer alan “مُسْتَطَرٌ” kelimesinde yapılmaktadır.⁴³³

Hinek ha'ê sektê tu lahiq bike	هَنَكْ هَائِي سَكْتِي تُو لَاحِقْ بَكِه	9
İmamê me çarê exîr red dike	إِمَامِي مَه چَارِي أَخِير رَد دِكِه	

“Hâ-i sekte olan kelimelerde (ه) harfini ilhak et. Bu son dört kaideyi kıraat imamımız red ediyor.”

Sonu hâ-i sekte ile biten kelimeler Kur'an'da yedi kelimede vardır. Bunlar; ⁴³⁴”لَمْ“⁴³⁵, ⁴³⁶”يَسْنَهُ“⁴³⁷, ⁴³⁸”مَالِيَّةُ“⁴³⁹, ⁴⁴⁰”مَاهِيَّةُ“⁴⁴¹ ve ⁴⁴²”سُلْطَانِيَّةُ“⁴⁴³ ayet içerisinde geçen kelimelerdir. İmam Hamza kıraatinde, bu kelimelerden ⁴⁴⁴”لَمْ يَسْنَهُ“⁴⁴⁵, ⁴⁴⁶”مَالِيَّةُ“⁴⁴⁷, ⁴⁴⁸”مَاهِيَّةُ“⁴⁴⁹ ve ⁴⁵⁰”سُلْطَانِيَّةُ“⁴⁵¹ vasl halinde “ه” harfi hazfedilerek okunmakta, vakf halinde ise olduğu gibi okunmaktadır.⁴⁵² Ya'kub el-Hadramî (ö. 205/821) kıraatinde ise, cem'i müzekkeri salim olan bütün isimlerde, cem'i müennes zamirlerinde ve “هو” ve “هي” zamirleriyle vakf yapıldığında hâ-i sekte ilhak ederek vakf yapılır.⁴⁵³ Örneğin; “الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ”, “هُوَ”, “هِيَ”, “عَلَيْهَا” şeklinde hâ-i ilhak yapılarak vakf edilir.⁴⁵⁴ Müellif, son olarak sarf kaidelerine göre zikrettiği son dört kaidenin Hafs kıraatine uygun olmadığını ifade etmiş ve konu üzerinde pek fazla durmamıştır.

2.2.10. Resmu'l Hât

Müellif, bu babta açık ve kapalı tê harfinin yer aldığı birtakım kelimeleri ele almıştır. Muhtemeldir ki bu konuyu ele alması Kur'an okuyucusunun açık ve kapalı tê harfleri ile biten kelimelerin vakıf durumlarının bilinmesinin gerekliliğidir. Çünkü kapalı tê ile biten kelimede vakf yapılırken hê olarak okunmasında ittifak vardır fakat açık tê ile biten kelimelerde nasıl vakf yapılacağı hususunda ihtilaf vardır.⁴⁵⁵

⁴³² el-Kâmer 54/53.

⁴³³ Şan, *Molla Halil Siirdi'nin Kıraatlere Yaklaşımı*, 265.

⁴³⁴ el-Bakara 2/259.

⁴³⁵ el-En'am 6/90.

⁴³⁶ el-Hakka 69/19.

⁴³⁷ el-Hakka 69/20-26.

⁴³⁸ el-Hakka 69/28.

⁴³⁹ el-Hakka 69/29.

⁴⁴⁰ el-Kariâ 101/10.

⁴⁴¹ Şan, *Molla Halil Siirdi'nin Kıraatlere Yaklaşımı*, 265.

⁴⁴² Tayyar Altıkulaç, “Ya'küb el-Hadramî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/283.

⁴⁴³ Altıkulaç, “Ya'küb el-Hadramî”, 43/283.

⁴⁴⁴ el-Hamed, *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi*, 167.

Bu sebeple müellif, 14 beyitten müteşekkil olan bu bölümde, kapalı tê ve açık tê harfinin ayrımını belirtmek üzere bazı kelimelerin yazılışlarını ve bulundukları surelerdeki yerlerine işaret etmiştir.

Tu guhdêra resma xettê ey bira!	تُو گُهْدِيرَه رَسْمَا خَطِّي أَي بَرَا	1
Ji bo te bibêjim hinik eşkerâ	ژِبُو تَه بَبِيرْم هِنَك أَشْكِرَا	
Heçî ta'ê ha'ê (ë) ku bi ta (ت) hatiye	هَچِي تَائِي هَائِي كُو بِتَا هَاتِيَه	2
Di hindek cihan bote beyankim çine	دِ هِنْدَك جِهَان بُوْتَه بَيَانِكِم چِنَه	

“Ey kardeşim, resmu’l hâtta kulak (dikkat) ver. Senin için bazılarını izhar edeceğim. Şöyle ki kapalı tê (ë) harfinin tê’sinin, açık tê (ت) olarak yazılmış bazı yerleri sana açıklayacağım.”

Müellif, bazı kelimelerin asli olarak tâ-i marbut ile yazılırken resmu’l-mushafta açık tê ile yazıldığı yerlere işaret etmiştir. Bu kelimelerin hangi surelerde ve hangi ayetlerde olduğunu beyan etmiştir.

Yek’ê wanê “رَحْمَت” ne’ d heft cihan	يَكِي وَانِي رَحْمَتُ نَه دَهْفَت جِهَان	3
Bi hâ’ê kitabet bu ye’ d ma ‘edan	بِهَائِي كِتَابَت بُو يَه دَمَاعَدَان	
Di du’ d Zuhrûf’ê, yek di E’raf’ê da	دِدُو دُرُحْرَفِي يَك دِ أَعْرَافِي دَا	4
We Rûm û Beqer, Meryem û Hûd’ê da	وَرُومُ وَ بَقَرُ مَرْيَمُ وَ هُودِي دَا	

“Onlardan birisi (رَحْمَت) kelimesi olup yedi yerde açık tê ile diğer yerlerde (رَحْمَة) şeklinde kapalı tê ile resmedilmiştir. Açık tê ile Zuhrûf suresinde iki, A’râf, Rûm, Bakara, Meryem ve Hûd surelerinde birer olmak üzere toplam yedi yerde resmedilmiştir.”

Müellif, yukarıda bahsi geçen kelimelerden ilk olarak (رَحْمَة) kelimesinin (رَحْمَت) şeklinde yazıldığından bahsetmiştir. Beyitte geçen “كِتَابَت” lafzı ile “Sahabilerin bu şekilde yazdığına” işaret etmektedir. (رَحْمَت) şeklinde yazıldığı yerdeki isimlere muzaf olarak geldiğini, (رَحْمَة) şeklinde yazılan yerlerde ise muzaf yapılmadığından söz etmektedir.⁴⁴⁵ Fakat müstensih, (رَحْمَة) şeklinde yazılan yerlerde de üç yerde muzaf olduğuna işaret etmiştir. (رَحْمَت) kelimesi, Zuhrûf suresinde iki, A’râf, Rûm,

⁴⁴⁵ el-Hamed, *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi*, 168.

Bakara, Meryem ve Hûd surelerinde birer olmak üzere yedi yerde yazılmıştır. Bahsi geçen kelimelerinde yer aldığı ayetler şunlardır;

- 1- 446- ”أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ“
- 2- 447- ”إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ“
- 3- 448- ”قَالُوا اتَّعَجِبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحْمَتُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ“
- 4- 449- ”ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا“
- 5- 450- ”فَانْظُرْ إِلَى آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ“
- 6- 451- ”أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ“
- 7- 452- ”وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ“

Yukarıdaki (رَحْمَةً) şeklinde yazılan yerlerde ise Kur'an'da sadece üç yerde muzaf olarak geçmektedir.⁴⁵³ Bu ayetler şunlardır;

- 1- 454- ”وَأَمَّا الَّذِينَ ابْصَرَتْ وَجُوهُهُمْ فِي رَحْمَةِ اللَّهِ“
- 2- 455- ”قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ خَرَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي“
- 3- 456- ”لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ“

Wereng “رَحْمَتُ” jê di yazdehida	وَرَنَگُ رَحْمَتُ ژێ د یاز داهیدا	5
Yeke'd el-Beqer yek di ‘İmrân’ê da	یَکە دَ الْبَقَرِ یَک دِ عِمْرَانِ دَا	
Sisê'd axirê Nehl û du İbrahim	سِئێ دَ آخِرِی نَحْلُ و دُو اِبْرَاهِیْم	6
Digel sâniyê Mâidê ey fehim!	دِگَل سَانِی مَائِدِی آئِ فِهیم	
Di Loqman'ê jê yek di Fâtir di Tûr	دِ لَقْمَانِی ژێ یَک دِ فَاطِرُ دِ طُور	7
Wereng lefzê “لَعْنَتُ” di ‘İmrân û Nûr	وَرَنَگُ لَفْظِی لَعْنَتُ دِ عِمْرَانُ و نُور	

“Aynı şekilde (لَعْنَتُ) kelimesi de on bir yerde geçmektedir. Bakara, Âl-i İmrân, Mâide, Lokmân, Fâtir ve Tûr surelerinde birer, İbrâhim suresinde iki ve Nahl suresinin sonlarına doğru üç yer olmak üzere toplam on bir yerde açık tê ile

⁴⁴⁶ el-Bakara 2/218.

⁴⁴⁷ el-A'raf 7/56.

⁴⁴⁸ Hûd 11/73.

⁴⁴⁹ Meryem 19/2.

⁴⁵⁰ Rûm 30/50.

⁴⁵¹ ez-Zuhruf 43/32.

⁴⁵² ez-Zuhruf 43/32.

⁴⁵³ el-Hamed, *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi*, 168.

⁴⁵⁴ Âl-i İmran 3/107.

⁴⁵⁵ İsrâ 17/100.

⁴⁵⁶ ez-Zümer 39/53.

yazılmıştır. Aynı şekilde (لَعْنَت) kelimesi de Âl-i İmrân ve Nûr surelerinde birer defa açık tê ile yazılmıştır.”

Müellif, açık tê ile yazılan (نِعْمَت) kelimesinin Kur'an'da on bir yerde yazıldığını beyan etmiştir. Beyitlerde zikredilen surelerde, (نِعْمَت) kelimesinin yer aldığı ayetler şunlardır;

- 1- 457 ”وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ“
- 2- 458 ”وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ“
- 3- 459 ”يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ“
- 4- 460 ”أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا“
- 5- 461 ”وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا“
- 6- 462 ”وَبِنِعْمَتِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ“
- 7- 463 ”يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ“
- 8- 464 ”وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ“
- 9- 465 ”أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ لِيُرِيَكُمْ مِنْ آيَاتِهِ“
- 10- 466 ”يَا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ“
- 11- 467 ”فَذَكِّرْ فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَتِ رَبِّكَ“

Müellifin bahsettiği bir diğer kelime (لَعْنَت) kelimesi olup Kur'an'da iki yerde açık tê ile resmedilmiştir. Zikredilen surelerde bahsi geçen kelimenin yer aldığı ayetler şunlardır;

- 1- 468 ”فَتَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ“
- 2- 469 ”وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ“

Wekê lefzê ”مَرَات“ di heft erdê da	وَكَيْ لَفْطَى مَرَاتٍ دِ هَفْتِ عَرْدِي دَا	8
Di d udi Yusuf û yek di ‘İmrân’ê da	دِدُو دِيُوسُفُ وَ يَكُ دِعِمْرَانِي دَا	

⁴⁵⁷ el-Bakara 2/231.

⁴⁵⁸ Âl-i İmrân 3/103.

⁴⁵⁹ el-Mâide 5/11.

⁴⁶⁰ İbrâhim 14/28.

⁴⁶¹ İbrâhim 14/34.

⁴⁶² en-Nahl 16/72.

⁴⁶³ en-Nahl 16/83.

⁴⁶⁴ en-Nahl 16/114.

⁴⁶⁵ Lokmân 31/31.

⁴⁶⁶ Fâtır 35/3.

⁴⁶⁷ Tûr 52/29.

⁴⁶⁸ Âl-i İmrân 3/61.

⁴⁶⁹ Nûr 24/7.

Di Kasâs da yek'e sê di Tehrim da	دَقَصَصْ دَا يَكْه تِي د تَحْرِيم دَا	9
Du “مَعْصِيَّت” jê di Mucadele da	دُو مَعْصِيَّت زِي د مُجَادَلَه دَا	

“Aynı şekilde (مَرَأَتْ) lafzı da; Tâhrim suresinde üç, Yûsuf suresinde iki, Âl-i İmrân ve Kasâs surelerinde birer defa olmak üzere toplam yedi yerde açık tê ile yazılmıştır. (مَعْصِيَّت) lafzı da Mücâdele suresinde iki defa açık tê ile yazılmıştır.”

Müellif, şiirin veznine uyum sağlaması için (امْرَأَتْ) kelimesini (مَرَأَتْ) olarak ifade etmiştir. Bahsi geçen kelime Kur'an'da yedi yerde açık tê ile resmedilmiştir. Beyitlerde zikredilen surelerde, (امْرَأَتْ) kelimesinin yer aldığı ayetler şunlardır;

- 1- 470 “إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ”
- 2- 471 “وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ”
- 3- 472 “قَالَتِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ لَنْ حَصَحَصَ الْحَقُّ”
- 4- 473 “وَقَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ”
- 5- 474 “امْرَأَتِ نُوحٍ”
- 6- 475 “وَامْرَأَتِ لُوطٍ”
- 7- 476 “امْرَأَتِ فِرْعَوْنَ”

Açık tê ile yazılan bir diğer kelime (مَعْصِيَّت) kelimesi olup Kur'an'da Mücadele suresinde yer alan 8 ve 9. ayetlerde yer almaktadır.

- 1- 477 “وَيَتَّبِعُونَ بِالْأَنفُسِ وَالْعُدُونِ وَمَعْصِيَّتِ الرَّسُولِ”
- 2- 478 “وَمَعْصِيَّتِ الرَّسُولِ”

Di pencane “سُنَّت” sisê di Fatir'ê	دِپِنَجَانَه سُنَّت تِي دَفَاطِرِي	10
Di Enfâl'u yek axirê Ğafır'ê	دَانْقَال و يَكْ اَخِرِي غَافِرِي	

⁴⁷⁰ Âl-i İmrân 3/35.

⁴⁷¹ Yûsuf 12/30.

⁴⁷² Yûsuf 12/51.

⁴⁷³ el-Kasas 28/9.

⁴⁷⁴ Tahrîm 66/10.

⁴⁷⁵ Tahrîm 66/10.

⁴⁷⁶ Tahrîm 66/11.

⁴⁷⁷ el-Mücadele 58/8.

⁴⁷⁸ el-Mücadele 58/9.

“سُنَّتْ” lafzı da; Fâtır suresinde üç, Enfâl suresinde bir ve Ğafir (Mü’min) suresinin sonlarında bir olmak üzere toplam beş yerde açık tê ile yazılmıştır.”

Müellifin, zikrettiği bir diğer kelime (سُنَّتْ) kelimesi olup Kur’an’da üçü bir ayette, diğer ikisi farklı surelerde olmak üzere toplam beş yerde geçmektedir. Beyitte bahsi geçen kelimenin açık tê ile resmedildiği ve zikredildiği surelerdeki ayetler şunlardır;

- 1- 479 “وَأَنْ يَّعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ”
- 2- 480 “فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ الْأَوَّلِينَ فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا”
- 3- 481 “سُنَّتَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ”

We ha renga “سَجَرَت” der Duhan	وَهَا رَنَگَه سَجَرَت دَر دُحَانْ	11
We “قُرْتُ عَيْنٍ” di Kasâs da bizan	وَقُرْتُ عَيْنٍ دَقَّصَصْ دَا بِزَانْ	
Di weqe’eti’l waki’â “جَنَّت”	دَوَقَعَتِ الْوَاقِعَه جَنَّتْ	12
Di Hûd’ê “بَقِيَّت” û Rûm “فَطَرْتُ”	دِهَوْدِي بَقِيَّتْ وَ رُومْ فَطَرْتُ	
We ha renga “اِبْنَتْ” di Tehrim’ê da	وَهَا رَنَگَه اِبْنَتْ دِتَحْرِيمِي دَا	13
“كَلِمَتْ” di niv hindê E’raf’ê da	كَلِمَتْ دِنِيْفْ هِنْدِي اَعْرَافِي دَا	
Cihê xulf di ifradu û cem’ê henê	جِهِي خُلْفْ دِاِفْرَادْ وَ جَمْعِي هَبِي	14
Bi ta’ê kitabet dikin her ewî	بِتَائِي كِتَابَتْ دِكِنْ هَرْ أَوِي	

“Bununla beraber (سَجَرَت) kelimesi Duhân suresinde, (قُرْتُ عَيْنٍ) lafzı Kasâs suresinde, (جَنَّت) lafzı Vakîâ suresinde, (بَقِيَّت) lafzı Hûd suresinde, (فَطَرْتُ) lafzı Rûm suresinde, (اِبْنَتْ) lafzı Tâhrim suresinde ve (كَلِمَتْ) lafzı A’râf suresinin ortalarında geçmekte olup, hepsi açık tê ile yazılmıştır. Bu verilen örneklerin tümünde kıraat ihtilafı olup cem’i ve müfred olması yönünden açık tê ile yazıldığı bilinmektedir.”

Müellif, son yedi kelimeyi ve hangi surelerde bu kelimelerin yer aldığını ifade etmiştir. Ayrıca konunun akabindeki beyitte, müennes kelimelerin cem’i ve müfred olabirliğini göz önünde bulundurarak, açık tê ile yazılmasıyla kıraatteki ihtilaflara işaret etmiştir. Bu kelimelerin yer aldığı ayetler şunlardır;

- 1- 482 “وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَى”
- 2- 483 “بَقِيَّتُ اللَّهِ خَيْرٌ لَّكُمْ”

⁴⁷⁹ el-Enfâl 8/38.

⁴⁸⁰ Fatır 35/43.

⁴⁸¹ Mü’min 40/85.

⁴⁸² el-A’raf 7/137.

- 3- ⁴⁸⁴ “وَقَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرْتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ”
 4- ⁴⁸⁵ “فَطَرَتِ اللَّهُ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا”
 5- ⁴⁸⁶ “إِنَّ شَجَرَتَ الرَّقُومِ”
 6- ⁴⁸⁷ “فَرُوحٌ وَرِيحَانٌ وَجَنَّتُ نَعِيمٍ”
 7- ⁴⁸⁸ “وَمَرِيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ”

2.2.11. Maktû‘ ve Mevsûl

Maktu‘ ve mevsul kavramları, daha çok hadis ilminde meşhur olmuş kavramlardır. “kat’ ” kökünde olan maktu‘, “kesilmiş olan” anlamına gelmektedir. Tecvid ilminde ise, hâtt- kıyasiye göre bitişik yazılması gereken bazı kelimelerin resmu’l hâtt-ı Osmaniyye göre ayrık bir şekilde yazılmış olmalarıdır.⁴⁸⁹ Mevsul ise; “v-s-l” kökünden olup lügatta “erişen, ulaşmış olan, birleşmiş olan” anlamlarına gelir. Tecvid ilminde ise; kıyasi hâtt’a göre ayrık yazılması gereken bazı kelimelerin resmu’l hâtt-ı Osmaniyye’de bitişik yazılmış olmalarıdır.⁴⁹⁰ Bu kavramlar, konu bakımından resmu’l hât başlığında incelenmekte fakat Molla Halil’in ayrı bir başlıkta konuyu ele aldığı görülmektedir. İlgili bab 48 beyitten müteşekkildir.

Bi qat’ê kitabet dîkin çend cihan	بِقَطْعِي كِتَابَتْ دِكُنْ جُنْدُ جِهَانْ	1
Ji bo te beyan kim mekanê diwan	زَبُو تَه بَيَانْ كِم مَكَانِي دَوَانْ	
Ewe feyde carek ku muztar buwî	أَوَه فَايْدَه جَارَكْ كُو مُضْطَرُ بُوِي	2
Dikarê weqîf kê li niv hindê wî	دِكَارِي وَقْفْ كِي لِنَيْفْ هِنْدِي وَي	
Wegerne’d qıraet da wê wek xu bin	وَكْرُ نَه دَقْرَانَتْ دَا وَي وَكْ خُوَه بِنْ	3
Di feslê û weslê da ferq tunebin	دِ فَصْلِي وَوَصْلِي دَا فَرْقْ تُونَه بِنْ	

“Bazı kelimeler ayrık yazılmış birkaç yerde, senin için bunların yerlerini açıklayacağım. Bu ayrık olanların faydası şudur ki; mecbur olduğun vakit, maktu‘ aralarında vakf yapabilirsin. Fakat kıraatin devamında geriden alarak olduğu gibi okuyacaksın. Fasl (ayrı ayrı) ve vasl (bitişik) da fark yoktur.”

⁴⁸³ Hûd 11/86.

⁴⁸⁴ el-Kasâs 28/9.

⁴⁸⁵ Rûm 30/30.

⁴⁸⁶ ed-Duhân 44/43.

⁴⁸⁷ el-Vakîâ 56/89.

⁴⁸⁸ et-Tahrîm 66/12.

⁴⁸⁹ İbnu’l Cezerî, *et-Temhîd fî-İlmi’t-Tecvîd*, 221.

⁴⁹⁰ İbnu’l Cezerî, *et-Temhîd fî-İlmi’t-Tecvîd*, 221.

Müellif, yukarıda açıklanan maktu‘ ve mevsul kavramlarına göre resmedilmiş olan kelimelerin Mushaf’taki yerlerini ve hangi kelimeler olduğunu ve beyan edeceğini zikretmiştir. Maktu‘ olan kelimelerin ortasında olası bir durumda vakf yapılabileceği ifade edilmiştir. Fakat bu vakf esnasında kıraate devam edilmesi halinde okuyucunun geriden alarak devam etmesi gerektiği bahsedilmiştir. Örneğin; Mümtetine suresinde yer alan “أَنْ لَا يُشْرِكْنَ” ayetinde ayırık resmedilen “أَنْ لَا” kelimelerinin ortasında “أَنْ” lafzında vakf yapılabilir fakat kıraatin devamında tekrar “أَنْ” lafzından alıp devam edilmesi gerekmektedir.⁴⁹¹ Ayrıca nazım sahibi, okuyuş esnasında ister bu şekilde ayırık yazılsın ister bitişik yazılsın, “أَلَا” şeklinde idğam edilerek okunacağını belirtmiştir. Müellif, önce maktu‘ olan kelimeleri ve bu kelimelerin yer aldığı sureleri zikretmiştir.

Deh in “أَنْ لَا” yek sâniyê Hûd’ê ye	دَهِنْ "أَنْ لَا" يَكْ ثَانِيَّيْ هُودِيَّ يَه	4
We ha renge “أَنْ لَا” ilah di wê ye	وَهَا رَنْگَه "أَنْ لَا" إِلَهْ دِ وِيَّ يَه	
Wereng ê digel “مَلَجًا” di Tewbe da	وَرَنْگِ اِي دِگَل "مَلَجًا" دِ تَوْبَه دَا	5
Wekê “تَعْبُدُوا” ku di Yasîn’ê da	وَكِي "تَعْبُدُوا" كُو دِ يَاسِيْنِي دَا	
We “تَشْرِكْ” di Hâc da û “تَعْلُوا” di Duhân	و "تَشْرِكْ" دِجْ دَا و "تَعْلُوا" دِ دُحَانْ	6
“تَقُولُوا” di E’raf “أَقُول” wusan	"تَقُولُوا" دِ اَعْرَاف "أَقُول" وُ سَانْ	
We “يُشْرِكْنَ” da jî di Mumtehine	و "يُشْرِكْنَ" دَا ژِي دِ مُمْتَحِنَه	7
Digel “يَدْخُلْنَ” di Nûn’ê (Kalem) we ne	دِگَل "يَدْخُلْنَ" دِ نُونِي وَ نَه	

“Gelecek olan şu on kelimede “أَنْ لَا”yı ayırık yap. Bunlar; A’raf ve Hûd surelerinde iki, Tevbe, Yasîn, Hâcc, Duhân, Mümtetine ve Kâlem surelerinde birer olmak üzere on yerde ayırık yazılmıştır.”

Müellif, maktu‘ olan kelimeleri ele alırken ilk olarak “أَنْ” lafzının “لَا”dan ayırık resmedildiği yerleri belirtmiş ve kendisinden sonraki kelimeyi vererek suredeki yerlerine işaret etmiştir. Toplamda on yerde ayırık yazılan “أَنْ لَا” terkinin bulunduğu surelerdeki ayetler şunlardır:

- 1- 493 “حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ”
- 2- 494 “أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقُّ”

⁴⁹¹ el-Hamed, *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi*, 151.

⁴⁹² “پي” olarak nüshada yazılmaktadır. Fakat Şeyh Cüneyd haşiyede, mana olarak güzel olmadığını düşünerekten “و” olarak yazılmasını uygun görmüştür.

⁴⁹³ el-A’raf 7/105.

- 3- 495 ” وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ“
4- 496 ” وَأَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ“
5- 497 ” أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ“
6- 498 ” أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا“
7- 499 ” أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ“
8- 500 ” وَأَنْ لَا تَعْلُوا عَلَى اللَّهِ“
9- 501 ” أَنْ لَا يُشْرِكَنَّ بِاللَّهِ شَيْئًا“
10- 502 ” أَنْ لَا يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مَسْكِينٌ“

Di Ra'd'e da maqtu'e "إِنْ مَا" bi kesr	8	دِرَعْدِي دَا مَقُوعَه "إِنْ مَا" بِكَسْر
Bi weslê ne her çê bi fethê ne kesr		بِوَصْلِي نَه هَرْچِي بِفَتْحِي نَه كَسْر
Di E'raf'e "مَا حَيْثُ", "عَنْ مَا نُهَوَا"	9	دِ اَعْرَافِي "عَنْ مَا نُهَوَا" "حَيْثُ مَا"
Di her du cihê el-Beqer bê tima		دِهَرْدُو جِهِي اَلْبَقَر بِي تِمَا
We ha renege "مِنْ مَا" di Rûm û Nisâ	10	وَهَا رَنْگِه "مِنْ مَا" دِرُومُ وَ نِسَا
Di Tewbe da "أَمْ مَنْ" digel "أَسَسَا"		دِتَوْبِه دَا "أَمْ مَنْ" دِگَل "أَسَسَا"
"يَكُونُ" di Nisâ "يَأْتِي" di Fussilet	11	"يَكُونُ" دِنِسَاء "يَأْتِي" دُ فَصِلَت
"خَلَقْنَا" di Saffât bizan bê 'enet		"خَلَقْنَا" دِ صَافَاتِ بِرَانِ بِي عَنَت
Bi xulfin di "مِمَّا إِذَا جَاءَ" da	12	بِخُلْفِنِ دِ "مِمَّا إِذَا جَاءَ" دَا
We "أَنْ لَمْ" bi qat'e'd hemî erdê da		و "أَنْ لَمْ" بِقَطْعَه دُ حَمِي عَزْدِي دَا

"Ra'd suresinde de yer alan "إِنْ مَا" lafzının kesrelerini ise maktu', fethalı "أَنْ مَا" gibi ise bitiştir, mevsul yap. A'raf suresindeki "عَنْ مَا نُهَوَا" ve Bakara suresinde yer alan iki ayette "حَيْثُ مَا" kelimeleri ayırık yazılır. Aynı şekilde Rûm ve Nisâ surelerindeki "مِنْ مَا" ve Tevbe, Nisâ, Fussilet ve Saffât surelerinde yer alan "أَمْ مَنْ" şüphesiz ayırık yazılır. Münafikun suresinde yer alan "مِنْ مَا" şeklinde mi yoksa "مِمَّا" şeklinde mi olması üzerine ihtilaf vardır. "أَنْ لَمْ" ise her yerde ayırık resmedilmiştir.

⁴⁹⁴ el-A'raf 7/169.

⁴⁹⁵ et-Tevbe 9/118.

⁴⁹⁶ Hûd 11/14.

⁴⁹⁷ Hûd 11/26.

⁴⁹⁸ el-Hâc 22/26.

⁴⁹⁹ Yâsîn 36/60.

⁵⁰⁰ Duhân 44/19.

⁵⁰¹ Mûmtehine 60/12.

⁵⁰² Kalem 68/24.

Müellif, aynı şekilde “إِنْ” şart edatının “مَا” ile ayırık yazıldığı yerlere işaret ederken aynı zamanda “أَنْ” fethalı olduğu zaman “أَمَّا” şeklinde mevsul olacağını belirtmiştir. Bununla birlikte “عَنْ” ve “حَيْثُ” lafızlarının “مَا” ismi mevsulden ayırık yazıldığı yerlere ve hangi surelerde yer aldıklarına işaret etmiştir. Aynı şekilde harfi cer olan “مِنْ” kelimesinin, ismi mevsul olan “مَا”dan ayırık resmedildiği yerlere işaret edilmiş ve bu konuda ittifak olduğu fakat Münafikun suresinde yer alan “وَأَنْفِقُوا مِمَّا” şeklinde mevsul mü yoksa “وَأَنْفِقُوا مِنْ مَا رَزَقْنَاكُمْ” şeklinde maktu‘ mu olacağı hususunda ihtilaf meydana gelmiştir. Hafız Osman hattı ile resmedilen Mushaflarda her ne kadar mevsul (bitişik) resmedilmişse de Dâni, ayırık yazılması gerektiği görüşündedir.⁵⁰³ İhtilafli görüşün izahından sonra Mushaflarda “أَمْ” edatının, soru edatı olan “مَنْ”den ayırık yazılması hususunda ittifak olan dört yeri işaret etmiştir. Ardından müellif, masdarı temsil eden “أَنْ” edatının, cezm edatı olan “لَمْ”den her yerde ayırık yazıldığına dair ittifak olduğunu belirtmiştir. Yukarıda bahsi geçen ayırık kelimelerin yer aldığı ayetler sırasıyla şunlardır:

- 1- “وَإِنْ مَا تُرِيكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ”⁵⁰⁴
- 2- “فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ”⁵⁰⁵
- 3- “وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ”⁵⁰⁶
- 4- “هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ”⁵⁰⁷
- 5- “أَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلٌ”⁵⁰⁸
- 6- “أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى شَفَا جُرُفٍ هَارٍ”⁵⁰⁹
- 7- “أَمْ مَنْ خَلَقْنَا”⁵¹⁰
- 8- “أَمْ مَنْ يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ”⁵¹¹

Bu örneklerle beraber “أَنْ لَمْ” Kur’an’da birçok yerde geçmekte ve hepsinde ayırık yazılmaktadır. Verilen örneklerin tümü her ne kadar hât üzerinde ayırık olsalar dahi, kıraat esnasında tecvid kaidesine uygun olduğundan idğam edilerek okunur.

Di En’am tenî “إِنَّ مَا تُوعَدُونَ”	13	دِ اَنْعَامِ تَنِي “إِنَّ مَا تُوعَدُونَ”
--------------------------------------	----	---

⁵⁰³ el-Hamed, *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi*, 154.

⁵⁰⁴ Râ’d 13/40.

⁵⁰⁵ el-A’raf 7/166.

⁵⁰⁶ el-Bakara 2/150.

⁵⁰⁷ Rûm 30/28.

⁵⁰⁸ en-Nisâ 4/109.

⁵⁰⁹ et-Tevbe 9/109.

⁵¹⁰ Saffât 36/11.

⁵¹¹ Fussilet 41/40.

Di Loqman û Hâc “أَنْ مَا يَدْعُونَ”	دِ لَقْمَانُ وَ وَحَجَّ “أَنْ مَا يَدْعُونَ”	
Bi xulfin di Enfâl û Nahl ev meqer	بِخُلْفِ دِ أَنْفَالٍ وَ نَحْلٍ أَفْ مَقَرٍّ	14
We ha renga “قُلْ بِسْمَا” fi'l Beqer	وَهَا رَنْگَه “قُلْ بِسْمَا” فِي الْبَقَرِ	
Ewê ku bi lam'e bi qut'e ne çar	أَوْئِ كُو بِلَامَه بِقُطْعَه نَجَارٍ	15
Di el-Beqera yek di Mâide çar	دِ الْبَقَرَه يَكْ دِ مَائِدَه چَارٍ	
Wereng ê bi fâ di Âl-i 'Îmran'ê da	وَرَنْگِ اِي بِي فَا دِ آلِ عِمْرَانِي دَا	16
Digel “كُلَّ مَا” jî di Îbrahim da	دِگَل “كُلَّ مَا” ژِي دِ اِبْرَاهِيمِ دَا	
Bi xulfin linik “الْفَى” di Mulk'ê da	بِخُلْفِ لِنِك “الْفَى” دِ مُلْكِي دَا	17
Linik “دَخَلْتُ” jî di E'raf'ê da	لِنِك “دَخَلْتُ” ژِي دِ اَعْرَافِي دَا	
We “رُدُّوْا” di Nisâ “جَاءَ” di Mu'minûn	و “رُدُّوْا” دِ نِسَاءَ “جَاءَ” دِ مُؤْمِنُوْن	18
We “فِي مَا” di deh cê de hin yefsilun	و “فِي مَا” دِ دِه جِي دِهِنْ يَفْسِلُوْن	

“Sadece En'âm suresinde yer alan ayetteki “إِنَّ مَا” ayırık yazılmış olup, Lokmân ve Hâcc surelerinde de “أَنْ مَا” ayırık yazılmıştır. Ayrıca Enfâl ve Nahl surelerinde “أَنْ مَا” ayırık mı bitişik mi yazılması hususunda ihtilaf vardır. Bakara suresindeki “قُلْ بِسْمَا” şeklinde “مَا” edatının bitişik yazılmasında ihtilaf edilmiştir. Şayet başında lâm olan “بِسْمَا” lafzından sonra gelen “مَا” edatı ayırık yazılır. Bakara suresinde bir, Maide suresinde dört yerde bu şekilde resmedilmiştir. Aynı şekilde “بِسْمَا” başında fâ harfi bulunduğu “مَا” edatı ayırık yazılır. Âl-i İmrân suresinde örneği yer almaktadır. Bununla birlikte “كُلَّ مَا”da yer alan “مَا” edatı sadece İbrâhim suresinde ayırık yazılır. Fakat Mülk, A'raf, Nisâ ve Mü'minun surelerinde yer alan “كُلَّ مَا” ayırık mı “كُلَّمَا” bitişik mi resmedilmesi hususunda ihtilaf vardır. “فِي مَا” on yerde ayırık resmedilmiştir.”

Müellif, maktu' olan kelimelerin bir diğeri “إِنَّ” ve “أَنْ”den sonra gelen “مَا” lafzının ayırık yazılması hususunda ittifak ve ihtilaf edilen yerlere işaret etmiştir. “إِنَّ مَا” için ittifak edilen sadece bir yer olup o da En'âm suresinde yer almaktadır. “أَنْ مَا” için ise hem ittifak hem de ihtilaf edilen yerler vardır. İttifak edilen yerler; Hâc ve Lokmân sureleri içerisinde olup, ihtilaf edilen yerler ise Enfâl ve Nahl sureleri içerisinde yer almakta ayrıca “إِنَّ” ve “أَنْ”nin “مَا”dan ayırık resmedildiği ayetler şunlardır;

- 1- “إِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَآتٍ”⁵¹²
- 2- “وَأَنْ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ”⁵¹³

⁵¹² el-En'âm 6/134.

”وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ“⁵¹⁴ 3-

“إِنَّ” ve “أَنَّ”nin “مَا”dan ayırık mı yoksa bitişik mi resmedilmesi hususunda ihtilaf edilmiştir. Fakat bu ayırık mı bitişik mi resmedilmesi tercihe bırakılmıştır.⁵¹⁵

Zikredilen ayetler şunlardır;

1- ”وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ“⁵¹⁶

2- ”إِنَّمَا عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ“⁵¹⁷

Müellif, “بِئْسَ” lafzından sonra “مَا” edatının ayırık resmedildiği yerlere değinmiştir. Kur’an’da dokuz yerde “بِئْسَ” lafzından sonra “مَا” edatının geldiği ve bunlardan maktu‘ olan yerler, Mâide suresinde dört, Bakara’da bir ve Âl-i İmrân’da bir olmak üzere toplam altı ayette resmedilmiştir. Bahsi geçen lafzın “مَا” edatından ayırık yazılmasında, lâm ve fâ harflerinin başına alarak yani “لِبِئْسَ” ve “فَبِئْسَ” gibi yerlerde ittifak edilmiştir. Ayırık yazılması hususunda ittifak edilen ayetler şunlardır:

1- ”وَلِبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ“⁵¹⁸

2- ”لِبِئْسَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ“⁵¹⁹

3- ”لِبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ“⁵²⁰

4- ”لِبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ“⁵²¹

5- ”لِبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ أَنْفُسُهُمْ“⁵²²

6- ”فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ“⁵²³

Müellif, “بِئْسَمَا” şeklinde yazılan kelimenin bitişik mi yoksa ayırık mı resmedilmesi hususunda ihtilaf edilen yerlere değinmiştir. Bu ihtilafta cumhurun görüşü mevsul resmedilmesi yönündedir.⁵²⁴ Beyitte zikredilen Bakara suresiyle beraber A’raf suresinde de “بِئْسَمَا” şeklinde mevsul resmedilmiş olan ayetler şunlardır;

1- ”قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ“⁵²⁵

⁵¹³ el-Hâc 22/62.

⁵¹⁴ Lokmân 31/30.

⁵¹⁵ el-Hamed, *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi*, 156.

⁵¹⁶ el-Enfâl 8/41.

⁵¹⁷ Nahl 16/95.

⁵¹⁸ el-Bakara 2/102.

⁵¹⁹ el-Mâide 5/62.

⁵²⁰ el-Mâide 5/63.

⁵²¹ el-Mâide 5/79.

⁵²² el-Mâide 5/80.

⁵²³ Âl-i İmrân 3/187.

⁵²⁴ el-Hamed, *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi*, 157.

⁵²⁵ el-Bakara 2/93.

2- 526 “قَالَ يٰٓأَيُّهَا خَلْقُكُمْ”

Ardından müellif, “كُلِّ” ya da “كُلِّ” den sonra gelen “مَا” edatının ayrı yazıldığı tek yer 527 “وَأَتَيْنَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَآ سَأَلْتُمُوهُ” ayeti olduğu kaydetmektedir. Sözü edilen kelimeler diğer yerlerde bitişik yazılır. Fakat nazım sahibi, dört yerde ayrı mı bitişik mi resmedilmesi hususunda ihtilaf olduğuna işaret etmiştir. Beyitte zikredilen ayetler şunlardır;

- 1- 528 “كُلَّمَا رُزُّوا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكِسُوا فِيهَا”
- 2- 529 “كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعْنَتْ أُخْتَهَا”
- 3- 530 “كُلَّمَا جَاءَ أُمَّةٌ رَسُولُهَا كَذَّبُوهُ”
- 4- 531 “كُلَّمَا أَلْقَىٰ فِيهَا فَوْجٌ”

Müellif, daha sonra harfî cer olan “فِي”den sonra gelen “مَا” edatının on yerde ayrı resmedildiğini beyan etmiştir. Fakat İbnü'l-Cezeri bunun on bir yerde maktu‘ resmedildiğini ifade etmiştir.⁵³² Konuyla ilgili örnekler ve açıklamalar gelecek beyitlerle birlikte izah edilecektir.

Di En'am'e “أَوْحَىٰ” di Nûr	دِ أَنْعَامِي “أَوْحَىٰ” “أَفْضَنْتُمْ” دِنُورُ	19
Fe'elne du ye el-Beqer bê qusur	فَعَلْنَ دُؤْيِي الْبَقَرِ بِي قُصُورُ	
Di En'am û Mâide “اتَّكَمُ”	دِ أَنْعَامُ وَ مَاِيْدَه “اتَّكَمُ”	20
Werenge di Rûm de “رَزَقْنَاكُمْ”	وَرَنْگَه دِرُومْ دَه “رَزَقْنَاكُمْ”	
Di Zümer de du, di Enbiyâ “إِسْتَهْتُ”	دِرْزَمَرْ دَه دُو دَانْبِيَا “إِسْتَهْتُ”	21
Huna'd Şu'arâ “تَعْلَمُونَ” di Vakiâ	هُنَا دُشْعَرَاءُ “تَعْلَمُونَ” دُوقَعَتْ	

“En'am ve Zümer surelerinde iki, Nûr, Bakara, Şuarâ, Mâide, Rûm ve Vâkia surelerinde birer olmak üzere toplam on yerde “فِي مَا” ayrı yazılır.”

Yukarıdaki verilen beyitlerin son dizesinde “فِي” ve “مَا”nın ayrı yazıldığını ifade etmiştik. Bu beyitlerde ise müellif, hangi surelerde bu durumun mevcut olduğuna ve “مَا” edatından sonra gelen kelimeleri belirterek ve bulundukları surelerdeki yerlerine

⁵²⁶ el-A'raf 7/150.

⁵²⁷ İbrâhîm 14/34.

⁵²⁸ en-Nisâ 4/91.

⁵²⁹ el-A'raf 7/38.

⁵³⁰ el-Mü'minun 23/44.

⁵³¹ el-Mülk 67/8.

⁵³² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fîl Kıraati'l Aşr*, 1/149.

işaret etmiştir. Verilen bilgiler doğrultusunda “في” ve “ما”nın ayrı yazıldığı ayetler şunlardır;

- 1- 533 “فَإِنْ خَرَجْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ فِي مَا فَعَلْتَ فِي أَنْفُسِهِمْ مِنْ مَعْرُوفٍ”
- 2- 534 “وَلَكِنْ لِيُنْذِرَكُمْ فِي مَا أَنْتُمْ”
- 3- 535 “قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ”
- 4- 536 “لِيُنْذِرَكُمْ فِي مَا أَنْتُمْ”
- 5- 537 “وَهُمْ فِي مَا اسْتَنْهَتْ أَنْفُسُهُمْ خَالِدُونَ”
- 6- 538 “لَمَسَّكُمْ فِي مَا أَفَضْتُمْ”
- 7- 539 “أَنْتَرَكُونَ فِي مَا هُمْنَا أَمِينٌ”
- 8- 540 “فِي مَا رَزَقْنَاكُمْ فَأَنْتُمْ فِيهِ سَوَاءٌ”
- 9- 541 “فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ”
- 10- 542 “أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ”
- 11- 543 “وَنُنْشِئُكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ”

Bi wesle “فَالَمْ” di Hûd’ê tenî	بَوَصَّلَهُ "فَالَمْ" دِهَوْدِئِ تَنِي	22
Di ğayrê da meqtu’e “لَمْ” ji “إِنِّي”	دِغَيْرِئِ دَا مَقْطُوعَهُ لَمْ ژِ إِنِّي	
Bi wesle jê “أَلَنْ” di Qiyame di Kehf	بَوَصَّلَهُ ژِ "أَلَنْ" دَقِيمَهُ دَكُهَفْ	23
We ha renga “كَيْلًا” di çaran ne zehf	وَهَا رَنْگَه "كَيْلًا" دِچَارَانْ نَه زَحَفْ	
Ku “تَأْسُوا” di Hadîd, “يَعْلَمُ” di Hâc’ê da	كُو "تَأْسُوا" دَحَدِيدْ "يَعْلَمُ" دَحَجِّئِ دَا	24
“يَكُونُ” di Ehزاب, “خُزْنُ” di Âl-i (İmran) da	"يَكُونُ" دَاخْزَابْ "خُزْنُ" دَالِ دَا	

“Sadece Hûd suresinde “فَالَمْ” bitişik (mevsul) yazılır. Bunun dışındaki her yerde “لَمْ” nûn harfinden ayrık yazılır. Kıyâmet ve Kehf surelerindeki “أَلَنْ” bitişik yazılır. Bununla beraber “كَيْلًا”, Âl-i İmrân, Hâcc, Ahzâb ve Hadîd surelerinde yer almak üzere toplam dört yerde bitişik yazılır.”

⁵³³ el-Bakara 2/240.

⁵³⁴ el-Mâide 5/48.

⁵³⁵ el-En’âm 6/145.

⁵³⁶ el-En’âm 6/165.

⁵³⁷ el-Enbiyâ 21/102.

⁵³⁸ en-Nûr 24/14.

⁵³⁹ eş-Şuarâ 26/146.

⁵⁴⁰ Rûm 30/28.

⁵⁴¹ Zümer 39/3.

⁵⁴² Zümer 39/46. Elimizde bulunan Mushaflarda bitişik yazılmasına rağmen İbnu’l Cezeri, maktu’ olarak resmedildiğini beyan etmiştir. Bir önceki sayfada kaynağı belirtilmiştir.

⁵⁴³ el-Vâkia 56/61.

Maktu‘ olan kelimeleri izah ederken “أَنَّ” lafzından sonra gelen “لَمْ” kelimesinin her yerde ayrı yazıldığı ifade edilmişti. Fakat “إِنَّ” şart edatından sonra “لَمْ” gelince sadece Hûd suresi(11/14.) “فَالَّذِينَ يَسْتَحْيُوا لَكُمْ” ayetinde bitişik yazılır. Bunun haricinde her yerde ayrı yazılır. “أَلَّن” ise sadece Kehf ve Kiyâmet surelerinde bitişik yazılmıştır. Bu ayetler şunlardır;

- 1- 544 “أَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا”
- 2- 545 “أَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ”

Ardından müellif, “كَيْلًا” lafzının sadece dört yerde bitişik yazıldığını belirtmiştir. Başında lâm harfini bulunduran bu dört yerin yer aldığı surelerdeki ayetler şunlardır;

- 1- 546 “لِكَيْلَا تَحْزَنُوا”
- 2- 547 “لِكَيْلَا يَعْلَمَ”
- 3- 548 “لِكَيْلَا يَكُونُ”
- 4- 549 “لِكَيْلَا تَأْسَوْا”

Bi qat'ê ye “عَنْ مَنْ يَشَاءُ” di Nûr'ê da	بِقَطْعِي يَه "عَنْ مَنْ يَشَاءُ" دَنُورِ دَا	25
We “عَنْ مَنْ تَوَلَّى” jê ku di Necm'ê da	وَ"عَنْ مَنْ تَوَلَّى" زِي كُو دَنَجْمِي دَا	
Wereng “يَوْمَ هُمْ” di Ğafîr û Zariyat	وَرَنَگْ "يَوْمَ هُمْ" دُغَاوِرُ و دَارِيَاث	26
Digel lefzê “لِ مَّا” di sê kelimat	دِگَلْ لَفْظِي "مَّا ل" دِ ثِي كَلِمَات	
Ku “هَذَا” di Kehf û di Furqan'ê da	كُو "هَذَا" دِگَهْفُ و دِفُرْقَانِي دَا	27
Di Nisâ “هَؤُلَاءِ”, “الَّذِينَ” di Seele (Meâric) da	دُنِيسَا "هَؤُلَاءِ" "الَّذِينَ" دُسَال دَا	

“Nûr ve Necm surelerinde “عَنْ مَنْ” ayrı yazılır. Bununla birlikte “يَوْمَ هُمْ” Ğafîr ve Zâriyât surelerinde ayrı yazılır. Aynı şekilde “مَّا ل” lafzı da Kehf ve Furkan surelerindeki “هَذَا”, Nisâ suresinde “هَؤُلَاءِ” ve Meâric suresinde “الَّذِينَ” ile beraber olduğunda ayrı yazılır.”

⁵⁴⁴ el-Kehf 18/48.

⁵⁴⁵ el-Kiyâme 75/3.

⁵⁴⁶ Âl-i İmrân 3/153.

⁵⁴⁷ el-Hâc 22/5.

⁵⁴⁸ el-Ahzâb 33/50.

⁵⁴⁹ el-Hadîd 57/23.

Maktu‘ olan lafızlardan bir diğeri “عَنْ مَنْ”, ardından “يَسَاءُ” ve “تَوَلَّى” gelen lafızlarında yer aldığı Nûr ve Necm surelerinde yer alan ayetlerde ayırık yazılır. Bu ayetler şunlardır;

- 1- 550 “وَيَصْرِفُهُ عَنْ مَنْ يَسَاءُ”
- 2- 551 “فَاعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى”

Bir diğerk maktu‘ olan lafızlar “يَوْمَ هُمْ” Mü’min ve Zariyât surelerinde yer alan ayetlerde ayırık resmedilmiştir. Bu ayetler şunlardır;

- 1- 552 “يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ”
- 2- 553 “يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ”

Aynı şekilde Nisâ, Kehf, Furkan ve Meâric surelerinde yer alan “مَالٍ” lafızlarından sonra “هَذَا”, “هَؤُلَاءِ” ve “الَّذِينَ” kelimelerinden biri geldiği takdirde ayırık yazılır. Maktu‘ resmedilerek, zikredilen surelerde yer alan ayetler şunlardır;

- 1- 554 “(هَؤُلَاءِ) فَمَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ”
- 2- 555 “(هَذَا) وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَا لِ هَذَا الْكِتَابِ”
- 3- 556 “(هَذَا) وَقَالُوا مَا لِ هَذَا الرَّسُولِ”
- 4- 557 “(الَّذِينَ) فَمَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا قِبَلِكَ مُهْطِعِينَ”

Di sad da tâ’ê “تَجِينُ” bi weslê ye	دِ صَادُ دَا تَائَا “تَجِينُ” بَوَصْلَى يَه	28
Di ğayr xettê ‘usmanî da bi qut’ê ye	دِغَيْرِ خَطِّي عُثْمَانِي دَا بَقَطْعَى يَه	

“Sâd suresinde “وَلَاتِ جِينُ” yer alan tê harfî resmu’l Mushaf’ta bitişik diğerklerinde ayırık yazılır.”

Müellif, bu beyitte kıraat alimlerinden Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’ın (ö. 224/838) Hz. Osman Mushaf’ına göre tê harfinin “جِينُ” lafzıyla bitişik yazıldığına yani “وَلَاتِجِينُ” şeklinde resmedilmiş şekilde gördüğüne eve bununla ilgili olan rivayete

⁵⁵⁰ en-Nûr 24/43.

⁵⁵¹ en-Necm 53/29.

⁵⁵² el-Mü’min 40/16.

⁵⁵³ ez-Zariyât 51/13.

⁵⁵⁴ en-Nisâ 4/78.

⁵⁵⁵ el-Kehf 18/49.

⁵⁵⁶ el-Furkân 25/7.

⁵⁵⁷ el-Meâric 70/36.

işaret etmektedir.⁵⁵⁸ Dâni ve cumhuru ulemanın görüşü ise böyle bir resme rastlanılmadığı bundan dolayı bu rivayeti kabul etmemek gerektiğidir.⁵⁵⁹ Çünkü ilgili kelimenin bu şekilde ne İmam Mushaf'ında ne de diğer Mushaflarda resmedilmediğini ileri sürmüşlerdir. İbnü'l-Cezerî'de bu görüşün zayıf olduğunu ileri sürerek “وَهَلْ” yani “zannetmek, gözden kaçırmak, sehven” şeklinde açıklamıştır.⁵⁶⁰

Bi weslê ye “هَمْ” di “وَزْنُو” û “كَالُو” jî	بِوَصْلَى يَه هَمْ دُوزْنُو كَالُو زِي	29
Bi me'naê bê elifin her du jî	بِمَعْنَايِ بِي الْفِنْ هَرْدُو زِي	
Di ğayri ewan her du wan bi qat'ê ye	دِغَيْرِ أَوَانْ هَرْدُوَانْ بَقَطْعَى يَه	30
Di ma beyna lefzê elif tê heye	دِ مَا بَيْنَا لَفْظَى الْفِ تَى هَيْه	

“Aralarında elif bulunmayan “هَمْ” zamiriyle “وَزْنُو” ve “كَالُو” bitişik yazılır. Bunların dışında aralarında elif bulunduğu ayırık yazılır.”

Müellif vâv harfinden sonra elif bulunmayan, tıpkı Mutaaffifin suresinde yer alan “وَزْنُو” ve “كَالُو” kelimeler gibi ve bu şekildeki kelimelerden sonra gelen “هَمْ” zamiriyle bitişik yazıldığını belirtmiştir. Şayet bu ikisinin dışında benzer şekilde olan kelimeler olursa ve vâv harfinden sonra elif bulunursa “هَمْ” zamiri ayırık resmedilir. İki kaideye örnek olan ayetler şunlardır;

- 1- ⁵⁶¹ “وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ” (Mevsul)
- 2- ⁵⁶² “وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ” (Maktu‘)

Hurûfê di tenbîh û te’rîf nidâ	حُرُوفِي دِتَنْبِيهْ وَ تَعْرِيفِ نِدَا	31
J ima be’dê wan qat meke tu cuda	ژِ مَا بَعْدِي وَأَنْ قَطْ مَكِه تُو جُدَا	

“ Tenbih, nidâ ve ismi tarif harflerini, kendilerinden sonra asla ayırma.”

Müellif, tenbih edatı olan “و” harfinin, kendisinden sonra gelen harften veya lafızdan ayrılması gerektiğini belirtmiştir. “هَذَا” işaret zamiri buna örnek verilmiştir. Aynı şekilde lam-ı tarif olan “ال” takısını da kendisinden sonra gelen isimden ayrılması

⁵⁵⁸ el-Hamed, *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi*, 163.

⁵⁵⁹ el-Hamed, *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi*, 163.

⁵⁶⁰ el-Hamed, *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi*, 164.

⁵⁶¹ el-Mutaaffifin 83/3.

⁵⁶² eş-Şûrâ 42/37.

gerektiği belirtilmiştir. “الرَّجُلُ” örneğinde olduğu gibi bitişik yazılmalıdır. Son olarak nidâ harfinin kendisinden sonra gelen lafızdan ayrılmaması gerektiği ifade edilmiştir. “يَرْبِ” şeklinde yâ harfinin uzatılarak “رَبِّ” kelimesiyle bitişik yazılır.

Werenge “نِعْمًا” di Nisâ û Beqer	وَرَنِّغْه نِعْمًا دُنِسَاء و بَقَر	32
Di E’raf’ê “مَهْمًا”, “رُبَّمَا” di Hicr	دَاعِرَافِي مَهْمًا رُبَّمَا دَحْجَر	
Di E’raf’ê mefsule “قَالَ ابْنُ أُمِّ”	دَاعِرَافِي مَفْصُولَه قَالَ ابْنِ أُمِّ	33
Di Tahâ da mewsule ye “يَبْنُوهُمْ”	دِطَه دَامَوْصُولَه يَه يَبْنُوهُمْ	

“Bakara ve Nisâ surelerinde yer alan “نِعْمًا”, A’raf suresinde yer alan “مَهْمًا” ve Hicr suresinde yer alan “رُبَّمَا” kelimelerini ayırık yapma. A’raf suresinde “قَالَ ابْنُ أُمِّ” ayırık, Tâhâ suresinde ise “يَبْنُوهُمْ” kelimeleri bitişik resmedilmiştir.”

Müellif, mevsul olan kelimelere değinirken Kur’an’da nadir olan bazı kelimelerinde mevsul olarak resmedildiğine işaret etmiştir. Bahsi geçen kelimeler “نِعْمًا”, “مَهْمًا” ve “رُبَّمَا” kelimelerinde yer alan “مَا”nın bitişik yazıldığına dikkat çekmiştir. Bu kelimelerin mevsul olarak resmedildiği Bakara, Nisâ, A’raf ve Hicr surelerinde yer alan ayetler şunlardır;

- 1- “إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعْمًا هِيَ”⁵⁶³
- 2- “إِنَّ اللَّهَ نِعْمًا يَعْطُكُمْ بِهِ”⁵⁶⁴
- 3- “وَقَالُوا مَهْمًا تَأْتِنَا بِهِ”⁵⁶⁵
- 4- “رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا”⁵⁶⁶

“قَالَ ابْنُ أُمِّ” kelimeleri A’raf suresinde maktu‘, Tâhâ suresinde ise mevsul resmedilmiştir. Verilen kelimelerin maktu‘ ve mevsul olarak resmedildiği ayetler şunlardır;

- 1- “قَالَ ابْنُ أُمِّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضَعْفُونِي”⁵⁶⁷
- 2- “قَالَ يَبْنُوهُمْ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي”⁵⁶⁸

Heçî “أَيْهَا” ne elif tê hene	هَچِي أَیْهَا نَه أَلِف تَبی هَنَه	34
--------------------------------	------------------------------------	----

⁵⁶³ el-Bakara 2/271.

⁵⁶⁴ en-Nisâ 4/58.

⁵⁶⁵ el-A’raf 7/132.

⁵⁶⁶ el-Hicr 15/2.

⁵⁶⁷ el-A’raf 7/150.

⁵⁶⁸ Tâhâ 20/94.

Welê'd sê cihan da mehzufo ne	وَلَيْ دُ سَيِّ جِهَان دَا مَحْذُوفَه نَه	
Ku "النَّفْلَانْ" û "يَا أَيُّهَا السَّاجِرُ"	كُو يَا أَيُّهُ السَّاجِرُ النَّفْلَانْ	35
Digel "أَيُّهُ الْمُؤْمِنُونَ" pê bizan	دِگَل أَيُّهُ الْمُؤْمِنُونَ پِي بِزَانْ	

"أَيُّهَا" nidâsında elif vardır. Fakat üç yerde elif mahzuftur. Bunlar "السَّاجِرُ", "النَّفْلَانْ" ve "أَيُّهُ الْمُؤْمِنُونَ" kelimelerin yer aldığı surelerde mevcuttur."

Müellif, bir önceki beyitlerde nidâ edatlarının mevsul olduğu yerleri belirtmişti. Bu beyitte de yine bir nidâ edatına değinmiştir. Kur'an'da "أَيُّهَا" nidâsı, he harfinin bitişik olan elif harfiyle çokça geçmektedir. Fakat üç yerde elifin hazfedildiği yani "أَيُّهُ" şeklinde resmedildiği belirtilmiştir. Müellif, bu yerleri "أَيُّهُ" nidâsından sonra gelen kelimeleri belirterek hangi sure ve ayetlerde geçtiğine işaret etmiştir. Elif harfinin mahzuf olarak "أَيُّهُ" şeklinde resmedilen ayetleri şunlardır;

- 1- "وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهُ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ" 569
- 2- "وَقَالُوا يَا أَيُّهُ السَّاجِرُ" 570
- 3- "سَنَقْرُغُ لَكُمْ أَيُّهُ النَّفْلَانْ" 571

Du waw in di wuriye "داؤد" da	دُو وَاوْنِ دُورِي دَاؤِدْ دَا	36
Digel çendê dê lê yeke'd xettê da	دِگَل چَنْدِي دِي لِي يَكِهْ دُ خَطِّي دَا	
Di "أُولَئِكَ" waw'ek kitabet dikin	دِ أُولَئِكَ وَاوْنِ كِتَابَتِ دِكِنْ	37
Ku 'ami jî "أَلَيْكَ" ewî ferq bikin	كُو عَامِي ژِ أَلَيْكَ أَوِي فَرْقِ بَكِنْ	
Di çar mufredan hezfa waw'ê bu ye	دِ چَارْ مُفْرَدَانْ حَذْفَا وَاوْنِ بُوِيَه	38
Kifayet bi damme we ku'd ber wê ye	كِفَايَتِ بِصَمَّا وَكُو دُ بَرِّ وِي يَه	
"سَنَدْعُ" di "aleq" "يَمُحْ" di Şûra da	سَنَدْعُ دِ عَلَقْ يَمُحْ دُ شُورَا دَا	39
"وَيَدْعُ" di Qamer hem'd subhanê (İsrâ) da	وَيَدْعُ دِ قَمَرِ هَمْ دُ سُبْحَانِي دَا	
Di cem'ê de jî "صَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ"	دِ جَمْعِي دَهْ زِي صَالِحِ الْمُؤْمِنِينَ	40
Linik hindekan müfrede ey emin!	لِينَكْ هِنْدَكَا مُفْرَدَهْ أَيِّ أَمِينِ	
Di emsalê "يَدْعُوا" elif datinîn	دِ أَمْثَالِي يَدْعُوا أَلْفِ دَاتِينِينَ	41
Çiko iltibasa bi cem'ê tu nin	چِكُو إِلْتِبَاسَا بِجَمْعِي تُونِينَ	

⁵⁶⁹ en-Nûr 24/31.

⁵⁷⁰ ez-Zûhruf 43/49.

⁵⁷¹ er-Rahmân 55/31.

“دَاوُدَ” lafzında aslen iki vâv harfî telaffuz edilirken resmedilen bir vâv mevcuttur. Bununla birlikte hât üzerinde birkaç örnek daha verilebilir. Aynı şekilde “أُولَئِكَ” lafzındaki bir tane vâv vardır. Çünkü avam “إِلَيْكَ” lafzından ayırabilsin. Dört müfred kelime vâv harfî hazfedilmiş ve damme harekesiyle vâv harfinin yerini tutmuştur. Bunlar; Alâk suresindeki “سَنَدُّعُ”, Şurâ suresindeki “يَمُحُ”, Kâmer ve İsrâ surelerindeki “وَيَدُّعُ” kelimeleridir. Bazı yerlerde de “صَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ” örneğindeki gibi cem’i temsilen damme harekesi vardır. Fakat kimilerine göre müfreddir. “يَدُّعُوا” örneğinde vâv harfinden sonra elif konulmuştur. Çünkü cem’i olduğu karışmasın diye.”

Müellif, vâv harfinin mahzuf olduğu ya da tilavet edilirken okunan, fakat yazılışında vâv harfî bulunmayan yerleri, ayrıca vâv harfini temsilen damme harekesinin kâfi olduğuna dair bilgiler verip bazı örnekler üzerinden açıklamıştır. Zikredilen örneklerden ilki olan “دَاوُدَ” lafzı telaffuz edildiği zaman “و” harfî üzerinde med yapılarak “دَاوُودَ” şeklinde ikinci vâv harfî meydana gelir. Fakat hât üzerinden bir tane vâv harfî mevcuttur. Haşiyede bununla alakalı bazı örnek ayetler verilmiştir; 572 “فَأَوَّا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ” ve 573 “فَكُتِبُوا فِيهَا هُمْ وَالْغَاوُونَ” ayetlerinde yer alan “فَأَوَّا” ve “وَالْغَاوُونَ” kelimeleri her ne kadar resmedilmemiş olsa da telaffuz edildiğinde vâv harflerinde med yapılır ve resmedilmeyen vâv harfî tilavet esnasında ortaya çıkar.

Vâv harfinin resmedilmesi hususunda müellifin değindiği işaret ismi olan “أُولَئِكَ” lafzıdır. Kur’an’da lafızlar resmedildiği vakit harekelendirme yapılmadığından bazı kelimelerin birbirine karışmaması adına birtakım eklemeler veya işaretler yapılmıştır. Bunlardan biri de işaret ismi olan “أُولَئِكَ” lafzının “إِلَيْكَ” ile karışmaması için elif ve lâm harfinin arasına vâv harfî eklenerek ayırt edilmiştir.

Kur’an’da bazı kelimelerin aslından olan elif veya vâv veya ye harflerinin hazfedilip yerlerine uygun harekeler bu harfleri temsil etmektedir. Nazım sahibi, Kur’an’da yer alan dört kelimeyi zikrederek, vâv harfinin mahzuf olduğunu ve harfî temsilen damme harekesi kullanıldığını söylemektedir. Müellifin zikrettiği kelimelerin asli yazılışları ve yer aldığı ayetler şunlardır: Asli (يَدُّعُ) olup vâv harfinin hazfedildiği 574 “وَيَدُّعُ الْإِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ” ve “” ayetleridir. Asli (محو) olup vâv harfinin

⁵⁷² el-Kehf 18/16.

⁵⁷³ eş-Şuarâ 26/94.

⁵⁷⁴ el-İsrâ 17/11.

hazfedildiği “وَيَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ وَيُجِئُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ” ayetidir. Aynı şekilde asli (دعو) olup vâv harfinin hazfedildiği⁵⁷⁵ “سَدَّغُ الرَّبَّانِيَّةِ” ayetidir.

Müellif, “فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ”⁵⁷⁶ ayetinde yer alan “صَالِحُ” kelimesindeki damme harekesi, cem’i müzekkeri temsil ettiği -vâv harfî için geçerli olduğu- görüşünde olan varsa da kimilerine göre de müfred bir kelimedir. Aynı şekilde “فَسَوْفَ يَدْعُوا ثُبُورًا” ayetinde yer alan “يَدْعُوا” kelimesinde müellif, elif harfî vâv harfinden sonra gelmiş ve cem’ (çoğulu) ile karışmasın diye resmedildiğini belirtmiştir.

Di çend lefzeka ha’ê sektê heye	دِ چَنْد لَفْزَكَاڤَ هَاڤَا سَكْتِي هِيَه	42
Ji weqfê ra lekin wesil jî we ye	ژ وَقْفِي رَا لَكِيڤ وَصِلَ ژِي وَه يَه	
Ji wan nîne ha’ê di “يَتَّقُهُ” da	ژِي وَڤَانِ نِيَنه هَاڤَا دِ يَتَّقُهُ دَا	43
Damire bi kesre’d edâ’ê me da	دَامِيرَه بِي كَسْرَه دُ اَدَاڤَا مَه دَا	
Wereng “أَلْفَهُ” û “أَرْجِهَ” pê bizan	وَرَنْگَ أَلْفَه وَا أَرْجِهَ پِي بِيَزَان	44
Eger çi ku ew sakine mislê wan	اَكْرَ چِه كُو اَو سَاكِنَه مِثْلِي وَڤَانِ	

“Birçok lafzın sonunda hâ-i sekte bulunmaktadır. Vakf halinde iken ortaya çıkar ama vasl halinde de vardır. “يَتَّقُهُ” lafzında bulunan he harfî onlardan değildir. Bizim kıraatimize göre meksur bir zamirdir. Aynı şekilde “أَلْفَهُ” ve “أَرْجِهَ” lafızlarındaki he zamirleri de böyledir.”

Müellif, bazı kelimelerin sonunda hâ-i sekte’nin bulunduğunu ve bu kelimelerin hem vakf hem de vasl halinde okunabileceğini ifade etmektedir. Ancak öyle anlaşıyor ki; müellifimiz bazı kelimelerin sonunda bulunan zamirlere de bu hükmün teşmil edilebileceği endişesiyle, bundan müstesna olan kelimeleri zikretme ihtiyacı duymaktadır. Bu bağlamda behsedilen he harfî, bazılarında kelimenin asli olurken bazılarında ise zamir görevini görmektedir. “وَيَخُشَّ اللَّهُ وَيَتَّقُهُ”⁵⁷⁷ ayetindeki “يَتَّقُهُ” lafzındaki meksur olan he harfî zamir olup, tilavet esnasında zamirin vakf ve vasl durumları farklıdır. Aynı şekilde “قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ”⁵⁷⁸ ve “فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ”⁵⁷⁹ ayetlerinde yer alan “أَرْجِهْ” ve “أَلْقِيهِ” kelimelerinde ki he harfî zamir olup vakf ve vasl halindeki

⁵⁷⁵ el-Alâk 96/18.

⁵⁷⁶ et-Tahrîm 66/4.

⁵⁷⁷ en-Nûr 24/52.

⁵⁷⁸ el-A’raf 7/111.

⁵⁷⁹ el-Kasâs 28/7.

tilavetlerinde farklılık arz etmemektedir. Aynı zamanda müellif, zikredilen bu örneklerin tümünü, Hafs rivayetine göre bu kelimelerdeki he harflerinin zamir olduğunu belirtmiştir.

Di weqfê da nûna xefîf qalb dîkin	دَوْقَفِي دَا نُونًا خَفِيفٌ قَلْبٌ دِكِنْ	45
Bi elif lew bi tenwîn kitabet dîkin	بِأَلِفٍ لَوُ بِنْتَوِينِ كِتَابَتٌ دِكِنْ	
Di nehwe "يَكُونًا" û "إِذَا" û "تَسْفَعًا"	دِ نَحْوِي يَكُونًا إِذَا تَسْفَعًا	46
Wekê ismê bi tenwîn ku "زَيْدًا" û "مَعًا"	وَكِي إِسْمِي بِنْتَوِينِ كُو زَيْدًا مَعًا	

“Sakin olan nûn harfî vakf edildiğinde elif harfine dönüşür. Bu Mushaf'ta tenvin şeklinde yazılmıştır. “يَكُونًا”, “إِذَا”, ve “تَسْفَعًا” örnekleri ile “زَيْدًا” ve “مَعًا” gibi isimlerde tenvinli olanlar.”

Müellif, mushaflarda bulunan tenvinle yazılıp fakat telaffuzu esnasında sakın nûn harfinin sesine değinmiştir. Genelde nekra isimlere gelen tenvin; iki üstün, iki esre ve iki ötre olarak harfin üzerindeki harekedir. Bu bağlamda müellif, vasl halinde üzerinde tenvin bulunan harfin telaffuzunda sakın nûn'un çıktığını vakıf halinde ise harfin cezmedilerek durulması gerektiğini belirtmiştir. Fakat iki üstün olan tenvin harekesinde vakf halinde diğerlerine göre farklıdır. Burada harfin üzerindeki iki üstün harekesi med olan elif harfine tebdil eder ve meddi ivâz meydana gelir. Örneğin; “تَسْفَعًا” kelimesinde vakf yapıldığından “تَسْفَعًا” şeklinde durulur. Aynı şekilde müellifin zikrettiği örneklerde de ve buna benzer kelimelerde de sakın nûn elif'e tebdil edilerek vakf edilir.

Gelek ci hene hezfa yaê dîkin	گَلَكْ جِهَ هَنَهَ حَذَقًا يَأْنِي دِكِنْ	47
Di wanda kifayet bi kesrê dîkin	دِ وَاثِدَا كِفَايَتٌ بِكَسْرِي دِكِنْ	
Li her ew gelek dê jî nabin beyan	لِهَرْ أَوْ گَلَكْ دِي ژِي نَابِنِ بَيَان	48
Kifayet bike'b ehseñê mushefan	كِفَايَتٌ بِكِهَ بِأَحْسَنِیْ مُصْهَفَان	

“Çoğu yerlerde yâ harfî hafzedilip yerine kesra harekesi kullanılmıştır. Buna benzer birçok resm vardır. Senin için en iyisi Mushaf'la yetin”

Yâ-i mütেকellim bazı kelimelerde bitişik yazılırken bazılarında ise hazfedilerek yerine temsilen kesra harekesi konulmuştur. İşte müellif, bu ve buna benzer birçok kaidenin ve örneklerinin var olduğunu fakat bu kadarıyla yetinilmesi gerektiğini beyan etmiştir. Yâ-i mütেকellimin hazf edilip yerine kesra harekesi konulan yerlerden biri de ⁵⁸⁰“قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ” ayetinde yer alan “ارْجِعُونِ” kelimesinin sonundaki kesra yâ harfini temsil etmektedir. Bunun haricinde benzer birçok örnekleri, kaideleri bu kısa bölümde olduğundan müellif, Mushaf’ta olanla yetinilmesi gerektiğini beyan etmiştir.

2.2.12. Mushaflardaki Alametler

Bu bölümde Mushaflarda yer alan bazı alametler ve bazı tecvid kaidelerin işaretleri ele alınmış olup son beyitlerde de risâlenin hâtimesi ve dua ile sonlandırılmıştır. Bu kısım 23 beyitten müteşekkildir.

Bizane ‘alamet hene’ d mushefan	بِرَّانْه عَلَامَتْ هَنَه دُ مُصْحَفَانْ	1
Ji bo weqf û meddan û ğayri wan	رَبُّو وَقْف و مَدَّان و غَيْرِ أَوَانْ	
Ji bo te bibêjim çi tarzê dibên	رَبُّو تَه بَبِيزْم چِه طَرَزِي دِبِنْ	2
Zabt ke ji bo te qawî lazimin	ضَبْطْ كِه رَبُّو تَه قَوِي لَازِمِنْ	

“Biliniz ki; Mushaf’ta vakıf, medler ve bu ikisinin de dışında olan bazı kaidelerin alametleri var. Senin için hangi şekilde olduğunu açıklayacağım. Senin için kuvvetli bir ihtiyaçtır, bunları iyice kavra.”

Müellif, Mushaf’ta var olan bazı işaretlere geçmeden önce okuyucuya, gelecek beyitlerde işaretlerin ne işe yarayacağını kavraması hususuna dikkat çekmiştir. Bu işaretlerin hepsini açıklayacağını ve bunların önemini ifade edeceğini belirtmiştir.

Şeddek sôr ji idğamê ra datinin	شَدَّكَ صُورُ ژِ إِدْغَامِي رَا دَاتِينِنْ	3
Ji iqlabê ra mîmekê datinin	ژِ إِقْلَابِي رَا مِيمَكِي دَاتِينِنْ	
Ji misleynê ra jî ewe her wusan	ژِ مِثْلَيْنِي رَا ژِي أَوِه هَرِ وُصَانْ	4
Ji cinseynê ra tâ’ekê pê bizan	ژِ جِنْسَيْنِي رَا تَائِكِي پِي بَرَّانْ	
Ji izharê ra nûn’ê ey emin!	ژِ إِظْهَارِي رَا نُونْ كِه أَيِ أَمِينْ	5
Welêkin ji ê şefewî ra ye şîn	وَلَيْكِنْ ژِ إِئِ شَفَوِي رَا يَه شِينْ	

⁵⁸⁰ el-Mü’minun 23/99.

Ji ixfaê ra nokte ye de' bê wan	ژ إَخْفَائِي رَا نَقْطَه يَه دَابِي وَانْ	6
Welê ê kebir bit bi sê nokteyan	وَلِي اِي كَبِير بَت بِي سِي نَقْطَه يَانْ	

“İdğam için kırmızı şedde, iklâb ve misleyn için bir mîm harfî, cinseyn için ise bir tê harfî konulur. İzhâr için nûn harfî ama şefevî için şîn harfî konur. İhfâ için bir nokta konur ama ihfâ-i kebir olunca üç nokta konur.”

Müellif, idğam edilmesi gereken yerlerde, eski Mushaflarda belli olsun diye kırmızı şedde (◌̣) kullanıldığını belirtmiştir. İdğam iki harfî birbirine kattığından, şedde de bir harfî ikilettiğinde harfîn üzerine kırmızı renkle belirgin kılınarak şedde kullanılmıştır. Aynı şekilde iklâb ve misleyn harflerinin bulunduğu yerde tecvidin uygulanması hususunda kırmızı mîm (م) harfî işaret olarak eklenmiştir. Bununla beraber idğam-ı cinseyn harfleri bir araya geldiğinde, bu kaidenin uygulanması için kırmızı tê (ت) harfî işaret olarak konulmuştur. Ayrıca izhâr için tenvin sakin nûn'dan sonra boğaz harfleri gelirse izhârın olduğuna dair nûn (ن) harfî ama izhâr-ı şefevî veya ihfâ-ı şefevî olduğu zaman şîn (ش) harfî alamet olarak konulmuştur. İhfâ kaidesine göre tenvin veya sakin nûn'dan sonra ihfâ harfleri bulunduğu anda, kaidenin uygulanması için bulunan yere adetleri gereği kırmızı bir nokta (.) şayet ihfâ-ı kebir ise; kâf ve kêf harfî gibi ihfâ harfleri gelirse kırmızı üç nokta (•) konularak işaretlenmiştir.

Bi sûrê ye resma medda caizê	بِسُورِي يَه رَسْمًا مَدًّا جَائِزِي	7
Bi hibra reşe lazim û wacibê	بِحِبْرَا رَشَه لَازِمُ وَ وَّاجِبِي	
Ji bo weqfa mutlaq cewaz ra tê ye	ژِبُو وَفَقًا مُطْلَقُ جَوَازُ رَا طِي يَه	8
We cême ji bo wê ku seknîn çê ye	وَجِبْمَه ژِبُو وَي كُو سَكْنِيْنُ چِي يَه	
Ku bo rîne çêtir bêtin zeyn'e ke	كُو بُورِيْنِي چِيْتِيْرُ بِيْتِيْنُ زَيْنَه كَه	9
Welê weqfê lazim bêtin mîme ke	وَلِي وَفَقِي لَازِمُ بِيْتِيْنُ مِيْمَه كَه	
'alemet ji lâ weqfe ra lâ yek'e	عَلَامَتُ ژ لَا وَفَقَتُ رَا لَا يَه كَه	10
Ji bo ê muraxxes ra jî sad'eke	ژِبُو اِي مُرَخَّصُ رَا ژِي صَادَه كَه	
Ji weslê ra lefzê “صل” her welê	ژ وَصْلِي رَا لَفْظِي صِلْ هَرُ وَ لِي	11
Wekê wesl jî çêtir bêtin “صلي”	وَكِي وَصْلُ ژِي چِيْتِيْرُ بِيْتِيْنُ صِلِي	
Ewê'd exlebê mushefân da evin	أَوِي دَا اَعْلَبِي مُصْهَفَانُ دَا أَفِيْنُ	12
Di hindikiyan da 'alamet pîrîn	دِ هِنْدِكِيَانُ دَا عَلَامَتُ پِيْرِيْنُ	

“Caiz olan vakflar kırmızı renkle, vacip olan vakflar ise siyah mürekkep ile işaretlenmiştir. Vakf-ı mutlak için tı (ط) harfi, vakf-ı caiz için ise cîm (ج) harfi resmedilmiştir. Cîm işaretinin olduğu vakfta durmak daha güzel. Şayet geçmek daha iyiye o zaman zây (ز) harfi ile resmedilmiştir. Kesin durulması gereken vakf-ı lazımda ise mîm (م) harfi konur. Vakf yapılması uygun olmayan yerlerde lâ (لا) resmedilmiştir. Murahhas olan yani ruhsatlı olan vakf yerine sâd (ص) harfi konulmuştur. Vasl yapılabilir için sîl (صل) işareti konulmuştur. Vasl yapmanın daha evlâ olduğunu belirtmek için sîlî (صلي) işareti konulmuştur. Mushafların çoğunda olan alametler bunlardır. Bazılarında ise daha fazla alamet vardır.”

Müellif, vakfların caiz ve vacip olmak üzere ikiye ayrıldığını ve okuyucunun bu vakfları ayırt edebilmesi için caiz olanların kırmızı renkle, vacip olanların ise siyah renkle resmedildiğini belirtmiştir. Ardından ilk olarak vakf-ı mutlak alametinin tı (ط) harfi olduğunu ifade etmiştir. Vakf-ı mutlak; vakf yapılan yerden sonra ibtidâ edilmesinin uygun görüldüğü yere denir.⁵⁸¹ Bu tarz vakfın hükmü, durması evlâ olup geçmesi caiz olan vakftır. Vakf-ı caiz; hem vasletmenin hem de vakfetmenin uygun olduğu vakf türüdür.⁵⁸² Ama müellif, bunlardan cîm (ج) harfi alamet olarak konulan yerde vakfetmenin daha evlâ olduğunu ifade etmiştir. Vakf-ı mücevvez olan ise; aynı şekilde hem vakf hem vasl yapılmasının uygun olduğu vakf türüdür.⁵⁸³ Alameti zây (ز) harfidir. Müellif, bu vakf türünde vasletmenin, vakfetmekten daha evlâ olduğunu ifade etmiştir. Vakf-ı lazım ise; durulması gereken yerde vasl edildiği takdirde istenilen mananın ortaya çıkmaması ya da mananın değişimine yol açacağından ötürü yapılan vakf türüdür.⁵⁸⁴ Bu vakfın alameti mîm (م) harfidir. Bu vakf tarzı hükmü vacip olup Kur'an'da azdır. Bazı kaynaklarda vakıf türünün 84 yerde geçtiği bilgisi yer almaktadır.⁵⁸⁵ Zikredilen vakf türlerinden biri de müellifin tabiriyle vakf-ı lâ yada vakf-ı memnu'dur. Bu vakf türünün olduğu yerde vakfedilmemesi, zaruretten dolayı durulması halinde geriden alınıp tilavete devam edilmesi gerektiğidir.⁵⁸⁶ Bu vakfın alameti lâ (لا) harfidir. Vakf türlerinin bir diğeri

⁵⁸¹ Muhammed Çoşkun, *Mushaf Basımına Yansıyan Yönüyle Secâvendî'nin Vakf Sisteminin Yeniden Okunması Eleştiriler - Teklifler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018), 115.

⁵⁸² Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 334.

⁵⁸³ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 243.

⁵⁸⁴ Çoşkun, *Mushaf Basımına Yansıyan Yönüyle Secâvendî'nin Vakf Sisteminin Yeniden Okunması Eleştiriler - Teklifler*, 113.

⁵⁸⁵ Çoşkun, *Mushaf Basımına Yansıyan Yönüyle Secâvendî'nin Vakf Sisteminin Yeniden Okunması Eleştiriler - Teklifler*, 114.

⁵⁸⁶ Çoşkun, *Mushaf Basımına Yansıyan Yönüyle Secâvendî'nin Vakf Sisteminin Yeniden Okunması Eleştiriler - Teklifler*, 118.

ise vakf-ı murahhasıdır. Bu vakfin alameti sâd (ص) harfidir. Zarureten ötürü (nefes kesilmesi, öksürük, aksırık gibi) durulan yerde, geriden alınmadan durulan yerden devam edilmesi ve bu durum mananın değişimine yol açmamasından ruhsat verilmiş anlamına gelen murahhas vakıftır.⁵⁸⁷ Ayrıca İbnü'l-Cezeri, bu vakfa cumhurun vakf-ı intizârî/ihtibârî olarak da adlandırmıştır.⁵⁸⁸ Müellifin zikrettiği vakf türlerinin sonuncusu sîl (صل) ve sîlî (صلي) vakfidir. Bu iki vakf türü de, vasl yapılabilir anlamındadır. Ama sîlî (صلي) alameti, vasl yapmanın daha güzel olduğuna delalet eder.⁵⁸⁹ Müellif bu alametleri, ekseriyetin elinde bulunan Mushaflar'da yer aldığını ama bazı Mushaflarda ise; bu tarz alametlerin çeşitlerinin daha fazla olduğunu da beyan etmiştir.

Ji bo qariê û rawiyê wan hene	ژبو قارئ و رايي وان هنه	13
Ji e'şar û exmasê wan jê hene	ژ اعشار و اخماسي وان ژي هنه	
Ji de'ba me nîne beyana ewan	ژ دابا مه نيئه بيانا اوان	14
Sebeb wê ku 'amil nehin em biwan	سبب وي كو عامل نهين ام بوان	
Gelek qawl di 'ilmê qiraate hene	گلك قول د علمي قرااة هنه	15
Rumuzatê wê jê ji hed zede ne	رُمُوزَاتِي وَي ژي ژ حد زيده نه	
Kemala beyanê li her na bitin	كمالا بياني لهر نابتن	16
Bi tefsîl û tewdih zikir na bitin	بِنْفَصِيل و تَوْدِيح ذِكْر نابتن	
We lêkin tecvîdê ra ev besin	وليكُن ژ تجويدى را اف بسن	17
Beyan bo ne her çi gelek lazimin	بيان بونه هر چه گلك لازمين	
Bi cih tu ewan hemîyan zabt bike	بجه تُو اوان حميان ضبط بگه	18
Dema xundinê her ri'ayet bike	دما خوئيني هر رعائيت بگه	

“Kıraat imamlarının ve ravilerinin de Mushaflarda alametleri bulunmaktadır. Aynı şekilde beşer ve onar sayfaları belirten alametler vardır. Ancak biz bunlarla amel etmediğimiz için açıklamaya gerek yoktur. Kıraat ilminde çokça görüş vardır. Rumuzları ve alametleri çok fazladır. Bu risalede tam olarak bunları apaçık açıklamak yeterli değildir. Fakat tecvid için yeterli ve en çok neye ihtiyaç varsa iyice

⁵⁸⁷ Çoşkun, *Mushaf Basımına Yansıyan Yönüyle Secâvendî'nin Vakf Sisteminin Yeniden Okunması Eleştiriler - Teklifler*, 117.

⁵⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fîl Kıraati'l Aşr*, 1/236.

⁵⁸⁹ Şan, *Molla Halil Siirdi'nin Kırâatlere Yaklaşımı*, 266.

açıklanmıştır. Yerinde bu açıklananların hepsini güzelce zabt et. Her tilavet esnasında bu kaidelere riayet et.”

Bibêje ilahî’b-kelamê xu kê	بِئِزِّهِ إِلَهِیْ بَکَلَامِیْ خُو هِ کِی	19
Gunahê’ d me cümleyan ‘afu kê	گَنَاهِیْ دِمَه جُمَلِیَانْ عَفُو کِی	
Kelamê xu bo me bigêra imam	کَلَامِیْ خُو هِ بُو مَه بَگِیَرَا اِمَامْ	20
Ku pişrew bêtin bo me yewmel kıyam	کُو پِشَرُو بَئِتنْ بُو مَه یَوْمَ الْقِیَامْ	
Ji belaê’ d wê da me derbaz bikit	ژِ بَلَاءِیْ دُ وِی دَا مَه دَرَبَازْ بَکِیْتْ	21
Bicennetê ‘adn me dilşad bikit	بِجَنَّتِیْ عَدْنِ مَه دِلْşَادْ بَکِیْتْ	
Me û dâu babê dime mu’minan	مَه وَ دَا وُ بَابِیْ دِمَه مُؤْمِنَانْ	22
Bide xatirê wê Xudân her du wan	بِدَه خَاطِرِیْ وِی خُدَانْ هَر دُو وَنْ	
Di her weqtê da sad salât û selam	دِ هَر وَقَتِیْ دَا سَدَّ صَلَاةُ وُ سَلَامْ	23
Li wî bin ku de’wet bi wî kir tamam	لِوِی بِنْ کُو دَعْوَةُ بُوِی کِرِ تَمَامْ	

“Söyle ki; ey Allahım! Kelamın olan Kur’an’ın hatırına, hepimizin bütün günahlarını affet. Kelamını bizim için imam/önder eyle ki kıyamet gününde bize öncülük etsin. Bizleri kıyamet günündeki belâlardan (imtihtanlardan) geçirsin. Gönüllerimizi ‘Adn cennetiyle şâd eylesin. Bizi, anne babalarımızı ve tüm müminleri Kur’an’ın hatırına ver. Davetini O’nun (s.a.v.) ile tamamladığının üzerine her vakitte yüzlerce salât ve selâm olsun.”

Molla Halil, son bölümde bazı Mushaflarda tecvid kaidelerini tanımlayan bazı işaretlerden söz etmiştir. Bununla beraber tecvid ilmine dair verilen bilgilerin ilgili okuyucu için yeterli olduğunu belirtmiştir. Mushaflarda yer alan kıraat ve tecvid ilmine dair bazı işaretlerin olduğunu fakat şu an elimizde mevcut bulunan Mushaflarda bu işaretlere gerek duyulmadığını ve bizim kıraatimizde bunlarla amel edilmediği için açıklanmasına ihtiyaç kalmadığını ifade etmiş ve risaleyi dua ile tamamlamıştır.

SONUÇ

18. yüzyılın son çereğiyle 19. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Molla Halil es-Siirdî, son dönem Osmanlı âlimlerinden biridir. Günümüz geleneksel doğu medreselerinde okunan icazet silsilelerinde ismi geçmekte ve tedris faaliyetlerini sürdüren birçok âlimin de hocası sayılmaktadır. Babasının yanında dini eğitime başlayan Siirdî, bölgede bulunan önemli alimlerin rahle-i tedrisatından geçtikten sonra Irak'ın İmadiye şehrinde bulunan "Kubbehân Medresesi"'nde ilim tahsilini tamamlamıştır. Ardından önce bulunduğu yerde, daha sonra Siirt'te eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu süreçte yüzlerce talebe yetiştirmiş ve dini ilimlerin her sahasında birçok eser telif etmiştir. Bunun yanı sıra mantık, insan anatomisi, edebiyat ve şiir gibi alanlarda da önemli çalışmaları bulunmaktadır. Bu da bize müellifin ilgili alanlarda bilgi sahibi olduğunu göstermektedir.

Molla Halil'in *Risale fi İlmi't-Tecvid* adlı Kürtçe manzum tecvid risalesinde kıraat ve tecvid alanına yönelik kaidelerin tarifleri yapılmış ve konular örnekleriyle izah edilmiştir. Ayrıca risale, medreselerde okuyan öğrencilere yönelik ders kitabı özelliğini de taşımaktadır. Günümüzde Zokayd Medreseleri'nde yararlanılan bir kaynak olması bu görüşümüze bir delildir. Molla Halil, risaleyi kaleme alırken birçok kaynaktan faydalanmıştır. Kendi görüşünü belirtmiş, farklı kaynaklardan da nakiller yapmıştır. İlgili risalenin maktu'-mevsul bölümü başta olmak üzere birkaç bölümünde yer alan örneklerin, İbnü'l-Cezerî'nin *el-Mukaddime* adlı eserindeki örneklerle büyük bir benzerlik arz ettiği görülmektedir. Molla Halil'in, tecvid kaidelerini kendine has bir şekilde tarif ettiği, kıraat ilminde söz sahibi olduğu ve özellikle bazı konularda kıraat farklılıklarına değinerek özgün bir eser ortaya koyduğu görülmektedir.

Molla Halil, tecvid risâlesini ele alırken özellikle sarf ve nahiv ilminden de yararlanmış ve kıraat ilminin diğer ilimlerle de etkileşiminin olduğunu ortaya koymuştur. Bununla beraber risâleyi, -sanki okuyucu karşısındaymış gibi- ders niteliğinde ve özgün ifadelerle kaleme almıştır. Bu sebeple hem risâlenin dili hem de özgünlüğü açısından kıraat alanında yer edinmiş ve bu alanda eser telif edenler arasında farklı bir konuma erişmesine vesile olmuştur.

Siirdî, risâleyi kaleme alırken öncelikle kaideyi açıklamış; ardından izah ettiği her kaideye uygun örnekler vererek ilmî zenginliğini ortaya koymuştur. Zikrettiği bütün

kaidelere örnekleriyle delil getirmiş, ayrıca istifade ettiği âlimlerden hâşiyelerde söz edilmiştir.

Müellif, Kur'an'da yer alan bazı kelimelerin yazılışlarını “resmu'l-hat” başlığında ve bazı kelimelerin de bitişik mi ayrık mı yazıldığı ile ilgili konuyu maktu' ve mevsul başlığı altında örnekler getirerek açıklamıştır. Bu yönüyle de bazı tecvid kitaplarının hariç tuttuğu konulara yer verdiği görülmüştür. Molla Halil'in torunlarından özellikle Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, Molla Halil'in hâşiyelerini naklederek ve beyitlerde yer alan bazı muğlak konuları açıklayarak eserin anlaşılmasına yardımcı olmuştur.

KAYNAKÇA

- Akdemir, M. Atilla. “Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri Ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2018), 15-50.
- Akkuş, Murat - Onur, Zafer. “Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Tecvîdü’l-Kur’ân Bi Lisâni’l-‘Arabî İsimli Risalesi: Tahkik Ve Tahlil”. *Diyanet İlmi Dergi* 57 (2021), 13-52.
- Altıkulaç, Tayyar. “Hafs b. Suleyman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/118-119. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbnü’l-Cezerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/551-557. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. “Ya’kûb el-Hadramî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/282-284. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Atalay, Ömer. *Siirt Tarihi*. İstanbul: Çeltut Matbaa, 1946.
- Babanî, İsmail Paşa el-Bağdatî el-. *Hedyyetu’l-‘Ârifin Esmâu’l-Muellifin ve Âsârü’l-Musannifin*. 2 Cilt. Beyrut: Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabî, 1951.
- Bedir, Yasin. *İbrahim B. Halil El-Ca’berî (Ö.732-1332) ’nin Hayatı ve El-Meded Fî Marifeti’l-Aded İsimli Eserinin Değerlendirilmesi*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bener, Mehmet Emin. *Mollâ Halîl-i Siirdî’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 2020.
- Birişik, Abdulhamit. “Kıraat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/425-432. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Çakır, M. Saki. “Siirt’te Bir Nakşî-Hâlidî Merkezi: Zokayd Tekkesi ve Medresesi”. *Artuklu Akademi* 6/1 (2019), 1-33.
- Çatak, İsmail Oğuz. *Hamdullah b. Hayreddin’in ‘Umdetü’l-‘İrfân fî Vasfî Hurûfî’l-Kur’ân İsimli Eseri Çerçevesinde Harflerin Mahreçleri ve Sıfatları*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur’ân Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınlar, 13. Basım, 2012.
- Çetin, Abdurrahman. “Lahn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 55-56. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Çetin, Abdurrahman. “Sekte”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/335-336. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Çetin, Abdurrahman. “Şâtıbî, Kâsım b. Fîrruh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/376-377. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Çiftci, Ali. “Ebu Amr ed-Dânî’nin et-Taḥdîd fî’l-İtkânî ve’t-Tecvid’i Özelinde Tecvid İlminin Müstakilleşmesi”. *Marife* 17/2 (2017).

Çiftci, Ali. “Harflerin İsimleri, Yapıları ve Özellikleri”. *Marife*, 185-188.

Çollak, Fatih. “Revm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/31-32. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Çoşkun, Muhammed. *Mushaf Basımına Yansıyan Yönüyle Secâvendî’nin Vakf Sisteminin Yeniden Okunması Eleştiriler - Teklifler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Said. *et-Taḥdîd fî’l-İtkân ve’t-Tecvîd*. Amman, 2000.

Dânî, Ebu Amr Osman b.Said. *el-Beyân fî Addi Âyi’l-Kur’an*. Yzm. 348.

Doskî, Alî Nebî Sâlih ed-. *el-Molla Halîl es-Serî ve Menhecuh fî İsbâtî’l-akâidi’l-İslâmiyye min hilâl manzûmetih: Nehcu’l Enâm*. Duhok: Duhok Üniversitesi Şeriat ve İslami Araştırmalar Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2000.

Durmuş, İsmail. “Hemze”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/190-193. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Dündar, Mahmut. “Molla Halil es-Si‘irdî’nin İlmî Faaliyetleri”. *İsam Yayınları* 13/17 (2018), 91-107.

Elmalî, Hüseyin. “el-Muarreb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/325-326. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Ferâhîdî, Ebû ‘Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed el-. *Kitabu’l- ‘Ayn*. 8 Cilt. Beyrut, 1988.

Fîrûzâbâdî, Ebû’t-Tâhir el-. *el-Okyânusü’l-basît fî tercemeti’l-Kāmûsi’l-muhît (trc. Âsım Efendi)*. 7 Cilt. İstanbul, ts.

Gökçe, Cüneyt. “Molla Halil Es-Si‘irdî, Hayatı, Eserleri ve Tekfir Problemine Bakışı (Nehcü’l-Enam Adlı Eseriyle Sınırlı)”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/34 (2015), 76-96.

Hamed, Ğânim el Kaddûrî el-. *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi*. İstanbul: İFAV, 2021.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *Sahih İbn Hibbân*, ts.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü’l- ‘Arab*. nşr. Abdullah Ali el-Kebîr. 17 Cilt. Kahire: Dârü’l-Maârif, ts.

İbnu’l Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Alî. *et-Temhîd fî-İlmi’t-Tecvîd*. Beyrut, 1986.

İbnü’l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fîl Kıraati’l Aşr*. 2 Cilt. Beyrut, 2006.

İdiz, Ferzende. “Molla Halil Si’irdî’nin Bazı Tasavvufî Görüşleri: ‘Minhâcû’s-Sünne’ Adlı Eseri Bağlamında”. *Molla Halil es-Si’irdî Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği*. 2/417-434. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.

İyibilgin, Orhan. “İmam Mâtürîdî’nin ‘Risâle Fî Mâ Lâ Yecûzü’l-Vakfu ‘Aleyh’ Adlı Risâlesinin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/2 (2020), 801-839.

Kandemir, M. Yaşar. “İbn Hacer El-Askalânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/514-531. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Karaçam, İsmail. *Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*. İstanbul: İFAV, 2016.

Keskin, Mustafa. “Molla Halil es-Si’irdî’nin ‘el-Kâfiyetü’l-Kübrâ fi’n-Nahvi ve’s-Sarf’ ve ‘el Kâmusu’s-Sâni fi’n-Nahvi ve’s-Sarf’ ve’l Ma’âni’ Adlı Eserlerinin Arap Dili ve Edebiyatına Katkısı”. *Molla Halil es-Si’irdî Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği*. 2/511-520. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.

Keskioğlu, Osman. *Nüzulünden Günümüze Kur’an-ı Kerim Bilgileri*. İstanbul: TDV Yayınları, 2018.

Kılıç, Mustafa. “Kur’ân Eğitiminde Harflerin Sıfatlarından Renklendirme Yoluyla Yararlanma: Zıt Sıfatlar Örneğinde Bir Yöntem Önerisi”. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 5/2 (2019), 233-270.

Koyuncu, Recep. *Kur’ân-ı Kerîm’in Anlaşılmasında Vakf İbtidâ’nın Rolü (İbnü’l-Enbârî, ed-Dânî ve es-Secâvendî Örneği)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015.

Kurtubî, Abdulvahhab b. Muhammed. *el-Muvaddih fi’t-Tecvîd*. Kahire, 2006.

Küçük, Cemil. *Kıraat İlminde Dâd (ض) Harfî*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015.

Madazlı Ahmet. “İklâb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/27-27. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Maraşî, Saçaklızâde. *Cühdü’l-Muki*. Amman: Dâru Ammâr, 2001.

Mekkî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî. *er-Riâye li Tecvîdi’l-Kirâat*. Amman, 1996.

Memduhoğlu, Adnan. “Molla Halil Es-Siirdî’nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar”. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14 (2019), 608-638.

Memduhoğlu, Adnan. “Molla Halil Es-Siirdt ve Usulü’l-Fıkh Adlı Elyazma Eseri”. *İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu Bildirileri*. İstanbul: Beyan Yayınları, İstanbul Matbaası., 2008.

Nefes, Hayrunnisa. *Hamdullah B. Hayreddin'in Cevâhîru'l-İkyân fî Şerhi Umdeti'l-İrfân Adlı Eserinin Tecvid İlmindeki Yeri*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.

Öncü, Mustafa. *Molla Halil es-Siirdî'nin Basîretu'l-Kulûb fî Kelâmi Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 2013.

Önder, Mustafa Kemal. *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyet Fakültesi, Doktora Tezi, 2020.

Özcan, Abdullah. *Molla Halîl es-Si'irdî'nin Basîretu'l-Kulûb Fî Kelâmi Allâmi'l-Ğuyûb adlı Tefsîrinin Tahkik Ve Tahlili (Bakara-İsra)*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018.

Özcan, Abdullah. “Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar”. *Molla Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği*. 1/47-93. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.

Özcan, Abdullah - Sevgili, M. Macit. “Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi”. *Molla Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği*. 1/21-46. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.

Pakdil, Ramazan. *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*. İstanbul: İFAV, 10. Basım, 2016.

Pakiş, Ömer. *Molla Halîl es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996.

Sarı, Mehmet Ali. “Gunne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 14. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Sarı, Mehmet Ali. “Med”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/288-289. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Sevgili, Abid. *Şeyh Mahmud ez-Zokaydi ve ed-Dâ' ve 'd-Devâ' Adlı Risâlesi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Sevgili, Hamit. “رسالة في النذر للمال خليل السعدري”. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 9/1 (2017), 133-151.

Sevgili, M.Macit. “Zokayd Medrese ve Tekkesinin Veysel Kareni Yoresindeki Etkileri”. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Ankara, 2011, 193-223.

Sîbeveyhi, Ebû Bişr 'Amr b. 'Usman b. Kanbar. *el-Kitâb*. 5 Cilt. Kahire: Mektebetu'l Hanci, 3. Basım, 1988.

Siirdî, Molla Halil. *Risâle fî İlmi't-Tecvid*. Yazma Eser.

Siirdî, Molla Halil. *Risâle fî İlmi't-Tecvid*. Yazma Eser.

Şan, Lokman. *Molla Halil Siirdî'nin Kırâatlere Yaklaşımı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 2020.

Şekik, Rihab Muhammed Müfid. *Hilyetü't-Tilave fî Tecvid'il-Kur'an*. Cidde: مكتبة روائع المملكة, 2. Basım, 2008.

Tahir, Bursalı Muhammed. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, 1915.

Temel, Nihat. *Kıraat ve Tecvid İstılahları*. İstanbul: İFAV, 4. Basım, 2020.

Temel, Nihat. *Kur'ân Kıraatında Vakf ve İbtidâ*. İstanbul: MÜ İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2000.

Zirikli, Hayreddin ez-. *el-A'lâm Kamusu Teracim li Eşherir Rical ven Nisa*. 8 Cilt. Beyrut: Darul İlm Lil Melayin, 1. Basım, 2002.

Zokaydî, ; Şeyh Fudayl b. Molla Mahmud b. Molla Abdulkahhar b. Molla Mahmud b. Molla Halil es-Siirdî. *Menâkibu'l-Vâlid el-Üstâz eş-Şeyh Mahmûd ez-Zokaydî ve'l-Cedd eş-Şeyh Abdulkahhâr*. Yazma Eser.

Zokaydî, Şeyh Abdulkahhâr b. Molla Mahmud b. Molla Halil. *Tercemetu'l-Allâmetu'l-Fehhâme el-Molla Halil rahimehu'l-Celîl*. Yazma Eser.